

Romualdas OZOLAS (1939 01 31–2015 04 06)

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Romualdas Ozolas

Apie 2000 m. | Fotografas nenurodytas

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubo archyvas

1939 m. sausio 31 d. – gimė Joniškėlyje, Pasvalio rajone.

1946–1957 m. – mokėsi Bazilionų vidurinėje mokykloje.

1957–1962 m. – studijavo Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete. Įgijo filologo specialybę.

1962–1963 m. – dirbo mokytoju Biržų 1-osios vidurinėje mokykloje.

1963–1964 m. – dirbo metodininku Kraštotyros draugijoje.

1964–1965 m. – biuletenio „Meno saviveikla“ meninis redaktorius.

1965–1968 m. – dirbo žurnalo „Kultūros barai“ atsakinguoju sekretoriumi, Muzikos, kultūros skyrių redaktoriumi.

1968–1973 m. – studijavo Vilniaus universiteto aspirantūroje.
Disertacijos tema – „Kultūros pažangos kriterijų klausimas“ (vadovas – prof. Bronislovas Genzelis). Disertacijos negynė.

1973–1989 m. – Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir logikos katedros dėstytojas.

1973–1989 m. – TSKP (LKP) narys.

1975–1980 m. – dirbo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos sekretoriате.

1980–1989 m. – Leidyklos „Mintis“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas.

1988 m. birželio 3 d. – 1988 m. spalio 23 d. – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys.

1988 m. spalio 23 d. – 1990 m. balandžio 21 d. – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo, Seimo tarybos narys, Seimo tarybos pirmininko pavaduotojas (nuo 1988 m. lapkričio 25d.).

1988–1990 m. – pirmojo nepriklausomo politinio savaitraščio „Atgimimas“ steigėjas ir redaktorius.

1989 m. vasario 26 d. – 1990 m. kovo 9 d. – Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, jos Prezidiumo narys (nuo 1989 m. lapkričio 4 d.), 1989 m. kovo 26 d. – išrenkamas kaip Sąjūdžio remiamas TSRS liaudies deputatas.

1989–1990 m. – Savarankiškos Lietuvos komunistų partijos narys, 1989 m. gruodžio 22 d. – išrinktas LKP Centro komiteto nariu.

1990 m. vasario 24 d. – išrinktas į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą-Atkuriamąjį Seimą Rėkyvos rinkimų apygardoje Nr. 49 (Šiaulių mieste).

1990–1992 m. – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo narys. 1990 m. kovo 11 d. balsavo už Lietuvos Respublikos Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Nuo 1990 m. kovo 11 d. – Laikinojo Pagrindinio Įstatymo tobulinimo darbo grupės narys, nuo 1990 m. kovo 13 d. – Bendrųjų valstybės atkūrimo principų darbo grupės vadovas, 1990 m. kovo 14 d. – paskirtas Laikinosios komisijos dėl Lietuvos televizijos ir radijo

komiteto pavaldumo pakeitimo ir jo veiklos reorganizavimo nariu, nuo 1990 m. gegužės 9 d. – laikraščio „Lietuvos aidas“ redakcinės kolegijos narys, 1990 m. liepos 6 d. – 1992 m. vasario 28 d. – Valstybinės komisijos Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti pirmininkas, nuo 1990 m. rugpjūčio 2d. – Lietuvos Respublikos valstybinės delegacijos deryboms su TSRS narys, 1992 m. vasario 6 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – derybų su Rusijos Federacija narys, 1991 m. sausio 13 d. – paskirtas Lietuvos Respublikos Laikinosios gynybos vadovybės nariu, nuo 1991 m. lapkričio 20 d. – Darbo grupės Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo koncepcijai parengti narys, nuo 1991 m. gruodžio 11 d. – Aukščiausiosios Tarybos delegatas Šiaurės Atlanto Asamblėjos seminare. 1991 m. vasario 14 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Krašto apsaugos ir vidaus reikalų komisijos narys, 1991 m. birželio 12 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Pirmosios lietuviškos knygos 450 m. sukakties minėjimo valstybinės komisijos narys, 1991 m. rugsėjo 26 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Tarpparlamentinės Sąjungos Lietuvos grupės narys, 1991 lapkričio 14 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos Tarpparlamentinės Asamblėjos narys, 1991 m. lapkričio 21 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Valstybės atkūrimo ir konstitucijos komisijos narys, 1991 m. lapkričio 27 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti narys, 1992 m. vasario 28 d. – 1994 m. kovo 24 d. – Valstybinės regioninių problemų komisijos narys, komisijos pirmininkas. 1991 m. gegužės 8 d. – 1992 m. lapkričio 22 d. – Sąjūdžio centro frakcijos narys.

1990 m. kovo 17 d. – 1991 m. sausio 8 d. – Pirmosios atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos Vyriausybės Ministro Pirmininko pavaduotojas.

1992–1996 m. – Lietuvos Respublikos VI Seimo narys. Išrinktas Saulės rinkimų apygardoje. Kandidatu iškėlė Lietuvos centro judėjimas, priklausė Mišriai Seimo narių grupei, dirbo Valstybės ir teisės komitete, buvo Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos Tarpparlamentinės Asamblėjos (Baltijos

Asamblėjos) nariu, Lietuvos Respublikos Seimo geros valios misijos Čėčėnijos klausimams spręsti nariu, Pirmosios lietuviškos knygos 450 m. sukakties minėjimo valstybinės komisijos nariu, Lietuvos mokyklos 600 metų jubiliejaus minėjimo valstybinės programos vykdymo komisijos nariu.

1993–2003 m. – Lietuvos centro sąjungos pirmininkas (Lietuvos centro judėjimo pirmininkas nuo 1992 m.).

1996–2000 m. – Lietuvos Respublikos VII Seimo narys. Išrinktas Dzūkijos rinkimų apygardoje Nr. 69, iškėlė Lietuvos centro sąjungą, priklausė Centro frakcijai, dirbo Ekonomikos komitete, NATO reikalų komisijoje, buvo Seimo delegacijos Baltijos Asamblėjoje ir Seimo delegacijos Tarpparlamentinėje Sąjungoje nariu.

1996 m. lapkričio 26 d. – 1999 m. lapkričio 4 d. – Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko pavaduotojas, iki 2000 m. sausio 11 d. – Seimo valdybos ir seniūnų sueigos narys.

2000 m. vasario 11 d. – apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Komandoro didžiuoju kryžiumi.

2000 m. liepos 1 d. – apdovanotas Lietuvos Nepriklausomybės medaliu.

2002–2006 m. – Varėnos rajono savivaldybės tarybos narys.

2003 m. spalio 16 d. – įstatymu pripažintas Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro statusas.

2005 m. – apdovanotas Estijos Respublikos Marijos žemės kryžiaus 4-ojo laipsnio ordinu.

2003–2008 m. – Nacionalinės centro partijos, Lietuvos centro partijos (nuo 2005 m.) pirmininkas, Lietuvos centro partijos garbės pirmininkas (2009–2015 m.).

2012–2015 m. – Žurnalo „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ vyriausiasis redaktorius, visuomeninių organizacijų susivienijimo „Už teisingumą Lietuvoje“ apskritojo stalo pirmininkas.

2015 m. balandžio 6 d. – mirė Vilniuje. Palaidotas Antakalnio kapinėse, Vilniuje.

Vardinio balsavimo kortelė

Balsuojama dėl Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos
valstybės atstatymo

Balsuota:

☒ Už

☐ ~~Pro~~

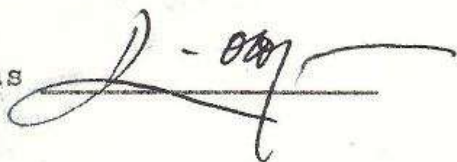
☐ ~~Contra~~

Deputato pavardė, vardas, apygardos Nr.

49

Ozolas Romualdas, Alpeks

Parašas

Data

1990.03.11

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato Romualdo Ozolo (Rėkyvos rinkimų apygarda Nr. 49 / Šiaulių miestas) vardinio balsavimo „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ kortelė

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Lietuvos Respublikos Seimo archyvas. F. 2, ap. 1, b. 17, l. 72

MANO KELIAS Į NEPRIKLAUSOMYBĘ

Kas biografijoje nepamėta

1949 m. vasaros vakarą padainavę kaimo vyrai išsiskirsto. Sako: ir miškan.

1955 m. pirmąkart išgirstu apie Stalino lagerius ir lietuvių tremtinių sukilimą.

1956 m. per pamokų pertraukas svarstom, kaip padėti vengrams.

1959 metais pakeliui į Vieną sustoję pernaktuoti Budapešte, žiūrim į 1956 metų sukilimo malšintojų kulku išvarpytas studentų bendrabučių sienas. Iš Vienos mes, Vilniaus studentų liaudies instrumentų sekstetas, prieš tai įveikę visus konkursus Maskvoje, o Vienoj laimėję ir pasaulinį, parsivežėm aukso medalį. Vilniaus geležinkelio stoties peronas lūžta. Studijų Vilniaus universitete metu dalyvaudamas liaudies dainų ir šokių ansamblyje bei instrumentiniame sekstete jaučiuosi dirbąs rimtą darbą. Tampu ansamblio tarybos pirmininku. Baigus universitetą, esu kviečiamas dirbti komjaunimo centro komitete, bet – pasirodo – nesu komjaunuolis. Baudai gaunu paskyrimą į rajono mokyklą, nors jau turiu darbą Vilniuje.

Po „tremties“ dirbu Kraštotyros draugijoje, paskui – „Meno saviveikloje“ (meniniu redaktoriumi), iš kurios padarom „Kultūros barus“, mano dideliame džiaugsmui tebeinančius iki šiol.

1967 metais pajuntu, kad ir žurnalistika neduoda atsakymo, kodėl mes gyvenam „ne taip“ ir kaip reikia gyventi. Metu darbą, gyvenu tėvų sodyboje ir rašau. Ir tai netenkina. Trumpam grįžęs į darbą (ačiū už tai tuometiniam „Kultūros barų“ vyriausiajam redaktoriui Aleksui Baltrūnui), įstoju į filosofijos aspirantūrą (ačiū už gerą patarimą Emai Mikulėnaitei). Po trejeto metų įtempto darbo (ypač – antikos studijų) perprantu būties sąrangą. Ateina Didysis Prašviesėjimas. Nuo to laiko lieka tik darbas.

Sutikęs būti priimtas į kompartiją (artimieji tai laikė išdavyste, aš tai tebelaikau didžiausiu savo gyvenimo moraliniu nuopoliu) 1973 metais buvau paskirtas dirbti Universitete. 1974 metais su prof. B. Genzeliu rengėm tekstus nelegaliam leidiniui (tekstus išsaugojau), tačiau tais pat metais pavyko išleisti pirmą „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ tomą ir mes apsisprendėm dar vieno pagrindinio leidinio nebeleisti (pagalbininkas leidėjas šito negali atleisti lig šiol). „Chrestomatijos“ kartu su šiandieninių „Pradų“ leidyklos vyriausiuoju redaktoriumi A. Rybeliu mūsų pagrindinių rėmėjų trijulė išleidom šešis tomus, klasikų veikalų 35 tomus, pradėjom S. Šalkauskio, A. Maceinos, Vydūno, kitų lietuvių filosofų raštų leidimą. Kai kurie tiražai pasiekdavo maksimalią Maskvos nustatytą 30000 egzempliorių ribą.

1975 metais gavau netikėtą pasiūlymą dirbti Lietuvos TSR MT sekretoriате. Ilgai dvejojęs apsisprendžiau pažiūrėti, „kas daro socializmą“. Po poros metų buvo visiškai aišku. Kol pavyko išeiti, prireikė dar dviejų. Tačiau M. Gorbačiovo „perestroiką“ sutikau, pažindamas ir būtį, ir buitį. Reikėjo tik apsižiūrėti, „ kurios pusės prieiti“. 1983 m. „Literatūroje ir mene“ paskelbiau straipsnį „Pasaulis yra čia“. Ir dabar laikau jį buvus pakankamai reikšmingą mūsų brandai. Mano „įvadai“ į Sąjūdį buvo kraštotyrinės ekspedicijos, Knygos bičiulių draugijos veikla, mudviejų su A. Tytmonu 1987 metais pradėtas Tomo Mano seminaras, prof. B. Genzelio pradėti pokalbiai „Žinijos“ draugijoje, išvedę jau į sąjūdinius veiklos pavidalus.

Su itin dideliu pasitenkinimu iš priešsąjūdinės veiklos nurodau tą faktą, kad 1988 metų birželio 2 d. diskusijos „Ar įveiksim biurokratiją“ metu prasidėjusį „persitvarkymo judėjimo“ kūrimąsi iš Mokslininkų rūmų pavyko nukelti į Mokslų Akademiją, kur birželio 3 d. susirinko visi drąsiausieji ir į Inicijatyvinę grupę pasiūlė tokius visuomenės veikėjus, kurių represavimas neišvengiamai būtų atsisukęs prieš režimą Lietuvoje. Nuo tol liko tik veikti.

Iš knygos: „LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS
ATSTATYMO AKTO SIGNATARAI, 1990“ (parengė Julius Beinortas,
Jūratė Černiauskienė, Gediminas Ilgūnas ir kt.). Vilnius: Savastis,
2000, p. 158–159.

Romualdas Orolas

TIKIU,

NES

ŽINAU

Politinis

autobiografinis

bandymas

(Ši publikacija - 1996-97 metų
publacinės dalis)

1996-1997

2005.03.07, 14.44

Vietoj pratarės

Ką aš galvojau – kitose mano knygose. Čia – ką aš veikiau ir dariau per savo gyvenimą.

Rašyti apie tai būtina. Valstybės politikoje dalyvaujančio žmogaus gyvenimas turi būti aiškus nuo pradžios iki pabaigos. Ir visiems. Aš manau, kad tiesą apie save žmonėms visų pirma turi pasakyti pats į politiką einantis. Kiek tiesos jis pasakys, tiek bus patikimas.

Rašau dėl to, kad kai kurie mano gyvenimo faktai jau taip apkomentuoti, jog būtina įsikišti pačiam.

Žinoma, rašau ir todėl, kad pačiam įdomu grįžti atgal ir pereiti buvusį gyvenimą su šiandieniniu protu ir akimis.

Istorijos patirta unikalios: gimiau dar „anoj pusėj“, Pirmojoje nepriklausomoje Respublikoje, gyvenau per pirmąją rusų okupaciją, vokiečių okupaciją, paskui penkiasdešimt antrosios okupacijos metų, kol pagaliau patys savo rankomis atkūrėme Lietuvos nepriklausomą valstybę.

Įtemptas buvo ir asmeninis gyvenimas.

Mintis parašyti trumpą savo gyvenimo darbų ataskaitą dabar tokiu malonių nerimu persmelkė širdį, kad aš dažnai atidedu kitus darbus ir darau šią pirmą gyvenimo ataskaitą.

Anoji pusė

Pasaulis, iš kurio žinau ateinąs, yra tamsus, tačiau spindi šilta mėnulio šviesa. Aš žinau tą pasaulį buvus gerą ir gražų, matau tai patvirtinančias mūsų šeimos nuotraukas ir atsimenu daugybę vaizdų, kurie džiugiai byloja dar „anos pusės“ dvasią: kaimynai lanko vienas kitą, varduvės švenčiamos su vainikais ir dainomis, per gegužines pamaldas kažkaip šviesiai meldžiamasi, po plačiu dangum ridenami juodalksniais Velykų margučiai, gegužinių aikštelės apkaishomos persišviečiančiais berželiais, o jaunimas

Marija ir Alfredas Ozolai su Romualdu. Joniškėlis, 1939 m.
Romualdo Ozolo šeimos archyvas

galulaukėse pavakariais traukia ilgesingas dainas. Visą gyvenimą jaučiu tą pasaulį kaip patikimą ir šiltą užnugarį.

Iki pat vokiečių okupacijos mes gyvename Joniškėlyje, šiaurės Lietuvoje.

Ką aš darau tuo metu?

Valgau braškes.

Labai gerai atsimenu raudonas braškes, plūduriuojančias balto pieno lėkštėje. Kad valgau jas, žinoma, neatsimenu, bet ką galima daugiau daryti? Vaizdas yra toks daiktiškas ir tikras, kad lieka visam gyvenimui kaip viena ryškesnių tikrumo problemos mąstymo pasakatų. Tikrumas tampa svarbiausiu mano filosofiniu rūpesčiu.

Tėvas Joniškėlyje dirba veterinarijos gydytoju. Gauna apie 800 litų atlyginimo, apie 300 – už mėsos priežiūrą. Mama nusiperka baldus, kurie taip ir lydi ją visą gyvenimą. Tėvas nuperka 15 hektarų miško, kurį prijungia prie savo tėvų ūkio Auksučiuose, prie pat Latvijos sienos. Motina nėra patenkinta, bet mano, kad su tokiomis pajamomis greitai prasigyvens ir mūsų šeima. Mūsų perspektyvos tikrai geros: tėvas myli darbą, žmonės mėgsta ir vertina tėvą. Motinai šeima – viskas.

Aš augu, sako, gerai. 1940 metais gimsta sesuo Laima.

Išvykdami iš Joniškėlio, nusifotografuojam visa šeima ir teta Milė, kuri gyvena su mumis.

Karas

Per karą mes gyvename Kruopiuose. Atvykstame jau karui prasiėdėjus, kai Joniškėlyje iššauda žydus. Mama visą gyvenimą aimanuodama prisimena dvi savo geriausias drauges. Išvykstame karui nepasibaigus. Frontui einant, mūsų namai sudeginami, motina iš griuvėsių ištraukia anglimi kaitinamą laidynę, kurią aš ir dabar turiu savo senų daiktų rinkinyje.

Per karą mušosi su kaimynų vaistininų sūnum Olium, pakluonės upelyje gaudau grūžlius ir šapalus, sodo gale žiūriu į

medinio šulinio vandenyje tupinčias varles, o su vargonininko sūnum prie didžiųjų šventoriaus vartų ginčijamės, kokie ginklai geriausi. Taip, dar piešiu iš tėvo išprašytoje registracijos knygoje.

Karo dvasios ir vaizdų atmintyje nedaug. Kruopiai – ištisa vaikystės šviesa ir šiluma. Senas sodas už daržo pakluonių link samanotas, bet saulėtas. Darže žydi spalvingos aguonos. Rudenį virš šventoriaus ir kapinių liepų vartosi būriai kuosų ir varnų. Net žiema – viso labo tik mėnulyje spindintis šalčio ratas ant mūsų buto lango išorinio stiklo.

Atsimenu, akmenimis grįsta gatve važiuoja vokiečių motociklininkai. Atsimenu, griovy guli sumaigyta rusų tanketė. Štampuojami arkliai. Aš žiūriu, kaip įkaitintu strypu su raide gale deginamos trūkčiojančios šlaunys, ir negaliu pakęsti, kad mama laiko man ant peties padėjusi ranką.

Labiausiai sukrečia į tuščią kiaulės būdą įgrūstas girtuoklis. Guli jie prie ratų, arklys stovi nukoręs galvą. Iš kur atsiranda vyras su kirviu – kas pasakys. Jis pakelia tą sugriuvėlį, įkiša į tuščią būdą ratuose, užkala vinimis, mikliai išluptomis iš kelnų kišenės, vadžias pririša prie būdos priekio ir pavaro arklių gatve. Aš be amo žiūriu, kaip ratai darda grindiniu tolydžio toldami, o paskui puolu trobon, trypiu kojomis ir staugiu visa gerkle: kaip jis iš būdos išeis!?

Klastinga prievarta yra baisiausias žmogaus pažeminimo būdas. Visų iš už nugaros, iš kampo puolančių, visų apgavikų ir saugumiečių neapkenčiu iš principo.

Vieną gražią dieną mama parneša kaladę mokyklinių sąsiuvinų – tarsi dalina, tarsi pigiau parduoda: vis tiek viskas žus, ateina rusai.

Pievoje kaimynai išdėsto baldus: jei namas užsidegs, gal koks baldas išliks.

Tėvas ieško, kur prisiglausti per ugnį. Keliaujam arkliu visa šeima į vieną nuošalų ūkį. Iš miškelio kažkas šauna, kulka prazvimbia virš galvų.

Tėvas apsisprendžia: kas bus tas – frontą praleis savo tėvų ūkyje. Jo tėvas mirė 1940-aisiais, netrukus po to, kai užėjo rusai. Infarktas. Mirė dar nesenas. Aš juo toliau, juo aiškiau matau, kad su tokiu vargu kurto ūkio netekimas pakirto išdidaus mano senolio širdį.

Auksučiai

Auksučiai – kaimas su keletu stambių sodybų.

Čia mes praleidžiame frontą ir rusų administracinės sistemos kūrimą. Beveik metus.

Mūsų ūkis – tai keturiasdešimt hektarų ariamos žemės ir tėvo nupirkti penkiolika hektarų miško. Mūsų ūkis – dešimt pastatų: didelė gyvenamoji troba, akmeninis svirnas metro storumo sienomis su rūsiu ir siloso bokštu, du tvartai – stambiesiems gyvuliams ir atskirai kiaulėms, dvi milžiniškos daržinės, samdinių trobelė, pirtis, kalkių degykla ir didžiulis gal dviejų metrų skersmens akmeninis šulinys pienui ir alui šaldyti.

Ūkį tvarko tėvo motina, kurią vadiname baba arba babūne, sena merga Liudvina, bernas, jos pusbrolis, senas kampininkas ir piemuo. Darbymetei samdydavo dar. Keturiasdešimtaisiais po šeimininko, mano senelio, mirties jo žmona padovanoja žemę valstybei, po kažkiek hektarų užrašiusi „šeimynai“. Padovanoja patartą pačių šeimynykščių, kad neišvežtų į Sibirą. Jei būtų ištremta, būtų bemat žuvus – tokia flegmatikė buvo. Dabar gi išgyveno iki septyniasdešimtųjų pradžios, persirisdama per devynias dešimtis. „Niekaip negaliu numirt, vakali“, – skųsdavosi nebepakildama. Auksučiuose ji buvo stipri ir pagal savo temperamentą tarpais labai energinga. „Kiek jūs čia būsit ant mano gera? Išvažiuosit, kai viską sudorosit?“ – mano mama, nukaršiusi ją ir palaidojusi, niekada jai to neatleido. Meldėsi už tą savo nuodėmę, bet neatleido.

Mano tėvas Auksučių savo ūkiu nelaikė. Jo motinos, žemės atsisakiusios iš baimės, ūkininkavimas irgi netraukė, nors turto

Romualdo Ozolo seneliai iš motinos pusės Marija ir Antanas Pelegrimai.
Romualdo Ozolo šeimos archyvas

turėti patiko. Norėjo būti „gaspadinė“. Įsirežusi pastovėdavo vidury kiemo ir nueidavo į kamara prigulti pokaičio. Ir dėl to polinkio, ir dėl neaiškaus laiko ūkio darbai vyko kažkaip vangiai, nors ir keturiasdešimt ketvirtų penktų metų vasarą, žiemą, pavasarį ir rugiapijtė buvo, ir bulviakasis, ir kūrė, kaip sakė, ir visos ganiavos, net su naktigonėm, ir pavasarinis arimas. Jam ruošėsi, kai mes išvažiavom.

Ūkio laidare nuolat grumdėsi galvijai, kurių pėdose, visada pilnose vandens, galėjai prisigaudyti nuostabiausių dusių. Kai kurie arklių gardai buvo tušti, bet keturi ar penki kumeliai buvo išsaugoti ir leido susidoroti su darbais. Pieną tebevežė į pieninę už alksnynėlio ir vedė sąskaitas. Kiaulidėje buvo tamsu, bet ten žviagė ir kriuksėjo, o paukščių per praviras duris išvirsdavo debesis. Vasarą galėjom valgyti milžiniškus juoduosius serbentus, rudenį – obuolius.

Karas su frontu praėjo pro šalį. Kai sužinojo, kad sudegė mūsų namas Kruopiuose, tėvas pasimeldė. Tris naktis kažkur pietryčiuose danguje kabėjo lėmos, o nuo bombardavimo virpėjo mūsų rūsio akmeninės sienos. Suaugusieji stovėjo tylūs ir žiūrėjo į tą kraupios šviesos nutviekstą dangų.

Mama su teta ėjo į Kruopius gelbėti kokio nors turto parsinešdamos, be minėtos laidynės, ir kitokio niekalo ir su siaubu pasakodamos apie negyvą pagriovį gulintį vokietuką, jau ištinusį ir pajuodusį.

Paskui pasirodė tie, kurių laukė su didžiausia baime: rusai. Du. Atėjo ieškoti arklių. Naktį buvo užėjęs didžiulis būrys. Apsupo trobą, kiti suvirto vidun. „Kas čia guli?“ – klausė karininkas. Kampininkas mokėjo rusiškai, ir tėvas sugalvojo jį pašaukti. „Mažuli!“ – suriko pro orlaidę į trobelę. O jo..., nusikeikė už kampo po langu savo reikalus tvarkantis rusas. Kiek paskui juoko būdavo, kai pasakodavom kam nors dar negirdėjusiam, kaip tėvas įvarė priemėtį rusiui!

Dar vienas epizodas. Iš kažkur ateina jaunas karininkas. Jis lankosi pas mūsų tetą Milę. Sykį patiesiama po obelį staltiesė, padedama kažko išgerti, o kai karininkas pasidėjo dėklą su pistoletu ant žolės, teta nemačiom išėmė pistoletą ir mudu su ja nuėjom, o paskui nubėgom į laukus slėptis.

Pavasariop tėvas ėmė važinėti į Šiaulius.

Pagaliau mums pakinkė du vežimus, sukrovė mūsų mantą ir mes išvažiavom. Kažkur link Šiaulių, į padubysius, kur tėvas yra gavęs paskyrimą tarnybai.

Karo pėdsakai

Kai mūsų vežimai sustoja dideliame kieme, netoliese prazvimbiam strėlė: taip šeiminių jaunėlis sūnus, paleidęs ją iš lanko, praneša apie savo buvimą.

Gyvenimas čia man yra gyvenimas šitame kieme pamažu veriantis įvykiams, per kuriuos plečiasi pasaulio ribos ir ryšiai.

Romualdas Ozolas. Kruopiai, 1941 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Kiemo ir sodybos šeimininkai yra Juozas Joniškis su ponia Zofija, šiaip – Joniškiene, ir du sūnūs – Jonas ir Martynas. Žemės šeimininkai turi per 20 hektarų, porą gerų arklių, karvių. Šeimininkas buvo planavęs ūkį plėsti, bet laikai pasikeitė, viskas nebeaišku ir jis dairo, stengdamasis atstumti nuo savęs didžiuosius įvykius, bet neprarasti turimo. Jis kažką nuolat kaupia, jo žmona su kitomis moteriškėmis eina „ant plento“ ir stabdo iš Vokietijos važiuojančias rusų mašinas, su kareiviais išmainydamos į degtinę visokius vokiškų daiktų. Taip pas šeimininkę atsiranda suveriamas kampinis veidrodis, patefonas su plokštelėmis, spinta ir dar kažkas. Kartą einu ir aš, ir pro baltai žalius pakelės beržus iš tolių išnyrančių mašinų benzino kvapas nuo tol susitapatina su tolimų kraštų paslaptimi. Karas nėra tikrai kažkas bloga.

Šeimininkų sodybą sudaro gyvenamasis namas, kurio rytinės pusės dviejuose kambariuose įsikūrusi mūsų šeima (tiksliau – kambaryje ir virtuvėje), tvartas su daržine po vienu stogu ir dar atskira daržinė, o mums tebegyvenant pas juos, atokiau pastatoma pirtis, kiemo pakraštyje – lauko virtuvė. Kartkartėmis mes kolektyviškai šluojam kiemą. Man patinka: galiu lenktyniauti.

Tėvas dažnai dirba namie – tada suvedami būriai arklių, jie matuojami, jiems rašomi pasai. Rusai palieka keletą nuvartų, „moliūgais“ apėjusių kuinų ir arklininką Ivaną, kuris prižiūri juos, kol tėvas bando išgydyti, siurbdamas pūlius ir leisdamas išopėjimus visokius skiedinius, tepdamas tepalus. Keturis arklius išgydo. Viena kumelė vis blogėja, ir tėvas pasiduoda: karininkas ją nušauna pistoletu. Kai atbėgu, ji su dviem skylutėmis kaktoje dar varto dideles savo akis. Arklininkas Ivanas kūrė laužą ant kalnelio, patrankų apkasuose, ir konservų dėžutėje verda arbatą. Kviečia mus su Martynu ir siūlo balto skaldyto cukraus gabalėlių. Jam labai norisi, kad mes ateitume. Pastovim ir nueinam sau. Pakeliui apkasuose prisirenkam kišenes įvairaus dydžio ir spalvų artilerinio parako ir už daržinės sprogdinam padėję ant akmens ir per tą grožį trenkdami kitu akmeniu. Čia buvo frontas, už miško

Kurtuvėnų link teberiogso sudaužyta vokiečių patranka. Šovinių, parako, gerai pasikapstęs apkasuose, gali prisirinkti kiek nori. Kartą miškely atrandam du didelius patrankos sviedinius ir dėžę „ortikonų“, bet šituos vyresnieji mikliai atima.

Gyvenimas po karo

Dažnai esu sakęs, kad mano vaikystė ir jaunystė praėjo intelektualinėj dykumoj. Ko gero – taip. Jaunystėje tikrai turėjau gauti daugiau dvasios peno, negu gavau. Bet ir subrendau rankiodamas po truputį, o ne šlamšdamas pilna burna. Ir tai, matyt, sietina su viso okupacinio gyvenimo stilium, sukurtu pasaulį nuo žmonių atkirtusios totalitarinės valstybės visuomenės tvarkymo normų.

Vaikystės pernelyg skurdžia laikyti nenoriu – joje būta visų trijų vaikui nepamainomų elementų: gamtos, žmonių ir knygų.

Gamta, be abejo, buvo didžiausias man tekęs turtas. Padubysio aukštumos, iš rytų plukdomos Dubysos, su tokiais toliais slėniais, kad net dabar ten atrodo erdvu. Kurtuvėnų miškai, vėliau paskelbti draustiniu, su ežerynais visai netoli mūsų ir tvenkiniais prie pačių Kurtuvėnų. Mes visą gyvenimą „ėjom į ežerą“ – traukėm maudytis į Gėluvą, kartais – į Bijotę, iki vėlyvo rudens. Bubiuose, Šiaulių ir šiaurės lygumos link, – Ventos-Dubysos perkakas, pietuose prie pat Kelmės – šviesios mišrių miškų kalvos, į kuriuosėjom grybauti. Nuo jaunumės stebėjau visokią gyvastį, o gavęs Tado Ivanausko „Lietuvos paukščius“, dienų dienas vaikiau tetervinus, karvelius uldukus, vanagus ir juodvarnius. Nekalbant apie kokias nors pempes ar žvirblius, kurių tada būta apščiai. O ir vakarai su savo miglom pakluonėse, pavasario vėjais virš kalvų, saulėtekliai ir saulėlydžiai, sniegai su šalčiais ir gėluose atodrėkiuose pamėlusiais alksniais. Ką ir kalbėti! Nuostabi gamta teko man kaip vaikystės ir jaunystės dovana, tarsi kompensacija už visa kita, ko negavau iš kultūros. Jeigu viso gyvenimo pastanga surasti ir pagrįsti tikrus gyvenimo daiktus buvo ir liko tokia

Romualdas Ozolas su sesutėmis Vida ir Laima. Bazilionai, apie 1947 m.
Romualdo Ozolo šeimos archyvas

pastovi ir aiški, tai, matyt, šitai didele dalimi lėmė vaikystėje tekę gamtos pergyvenimai ir pastebėjimai, pati mūsų sodybą supusi gamtinė aplinka kaip nepajudinamas mano nuolatinio tvirtumo, pastovumo ir gražumo poreikių patenkinimas. Nurimti vaikystėje visada einu „į lauką“. Pakilti irgi traukiu į laukus.

Žmonės vaikystėje yra geri. Motina nuolat pluša su mūsų mityba. Pradžioj itin sunku. Pirmaisiais metais mama dažnai verkia. Vieną rytą ji tiesiog nebeturi ko paduoti, ir mes geriam pamišky paskintų aviečių stiebų arbatą. Šeimininkai valgo storus rausvus lašinius. Pamatau ir sustoju, už tai nuo motinos gaunu į kuprą. Paskui ji glosto ir aiškina negalinti elgetauti. Tėvas dienas naktis važinėja po apylinkes gydymas visokius gyvulėlius. Dažnai parveža užmo-kesčio natūra, ir tada „mūsų kieme“ taip pat šventė. Maitinomės pirmus metus tikrai nekaip, bet kai persikėlėm į gretimą sodybą ir motina užsodino daržą, gyvenimas pasikeitė. Namuose atsirado ir savo keptos duonos, ir pyragų, ir mėsos – visko.

Šeimininkai nebuvo blogi. Mes iki galo liekam kaimynai, nors ir ne labai artimi. Aš negaliu atleisti, kad šeimininkas užmuša pas jo kalę atbėgusį šunį ir pakiša jį po obels šaknimis. Motina negali dovanoti, kad, patys pertekę, nė karto neklustelia, ar mums, gyvenantiems jų namo laisvajame gale, nieko netrūksta. Tik tėvas, su visais diplomatiškas, neturi jiems jokių pretenzijų.

Šeimininkų vaikai – ne draugai. Vyresnysis – flegma ir uždaruolis, yra gerokai vyresnis ir su mumis nedraugauja. Jaunesnysis – porą metų vyresnis ir padėties viešpats. Aš kartais labai noriu pasiausti, dalyvauti kaimo vaikų būriavimesi, tačiau kai dėl dviejų irisų perbrendu gilų šaltinį, o jis nusijuokęs susigrūda irisus į burną, aš stengiuosi ir kviečiamas neatsiliepti, o būryje laikytis ne jo. Matomės su Jonuku Puščium, jis su tėvais gyvena miškeliuose ir dažnai gano karves. Jo vyresnysis brolis serga tuberkulioze ir merdėja. Jų tėvas žiaurus, muša diržu vidury lauko. Jonas visko bijo ir nepasitiki. Iš miestelio ateina Butvilai – Edvardas ir Algis. Su Algiu kurį laiką einu mokyklon. Tačiau mes ne draugai. Vaikystėje draugų neturiu.

Neturiu ir daug knygų. Vieną kitą. Pradžioj jas skaito mama. Kai pradėdau skaityti pats, perskaitau net paskutinę metrikos eilutę. Kiekviena knyga yra šventė. Turiu dėžę, kur jas saugau po lova. Kurį laiką ten laikau ir du Lenino raštų tomus raudonais viršeliais, juos tėvą priverčia nusipirkti kartu su dviem kilogramais cukraus. Knygos imponuoja storiu ir aukso raidėm. Tikras džiaugsmas yra dvi pasakų knygos, kurių pavadinimų nebeatsimenu, bet kaip broliukas triušis nugalėjo liūtą – taip.

Karas po karo

Ilgą laiką vakarais pas mus dainuojama. Per slėnius gerai girdisi, kaimai lenktyniauja, kas gražiau. Ateina sveikinti su varduvėm, kala vainikus. Su mumis, kol susergera plaučių uždegimu ir vos nenumiršta, gyvena teta, jauna gražuolė Milė, Emilija, aplink ją sukasi ne vienas augalotas bernas. Jie čia visi tarytum stambūs, bet

grakštūs, turintys kažką iš elnio eigasties, bet gražiausias yra vienas iš brolių Kalinų, gyvenantis su tėvais lomos sodyboje, netoli buvusio ir į vienkiemius išsiskirsčiusio kaimo griuvėsių, apėjusių alksnynais. Jis su smailiais juodais ūsiukais, su garbanom – moteris, sako mama, dėl jo iš proto eina.

Jauni vyrai dažnai renkasi kieme, stoviniuoja prie senojo šermukšnio, rūko. Paskui viso to nebelieka. Išėjo į miškus, nueina gandas. Žmonės nešneka, kas išėjo, kas kur kitur išvažiavo. Kažkaip keistai nutyli ar nušneka neaiškiai. Tačiau į mūsų gyvenimą sodybose ant saulėtų laukų ilgam ateina miškas. Pasakojama, kad iš artimų miškų išeita kažkur toliau. Įvykęs susišaudymas kažkur už Dubysos. Trys miškiniai ir keli sribukai nušauti. Kartą sribai su rusų kareiviais apsupa naujakurių Puščių sodybą ir išverčia visus daržinės šiaudus. Ir tikrai, sako, radę žmogų gulėjus. Vieną vakarą motina pareina iš bažnyčios drebėdama: prie šventoriaus tvoros guli keli miškiniai atsagstytais diržais. Aš veržiuosi nuvedamas, bet tėvas pikta sutramdo: negalima! Kitą kartą girdim, kad miškiniai išklojo visą vežimą – kažkur už Dengtilčio patykojo ant kelio perkirsto kalnelio ir iškirta visus lig vieno. Tėvas jau tik į gyvenimo pabaigą papasakoja, kad su tais važiuoti turėjęs ir jis: tai tą padvadą anie sribai pasiėmę iš ūkininko, pas kurį tėvas gydė karvę ir buvo vaišinamas, kai sribai užėjo pavėžėjimo, – gerai, kad tas jį staigiai nugirdė ir neleido išvažiuoti, nuvertęs į lovą.

O sribo laidotuvėse tai dalyvavau. Jaunas ilgas ir klišas kampininkas komjaunuolis nusišauna pats, tik neišmanau, dėl ko. Guli jis pašarvotas varganoj Bazilionų galo troboj, o galvūgaly iš medžio išpjauta penkiakampė žvaigždė, nudažyta raudonais dažais. Kapinėse jo draugai triskart iššauna iš automatų, o mes susirenkam tūteles.

Ilgai, iki pat kolchozų, arba kolūkių, kaip jie vadinti vėliau ir per pirmuosius jų metus, miškas yra juodas ir atšiaurus. Žmonės į jį žiūri su baime ir užuojauta. Tiesą sakant, Lietuvoje tamsu iki pat penkiasdešimtųjų pabaigos – tik man studijuojant nuotaikos ima keistis. O keturiasdešimtųjų pabaigoje – tamsu.

Kolektyvizacija

Ji pas mus vyksta 1948 metais. Aš dalyvauju įvykiuose labai aktyviai: tupiu medžio viršūnėje ir žiūriu, kada pasirodys mašina su viršininkais, rašančiais į kolchozus. Tokį pavedimą davė mudviem su Martynu jo tėvas, pats tuo metu peludėje kišęs po lentom plūgus ir drapakus.

Mašina pasirodo vilkdama didelę dulkių uodegą, skubėdamas aš vos neišdrimbu iš medžio, o šeimininkas, priešingai mano lūkesčiams, sutinka ponus linkčiodamas ir šypsodamasis:

– Mes seniai jūsų laukėm!

Ir pakvietė atvykusius už namo po beržu, kur buvo pastatytas stalas popieriams pasidėti ir butelis suvilgyti gerkles. Svečiai butelį liepė nuimti ir atnešti vandens, o štai jei šeimininkas turįs kokių daržovių – pomidorų, agurkų – taip. Aš buvau nusiųstas agurkų ir, gerokai panaršęs po apdžiūvusius lapus, atnešiau nedidelį agurkėlį. Padaviau jį šeimininkui, bet svečiai baisiai įsižeidė. Agurkas buvo ne kažikoks, susirietęs, mažutis ir pageltęs, bet mes nė tokio neturėjom, ko čia piktintis, nesupratau aš.

Kai svečiai išvažiavo, mūsų šeimininkas jau buvo padėjęs parašą viename iš šūsnies popieriaus lapų ir buvo kolchozninkas. Vakare jiedu su tėvu pasigėrė. Vieną kitą gyvulį šeimininkas išvedė. Visų pirma abu arklius. Bet paskui jų prisirinko pilna daržinė. Šeimininką siūlė į vadovus – lyg kolūkio, lyg brigados. Jis atsisakinėjo, dirbo savo laukus ir vis paslaptinai kuitėsi tai daržinėje, tai tvarte.

Iš kolektyvinio darbo ne kažikas išėjo. Ir mano vaiko galvą pasiekė nuostabos balsai, kai pradėjo dalytis derlių. Už darbadienį skaičiavo gramus. Žmonės aikčiojo. Atsimenu, su tėvu buvom nuvažiavę į grūdų sandėlį. Nebežinau – ko. Bet gerai atsimenu: šlavinėja storas grindų lentas sandėlininkas, kampe krūvelė rugių.

Paskui aš dažnai sakydavau: nuo kolektyvizacijos pradžios nuotaika kaime keičiasi. Tikra tiesa: žmonės pasidaro kitokie. Man atrodo, kad „kolektyvinis darbas“, užuot jungęs, kaip buvome

mokomi mokykloje, žmonės išskyrė, uždarydamas kiekvieną savo sodybos vienatvėje. Kiekvienam atrodė, kad kitas kaltas dėl to, jog štai tu pats nieko neturi arba negauni. O jeigu kaltas kitas, tai kodėl skriaudos nepataisius pačiam: juk tvarka ne už tave! Ir neša žmonės iš laukų pėdus, vagia iš kūlės maišus. Visokie pareigūnai ir aktyvistai gaudo ir demaskuoja, bet tvarkos nuo to kaime nedaugėja. Visą mano gyvenimo kaime metą, iki pat 1957-ųjų, kol išvykstu, jausmas toks: žmonės eina į darbą ne tam, kad uždirbtų, o tam, kad atidirbtų ir nužiūrėtų, kur ką pasisavinti. Visą tą laiką žmonės mokosi tyliai vogti.

Daugeliui metų praėjus žiūrint į anuos laikus ir matant metų virtines kaip Dubysos slėnius ir kalvas, man atrodo, kad nuo kolektyvizacijos meto keičiasi Lietuvos dangaus spalva, nyksta jos žemės spindėjimas, laiką iki tol palikdamas „anam metui“, o nuo tol – tikrajam Lietuvos tarybiniam buvimui. Suardžius sodybų suklestytą gyvenimo tvarką, Lietuvos žemės šviesa blėsta ir užgęsta, ir netgi tada, kai žmonės ir kolūkiuose būdami pamažu pradeda atkusti, netgi šviesiausi laikai yra kupini atšiaurios, jokių aureolės savybių neturinčios šviesos, kurioje blaškosi karšti vėjai, plaikstosi karklų šakos ir lūžinėja žmonių dienos ir likimai. Kiek darbo dar mums, norintiems gerai pamatyti, kas ir kaip vyko per tuos kolūkių kūrimo, buvimo ir irimo laikus jau vėl atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje! O kas išaiškins, kas per tai su mumis atsitiko ir ką turim daryti?

Mūsų sodyba

Ji yra per puskilometrį nuo Joniškių. Ji mažesnė – tik namas ir daržinė su tvartu. Stovi ant kalno vėjų pagairė, jokie medelio nesaugoma. Tiesa, atokiau yra sena obelis, o kieme – du šermukšniai, kurie vienas po kito numiršta: vienas – diegliais sergančiam eržilui žievę nuspardžius, kitas – gal iš liūdesio? Po langais – jazminas, kuris visą jaunystę pripildo svaigaus kvapo, o kitame namo gale – alyva, kurios nemyliau, nes ji daugiau lapoja, negu žydi.

Ozolų šeima – Marija ir Alfredas Ozolai, sūnus Romualdas, dukros Laima ir Vida – su bičiuliais. Bazilionai, apie 1946 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Mes ateinam į tą sodybą, kai ji bene dvejus metus išstovi tuščia ir tėvas iš pabėgusių nuo vežimo šeimininkų, irgi Joniškių, gauna žinią, kad gyventi čia negrįš: vienas Joniškiukas buvo plechavičiukas, šeimai gyvenimo čia nėra. Paskui mes sužinom, kad pabėgusių moterys gyvena Klaipėdoje ir dirba, kartą jaunesnysis sūnus net aplanko sodybą ir pakalba su tėvu apie priežiūrą. Atgimimo metais sodybą išperka kolūkis ir visuotinio susirinkimo nutarimu paskiria tėvui kaip garbės kolūkiečiui. Tiesa, šeimininkai panūsta didesnės kompensacijos, kol aiškinamasi, tėvas labai sielojasi ir kremtasi. Tačiau galų gale visos pusės lieka patenkintos ir dabar ten savo paskutines dienas leidžia mama. Jai baisu vienai, ji nuolat verkia, bet nevažiuoja pas vaikus: ji visą gyvenimą buvo svajojusi turėti savo namus, ji juos dabar turinti ir norinti juose numirti.

Tėvas jau ilsisi Bazilionų kapinių geltoname smėlyje, vieta ir net lentelė pasirengta ir motinos. Viskas labai aišku.

O anuomet mes ateinam į tuščią trobą, ir pirmas darbas yra išnaikinti milijoną blusų.

Tačiau kokia laimė yra matyti ugnį savo trobos židinyje ir klau-sytis, kaip traukia kaminas. Močiutė, mamos motina, iš visų vaikų mieliausiai renkasi mus ir ilgiausiai čia prabūna. Ji aižo pupeles, žirnius, vasarom grybauja ir visada pasakoja, kaip buvę jos laikais ir kaip čia mums geriausia tvarkytis.

Mes greitai apgyvenam visą trobą, nors „didysis kambarys“, kol tėvas sugalvoja padaryti jį savo raštine, stovi nekūrenamas ir šal-tas, užverstas visokiu nelabai reikalingu šlamštu.

Gera yra miegoti šiltame miegamajame. Gera yra pusryčiauti prie virtuvės lango. Gera yra pavasarį išbėgti į pradžiūvusį kiemą ir įsibėgėjus nuo kalno bandyti pakilti. Kaip žąsys paskui savo laukines giminaites danguje. Mes jau turim daug vištų, bandom auginti žąsis, net kalakutus. Bet mamai nepatinka, kad tie dideli paukščiai taip bjauriai gageną ir apteršia kiemą. Kieme, anot jos, turi būti švaru.

Aš dar turėsiu galimybės parašyti kai ką apie mūsų sodybą. Juo toliau, juo aiškiau mačiau, kad antra didžioji mano gyvenimo laimė – kad mes gyvename tokioje sodyboje. Lietuviškoje sody-boje. Lietuvių tvirtovėje. Apsuptoje nuostabiausios gamtos.

Išvežimai

Mes apsigyvenom išvežtųjų sodyboje. Tiksliau: nuo išvežimo pabėgusiųjų sodyboje. Tačiau jų likimas mūsų nepalietė kaip isto-rinis reiškinys. Bent jau tol, kol vieną gražią dieną patys su tuo nesusidūrėm.

Išėjau vieną vasaros dieną į pievą, o ten, žiūriu, parugėje guli rusų kareivis. Su automatu. Mama liepė pamiškėliu bėgti pas tėvą, kuris gydė kiaules pas Jonuko Puščiaus tėvą. Tėvas baigė suleisti vaistus kiaulei paausinėti ir liepė man bėgti atgal vienam.

Taip prasidėjo vežimas čia, Bazilionuose. Atrodo, 1949 metų vežimas.

Tėvas sugrįžęs ėjo miestelin. Vakare ilgai su motina tarėsi ir ginčijosi, o po to mes – nebeatsimenu kaip – atsidūrėm Šiauliuose pas tetą jos mažame nešvariame butuke. Miegojom susispaudę, vakarais klausydavomės, kaip nuo geležinkelio stoties pusės pasigirsta koks klyksmas: ten formavo tremiamųjų ešelonus. Dienom aš valandų valandas supdavausi ant rietuvės lentų laukdamas, kol išeis storulė Valė, pati gražiausia pasaulyje mergaitė.

Tėvas visą laiką išbuvo namie, bet dvi naktis buvo pasislėpęs. Mes buvome sąrašė, tėvas paskui išsiaiškino ir kurio iš miestelio „aktyvistų“ dėka, bet neradus nei šeimos, nei jo paties, kito „aktyvisto“ dėka pavykę perkalbėti, kad mūsų nevežtų. Nuo Dubysos kelis ūkininkus išvežė.

Niekada nepamiršiu to kareivio: guli žiūrėdamas kažkur per kalnelį, lėtai pasisuka, bet man atrodo, kad lieku nepastebėtas. Ir tada, ir dabar jaučiau tą patį: jis kariauja prieš mus. Prieš mus, gyvenančius sodybose. Prieš mane, einantį į pievą, bėgantį pamiškėliu.

Miestelis: Bazilionai

Mes visada sakome: einam į miestelį. Tai atitinka teisybę: kaimas mums yra keletas sodybų, o miestelis – tai abipus gatvės išsirikiavusios trobos. Trobos tos ne kažin kiek skiriasi nuo kaimiškųjų. Tik Dubino namas dviaukštis, nors ir medinis. Yra dar valsčiaus namas, dukart didesnis už bet kurį kitą miestelio namą. Miestelis, matyt, dar tuo pranašesnis už gatvinį kaimą, kad čia yra buvęs valsčius. Ir pirmaisiais tarybiniais metais, berods. Paskui jis tapo tiktai kolūkio centru, nors per penkis dešimtmečius dvigubai išėjo ir išsiaugino dar dvi lygiagrečias gatves.

Miestelyje yra bažnyčia, mokykla ir parduotuvė. Aišku, vaistinė ir ambulatorija. Paskui atsiranda kultūros namai. Anksčiau būta vilnų karšyklos. Visą pokarį veikia trys naminės varyklos,

žinomos beveik oficialiai ir nustekenamos, kai valdžiai to labai prireikia. Bažnyčia medinė, bet, sako, istorinė. Ji priklauso bazilijonams, nežinia kaip čia įsikūrusiems. Pašiaušėje, kuri yra už šešto kilometro, buvo įsikūrę iš Vilniaus išvytieji jėzuitai. Prie Raudės ežerėlio, ant kalnelio kitapus ežerą lenkiančio miško, bandė bažnyčią pasistatyti, berods, kalvinai. Jėzuitai kasnakt išgriaudavo, kas pastatyta, o raudonas plytas sumesdavo į ežerą. Nuo to jis ir raudonas.

Baigiant mokyklą aš suorganizavau ekspediciją, ir kalnelyje mes nesunkiai prisikasėm senovinių plytų su pirštų žymėmis, apdegusių stiklo šukių. Ir dabar tebeturiu tai. Deja, netapau nuoseklesniu tyrinėtoju, nors visą laiką traukė. Ir galimybių turėjau: vienu metu kraštotyra buvo tapusi kone epidemija, visokios jos formos buvo laikomos tautinio pasipriešinimo būdu, o už Romuvos ekspedicijų organizavimą Jonas Trinkūnas jau mano dėstytojavimo laikais buvo pašalintas iš Universiteto katedros. Mane visą laiką labiau kamavo ne praeitis, o dabartis ir ateitis. Kas dedasi ir ką mums daryti? – tai pagrindiniai ir vaikystės, ir jaunystės, o ir brandos metų klausimai. Taigi neturėjau aš ramaus gyvenimo niekada, netgi vaikystėje.

Kai dabar galvoju, miestelis su visa, kas jame buvo ir veikė mano gyvenimą, vis dėlto taip ir liko nuošalyje. Netgi su mokykla. Aš grįždavau iš jos kaip iš nepakankamai tikro į kur kas tikresnį vienumos gyvenimą – gyvenimą ant kalvos mūsų sodyboje.

Bažnyčion nueidavau dažnai. Jau ir paaugęs. Vienas Velykas atsimeinu kaip tikrą Prisikėlimą, nes tada pamačiau mūsų malūnininko giminaite su balta pūkine skarele ir pačią baltą kaip pūkas. Bet pats svarbiausias religinis pergyvenimas buvo įvykęs dar vaikystėje, kai, prašydamas neleisti žūti viskam, ką jaučiau beviltiškai tirpstant ir gėstant, aš valandas iki alpulio meldavausi klūpodamas prie savo lovos. Meldžiausi tikėdamas koku nors būdu gausią atsakymą. Suprantama, taip ir negaudavau. Bet pas kleboną su motina nueidavom dažnai. Mane ypač domino, tiesiog šurpino,

klebono kūdroje besiveisiantys milžiniški skiauterėti juodi su oranžiniais pilvais tritonai. Tuntas juodų mažų pabaisų juodame vandenyje po juodom uosių šaknim – tai buvo šiurpiai įdomu.

Į kultūros namus eidavom žiūrėti filmų. Pradžioj dar dalyvaudavau kolūkiečių susirinkimuose. Viename iš jų apie savo žygius pasakojo TSRS didvyris Bronius Urbanavičius, o cirkininkė šokinėjo per degantį lanką. Didvyrio akis buvo stiklinė. Didvyrių kategorija nuo to laiko smuktelėjo žemyn cirkininkų naudai: cirkininkas buvo raumeningas ir dailus vyras, o moteriškė labai graži.

Iš bibliotekos tarpais imdavau knygas. Bet gangreit jas pradėjau pirktis pats, todėl ir tos miestelio vietos reikšmė nublanko.

Na, mokykla, žinoma, buvo kas kita. Apie ją reikia kalbėti atskirai.

Keistas buvo ir tebeliko Bazilionų miestelis, kurį laiką tarybiniais metais vėl vadintas Padubysiu (atseit, pagal senąjį, nesureligintą, vardą). Visi žmonės čia buvo kas sau. Gal ir aš buvau „sau“. Turbūt. Bet aš labai gerai jaučiau žmonių ryšius. O jų nebuvo. Už kitos tvoros prasidėdavo ir kitas pasaulis. Gatvė buvo tuščia, be ryšio ji buvo ir žmonėms praeinant.

Raudonieji Bazilionai, pasakyčiau dabar. Jie visada buvo pusraudoniai. Ne veltui socialistas Mindaugas Stakvilevičius ir šiandien ten jaučiasi kaip namie.

Mokykla

Esu didelis stropuolis.

Dar gerokai iki mokyklos piešiu į storą geltoną sąsiuvinį, mokausi raidžių ir pusėtinai skaitau. Mama pasitaria su gerai pažįstamu mokyklos direktorium ir nuveda mane iškart į antrą skyrių. Tačiau užduoto mintinai išmokti eilėraščio aš niekaip nesugebu įveikti ir pereinu į pirmą skyrių.

Baigęs rugsėjį. Po orą bailiai

Voratinkliai draikės be vėjo.

Tuos žodžius, tą dienoraščio nuotaiką, tą sunkumą grįžti atgal nešiuosi visą gyvenimą.

Užtat ir pirmame, ir antrame skyriuje iki pat ketvirtos klasės baigimo (tada buvo pakeisti pavadinimai) trimestruose vieni penketai, ir kad aš turiu būti pirmas mokiny – tampa taisykle.

Mūsų mokykla išmėtyta per keletą pastatų. Pirmas ir antras skyriai – miestelio pakraštyje kapinių link. Trečias ir ketvirtas – arčiau centro. Penktą–aštuntą klases baigiu vadinamajame valsčiaus pastate. Nuo devintos pereinu į naują medinę mokyklą visai priešingame miestelio gale, prie kelio į Dubysą Pakapės link. Tai jau 1955 metai, jau kiti laikai ir mes ten jau kiti – į aštuntą klasę, atsimenu, aš ateinu jau visai kitas.

Ko mokausi iki aštuntos klasės (baigiu dar septynmetę mokyklą, į aštuonmetę vidurinę graduojama jau „po manęs“), pasakyti negaliu. Žinau tik, kuo domiuosi. Visas mokymasis – tamsa. Iš tos tamsos iškyla tik kokie nors įvykiai ar nuotykių. Atsimenu, kaip bene penktoje klasėje vienas iš Butkų – bekojis – griūva nuo suolo ir, pasismeigęs ant atkaltės lūženos, sėdi ant grindų rankomis nusitvėręs pakaušio, o ant sprando po kaukole žioji kruvina skylė. Atsimenu, kaip žaidžiam „žemę“ – peiliais kapojam apskritimą atsirėždami užkariautus plotus. Atsimenu, kaip čiuožiū per vos užšalusį upelį ir, žinoma, įlūžtu. Nuo mamos, jau pasiruošusios pratrūkti, gelbėja močiutė: kas tave įstūmė, mano vaikelį? Baisioji skundikė sesuo (ji save laiko teisuole) sako: jo niekas neįstūmė, jis pats įkrito. Ir panašiai. Atsimenu darantis kažkokius dreninius bandymus. Renku herbarus ir vabzdžių kolekcijas.

Kai dabar, praėjus jau ne vienam dešimtmečiui, mąstau ir kalbu apie savo vaikystės ir jaunystės metus sakydamas juos buvus intelektualine dykuma, turiu galvoje visų pirma tą tylą ir tamsą, kuri plyti virš septynmetės mokyklos klasių nepalikdama jokio ryškesnio nei dvasinio pergyvenimo, nei žmogiškųjų santykių išpūdzio, kol pagaliau jaunystės metai iškelia ir sviedžia į itin stiprių pergyvenimų būsenas ir verčia ieškoti atsakymų grynai iš savo

Romualdas Ozolas – pirmo skyriaus mokinys (sėdi pirmas dešinėje). Bazilionai, 1946 m.
Romualdo Ozolo šeimos archyvas

asmeninės patirties, tiksliau – nuojaautos ir prigimtinių polinkių gimdomo apsisprendimo. Visi ir baigiamųjų mokyklos klasių įvykiai, ir biografijos faktai – tai „iš savęs“, iš savo gelmių iškeltų paskatų ir apsisprendimų pagimdyti tvariniai, tikrai apvilkti to meto stereotipiniais pavidalais. Tikrai niekas negalėtų pasakyti, kad, pradėdant maždaug 1955-aisiais, gyvenu kieno nors už rankos ar nosies vedžiojamas: gyvenu taip, kaip man leidžia gyventi mano vidujybė man skirtame laike. Kai kalbu apie intelektualinę dykumą, apie mūsų tuometinį bejėgiškumą, kalbu visų pirma apie stoką tų pavyzdžių, kuriuos paprastai pateikia literatūra, nuotakų ir būsenų, kurias padeda sužadinti ir palaikyti muzika, religija, papročiai. Viso to tikrai stokojama, visa tai mums reikia suprasti ir atrasti patiems, ir kadangi aplinkoje to nėra, kaip potroškių, fantazijas, mintis, viltis imame iš savęs. Taip gyveno ir kiti. Ir kai žiūriu dabar, kiek mūsų apskritai „nugriuvo“ – nusigėrė, nusivogė,

susiniekinio ar kitaip nusigyveno, aš galvoju, ar tas anas metas nepadidino ir individualizmo, tapusio atspirties elgesio etalonu, ypač tiems, kurie bandė atsilaikyti ir atsilaikė?

Ir vis dėlto ir aname, vaikystės ir ankstyvosios jaunystės mete, būta to, kas leidžia atpažinti save, kas jaunystės elgesį daro tik tų jau praėjusių tamsos metų tąsa: tai daugelis su politika susijusių įvykių, tai tuo pačiu „vidiniu reagavimu“ paremtas elgesys politinių ir aplinkos spaudimų atžvilgiu.

Ankstyvoji politika

– O dabar, – sako mokytoja, – paimsime sąsiuvinio lapą, dvigubą, iš vidurio, ir nupiešime štai tokius rėmelius.

Mes piešiame rėmelius, tai vienas, tai kitas klausdami, kam juos piešiam. Jonas nepiešia. Užsikvėmpęs graužia pieštuką.

– Matysi, rašysim pasižadėjimą, – sako.

– Kokį pasižadėjimą? – klausiu.

– Matysi.

– O dabar rašysim štai ką, – sako mokytoja. Ir pati rašo: „Pasižadėjimas. Aš...“

– Nu, – sako Jonas.

Sėdžiu apmiręs. Jonas suglamžo lapą ir pakiša po suolu. Aš taip nieko ir neparašau. Mokytoja rėmelius paima tuščius. Manau, kad man šokas. Aš iki šiol atsimenu tą siaubo kupiną nuostabą: kaip šitai galima? Ar galima į pionierius versti stoti šitokiu būdu?

Negana to.

Netrukus į didžiąją penktokų klasę suvaro trečiokus, ketvirtokus ir penktokus. Kas čia bus, ar iš tiesų svarstys neklusniusius? Eiti ar ne? Aš trainiojuos aplink duris, kol mokytoja sugrūda su dar keliais tokiais. Atsistoju prie krosnies, nes vietų suoluose nebėra, daug kas stovi kas kur.

– Mes čia susirinkę, – lėtai, po vieną žodį seikėdamas, pradeda direktorius.

– Mes čia ne susirinkę, mes čia suvaryti, – sakau sau.
 Direktorius nutyla, pagalvoja ir sako:
 – Kas suvarytas, gali išeit. Eik, – sako priėjęs prie manęs ir rodydamas į duris.
 Už durų atsiremiu į sieną ir jaučiu, kad žemė linguoja.
 – Ar išvarė? – klausia valytoja.
 Neatsimenu, kaip pareinu namo.
 Žinau tik, kad vakare pas mus ateina pats direktorius. Jis ilgai šneka su tėvais. Šneka susirūpinęs.
 Kai mes su tėvu jau beveik naktį pjaunam malkas, jis sako:
 – Direktorius tau bloga nenori.
 – Bet mus tikrai suvarė!
 Dar kažką šnekam. Paskui tėvas sako:
 – Jeigu manai, kad darai teisingai, taip ir daryk. Tik žinok, kad bus sunku. Ir mums su tavim kartu.
 Tai – ketvirtame skyriuje.
 O 1953-ieji yra tokie.
 Einu rytą į mokyklą, migla tokia, kad už šimto metrų vos žmogus matosi. Vieškeliu kiūtina du.
 – Tai mirė, – sako vienas.
 – Ačiū Dievui, – sako kitas.
 Taip sužinau, kad mirė Stalinas.
 Mokykloj pamokos prasideda tylos minute. Aš sėdžiu paskutiniame suole. Priešais mane – mano draugas Buožis, didelis piešėjas ir humoristas. Mes amžinai lenktyniaujam, kuris geriau nupieš. Ir, žinoma, apsikumsčiuojam. Kažkurią dieną jis įdūrė man adata. Per tylos minutę jis stovi taip stropiai, kad aš paimu plunksną ir dursteliu jam į minkštimą. Mano bičiulis klyktelia. Dar du iš juoko nugriūva. Mes visi keturi atsiduriame už durų. Kur dingti? Namo eiti pavojinga, einam į beržyną. Atlydys toks didelis, kad sniegas beveik nuėjęs ir po beržais ant permirkusios gelsvos žolės guli didžiuliai staigiai užšalę raudonikiai. Jų tiek daug ir tokie gražūs, kad mes pradėdam mūšį su jais kaip su sniego gniūžtėmis. O valosi

tokia gniūžtė sunkiai ir dėmes tenka neštis namo. Ten gi kalbos jau be menkiausios politikos.

Ir dar vienas labai įstrigęs epizodas: siūlymas stoti į komjaunimą. Aš pirmūnas, baigiu jau septynias klases, nepaprastai patogus laikas ir puikus pavyzdys kitiems mokiniams. Taip ar panašiai kalba mokymo dalies vedėja, pakvietusi į kabinetą per pertrauką. Aš stoviu, klausausi ir nieko nesakau. Ji nervinasi, kalba entuziastingiau, o aš šypsau. Tai jai visiškai nepatinka. Aš niekur toliau neįstosiu, užsidarysiu kelius ir t. t. Pagalvok. Pagalvok ir atsakyk iki pamokos pabaigos. Man nereikia galvoti, sakau aš, aš seniai apsigalvojau: nestosiu. Kodėl nestosi? Nenoriu. Kodėl nenori? Todėl nenoriu, kad man nepatinka prievarta. Kokia prievarta? Va tokia – aš nenoriu, o jūs vis tiek verčiat. Aš netikiu, kad mokslų nebaigsiu ir be komjaunimo. Aš baigsiu. Ir kur norėsiu – ten įstosiu. Jūs manęs nepriversit! Mokymo dalies vedėja išmušta dėmėmis. Ranka jai virpa. Išeik, sako ji. Tuoj pat išeik. Tu dar paminėsi mano žodį!

Praeina kuris laikas, ir stoti į komjaunimą pasiūlo direktorė. Nestosiu, aš jau sakiau, pranešu. Su direktore kalba trumpesnė. Aštuntoje klasėje niekas apie tai nebeužsimena. Komjaunuolių mūsų klasėj daug. Kai jie lieka po pamokų susirinkimams, aš švilpiniuodamas išeinu. Mano mokslo varžovas yra komjaunuolis. Mes rengiamės įtemptai. Pirmuoju būna tai jis, tai aš. Nežinau, kaip jis, o aš, kentėdamas dėl ketvirčio pažymių, jaučiu kovojąs už „nepartinių bloko“ pirmavimą.

Beje, mokyklą ir baigiu netapęs komjaunuoliu. Ir universitetą. Komjaunimo centro komitetas atsiunčia pageidavimą rekomenduoti mane darbui į Centro komitetą. Kai sužino, kad aš ne komjaunuolis, Universitete kyla nedidelis skandalas, prisidedąs prie to, kad esu priverstas išeiti iš Liaudies meno rūmų, kur buvau pradėjęs dirbti penktame kurse, ir išvykti mokytojauti. Bet tai jau kiti gyvenimo etapai ir darbai.

O kad buvo galima nebūti ir komjaunuoliu, ir partiniu, man rodos, aš įrodžiau ir sau, ir kitiems.

Visuomeninė veikla

Baigę keturis skyrius, mes einam ne į pirmą gimnazijos klasę, o į penktą septynmetės Bazilionų mokyklos klasę. Kur šiandien Bazilionų kultūros namai, ten buvo didelis medinis namas su dviem didelėmis klasėmis. Pro šalį teka bevardis upeliūkštis, už kurio – laukai, o laukuose – mokyklos daržai. Mes ten sėjame, sodinam, laistom ir ravim. Esu didelis daržininkas. Dar daugiau – esu mičiurininkas. Nuoširdžiai domiuosi Mičiurino raštais, kuriuos nešiuosi iš bibliotekos ir skaitau namuose. Spalvotos įklijos atrodo pasakiškai: aš noriu auginti tokias obelis.

Tačiau sodo mokykla nesodina. Jai gana daržo. Daržas man taip pat įdomus, bet jį planuoja ir užsodina mokytoja. Aš samprotauju, kad čia geriau tiktų žirniai, o ne braškės, o ten, iš šono – arbūzai. Žirniai jau sudygę, ir mokytoja pasiklausius sako: gal išraunam? Tyliai sau pripažįstu, jog ji teisi, bet darbininku jos darže būti nenoriu.

Ir ko man ten kuistis, kai turiu visas galimybes daryti ką noriu namie. Skvarbau lysves, sodinu ir su mama, ir vienas pats pupeles ir žirnius, agurkus ir morkas, arbūzus ir melionus. Visos palangės apkrautos indeliais su daigais, durpių pūdinių puodeliais (pasigaminu specialų presą). Renku visokias sėklas ir daigus, sodinu soras, sojas, kukurūzus, saulėgrąžas. Po neilgų derybų tėvai atiduoda mano žinion daržą prie keliuko. Darau daržo projektą pagal visas agrotechnikos taisykles. Jos reikalauja stačiakampės geometrijos, ir aš, paprašęs kaimyno, vieną gražią dieną išariu keliuką, per lauką nužymėdamas naują. Grįždamas tėvas nesupranta tų ženklų ir senu keliuku įvažiuoja į naują daržą. Mano daržą. Aiškinimosi neatsimenu, bet nuo tol tėvas pasidaro atsargesnis: jei ko prašau, jis visų pirma išsiteirauja, ar nežadu daryti to, to ir dar ano. Ne veltui: vieną dieną grįžęs iš Šiaulių jis randa iškirstus kūdros gluosnius. Jis taip sielvartauja, kad neprataria nė žodžio. Nors po kokių dvidešimties metų sutariam, kad anas

Ozolų šeima. Iš kairės: Romualdas, mama Marija, seserys Laima ir Vida, tėvas Alfredas ir broliukas Paulius. Bazilionai, apie 1949 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

iškirtimas prailgino gluosnių gyvenimą, o medžius pagražino (išaugo po šešis aštuonis stiprius kamienus), bet ar tėvo gyvenimo nepatrumpino, nežinau. Deja, tąsyk aš dar gyvenau su medžiais, o ne su žmonėmis.

Septintoje klasėje esu mičiurininkų būrelio pirmininkas. Darau pranešimus, pusiau nurašytus iš žurnalų, pusiau sugalvotus paties, ir nors esu ne komjaunuolis, komjaunuoliškos dvasios ten daugiau negu gamtos dvasios: kritikuoju mūsų apsileidimą, nerangumą, nesąmoningumą, kalbu apie galimybes ir perspektyvas. Kartą išeinam į kolūkio sodą eglėšakiais raišioti obelaičių. Darbas nėra nemalonus, tačiau dirbti neaprėpiamame lauke netrūkia: čia aš skęstu kažkieno kito tvarkoj, o man norisi jausti darant savo tvarką: nori – ir persodini agrastus iš pakalnės į savo sodą, nori – ir aptveri daržą tvora. Viskas aišku ir konkrečiu.

Aštuntoje klasėje daržas ir sodas ima tolti. Priartėja paukščiai. Iš profesoriaus Ivanausko knygų. Skaitau storus toms bijodamas,

kad nesibaigtų. Išsirašinėju, persipiešiu, lyginu ir darau išvadas. Tai jau, taip sakant, mokslinė veikla.

Bet paauglystei priklauso dar vienas ryškus politinis epizodas.

Atsišaukimas

Su Puščių Stasiu bendraujam nedažnai. Tai vyresnysis „lauko Puščių“ sūnus, dramblotas stačiokas, su geroka panieka žiūrintis į kitus, o į mūsų familiją – gal net su geroka neapykanta. Retai nesusipešam, kai žaidžiam ar „žemę“, ar „kliockį“, ar „kvadratą“. Jam niekas nepatinka, visur, anot jo, ne taip.

Tačiau kartą jam aš kažkodėl parūpstu. Vaikščiojam vieną sykį, kitą. Staiga jis sako, kad reikėtų įsteigti pagrindinę organizaciją ir kovoti su bolševikais. Miškinius iššaudė, dabar mes turim kovoti.

Kovoti man taip pat patinka. Visos knygos pilnos kovų. „Jau-noji gvardija“ yra centrinė to kovojančio pasaulio dalis. Paskui – „Kaip grūdinosi plienas“. Rusai kovojo gerai. Užtat jie ir stiprūs. Bet nuo ko pradėti mums?

– Parašysim atsišaukimą.

Mes gulim atšlaime už alksnyno ir rašom. Tiesą pasakius, nebeatsimenu, apie ką. Bet kviečiame kovoti. Ir, berods, užbaigiam kaip dera: mirtis bolševikams!

Aptariam, kada ir kur atsišaukimą išplatinti. Nutariam: pame-sime jį prie tako, kuriuo į bažnyčią eina Vaičiuliškė. Žiūrėsime, ką darys radę, o paskui jau darbuosimės toliau.

Vasara. Saulėtas sekmadienis praeina neramiai. Nerami ir kita savaitė. Pagaliau ateina atgarsis: atsišaukimą rado mokytoja. Kalba, kad Puščių Stasiuko darbas. Ar jį tardė? Lyg ir ne.

Tėvas kieme klausia:

– Ką tu pasakysi apie tą atsišaukimą?

– Nieko nepasakysiu, – sakau.

– Nesodink manęs, vaikutėli! Kas jus išaugins?

Iš kur jis žino? – išmuša karštis.

– Durniai, – sušnypščia praeidamas tas, kuris grupėj buvo tre-čias, tiksliau – kuris buvo Stasio pakviestas, bet atsisakė. – Durnių durniai! Džiaukitės, kad saugumui neįdavė.

Tikrai, saugumui raštelio-atsišaukimo neatidavusi mokytoja gerokai rizikuoja: čia viskas greitai sužinoma, ir jos įskundimas gali jai kainuoti. Tiesa, paskui suprantu ir dar vieną aplinkybę: tąsymas su saugumu mestų šešėlių ant visos mokyklos, tad gal paprasčiau rizikuoti atsišaukimą nuslėpti, negu kelti triukšmą. Tuo labiau, kad mokytoja yra komjaunimo veikėja.

Stasio kelias aštrus ir toliau. Iš pradžių jis atsisako išeiti į kariuo-menę, paskui atsisakinėja tarnauti. Jis nubaudžiamas. Lieka Šiaurėje ir dirba miškuose. Grįžęs į Šiaulius dalyvauja Sąjūdyje, bet greitai atšlyja ir vienaip ar kitaip prisideda prie Šiaulių grupuočių veiklos.

Gailiuosi neradęs laiko pasidomėti savo vaikystės metų bendro gyvenimu. Buvo parašęs laišką, bet aš atsakyti nepajėgiau: daug tokių neatsakytų laiškų sudegino daugelį taip ir neužsimezgusių bendra-vimų. Bet gal dar suves mus gyvenimas, ir aš įgysiu galimybę ir apie atsišaukimą, ir apie jo iniciatorių papasakoti plačiau ir tiksliau.

Aštunta klasė

Einu į ją su nerimu, nes žinau, kad joje bus daug naujų moki-nių – iš Bubių, iš Gordų, iš visų Uždubysio septynmečių. Ir iš tiesų: didžiulė buvusio valsčiaus salė pilna, mūsų per trisdešimt. Yra visai augalotų. Romas Dambrauskas nuo Kurtuvėnų beveik krep-šininkas. Ulčinas iš kažkur nuo Dubysos beveik su ūsais. Pane-lės – tikros panos: putli Olga Spudulytė, Regina Krasauskaitė, šiek tiek paklupusiom kojytėm Ona Norkutė. Niekaip su jomis varžytis suaugumu neišėina mūsų mažutei, nuo pirmo skyriaus kartu besi-mokančiai Marytei Malinauskaitei nei atėjūnei Ritai Zėringytei. Bubiai – galingas naujas mūsų klasės branduolys, idėjų ir emocijų šaltinis. Visas aštuntos klasės buvimas toje kampinėje buvusio vals-čiaus salėje-klasėje man yra šviesus, netgi saulėtas, gal, iš tiesų, kad

pro langus galėjom matyti saulę visada, kada ji tik švietė 1953-ųjų rudenį ir žiemą ir 1954-ųjų žiemą ir pavasarį, bet gal ir dėl to, kad nuo aštuntos klasės pasaulį aš pats jau matau kitaip. Kaip – kitaip? Kitaip, kadangi matau žmones. Visų pirma mergaites. Jų veidai, formos, figūros šiltos, gražios, patrauklios. Jų akys šviečia ir šypso. Būnant šalia norisi jų dėmesio. Atsiskyręs imi ir prisimeni kurią arba ką nors. Kitokie santykiai ir su draugais. Nuolat lenktyniauju su Bronium Papreckiu, labai gabiu ir darbščiu, gal net pedantiškai kruopščiu ir – mat taip tada atrodo – dabitišku jaunuoliu. Aš nesu toks nuoseklus, aš kur kas impulsyvesnis, nuklystantis tai į vieną, tai į kitą susidomėjimą. O Bronius tvirtai varo savo vagą: jis turi baigti mokyklą su aukščiausiais pažymiais ir įstoti į aukštąją. Kas jo tėvai, kur ir iš ko jis gyvena, nežinau, nieko jis ir pas save nesikviečia (priešingai Žinduliui, Kabailai, Dambrauskui – šis mus dviračiais nusiveža net už Kurtuvėnų ir mes praleidžiam pusdienį jo tėvų sodyboje valgę agurkus su medumi ir žiūrėdami į aukštame danguje plaukiančius baltus debesis), tačiau jo kietą pirmavimo režimą prisimenu iki šiol. Norėčiau padėkoti jam, nes kai jis išėjo kažkur kitur, aš dar labiau susipoetinau ir apsileidau, nes pirmavau be didesnės konkurencijos.

Tačiau labiausiai aštuntos šviesą sieju su Regina, išdidžia, kaip šnibžda, įsimylėjusia ir gal net susižadėjusia, kaip man tada atrodė – įsitikinusia komjaunuole, bet dėl to nė kiek ne mažiau patrauklia. Esu visai žalias, absoliučiai nekonkurentiškas netgi Broniui, nelabai linkusiam į kokį nors merginimą, tačiau kaip tik dėl to, ko gero, kiekvienas laukiamas žvilgsnis yra toks šiltas ir skandinantis.

Kitos klasės

Devinta, dešimta ir vienuolika yra tipiškos jau susiformavusios tarybinės vidurinės mokyklos klasės. Dar pokarinės vidurinės mokyklos, nes apie šešiasdešimtuosius, kaip man atrodo dabar,

Bazilionų vidurinės mokyklos devintokai. Romualdas Ozolas – pirmas iš kairės. Bazilionai, apie 1955 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

prasideda antras jau šiek tiek deideologizuotos vidurinės mokyklos formavimosi etapas. Aš baigiu mokyklą dar siaučiant visiška ideologinei sausrai. Vedama begalė politinformacijų, būrelių ir ratelių susirinkimų, rengiami „patriotiniai“ vaidinimai, žygiai, užsisakinėjami laikraščiai, platinamos knygos ir pan. Tarybinės valdžios agitatoriai ir propagandistai dirba.

Tačiau nesnaudžiam ir mes. Labai greitai pastebiu, kad retas kuris mokytojas mėgsta skaityti laikraščius ir pačiam gerai pasidairius, labai nesunku „pagauti“. Aš pamažu įsitraukiu į politinformacinius žaidimus ir imu jausti savo pastovų pranašumą.

Po to, kai mano rašinį laisva tema „Dubysoje išplaukė izaš“ mokytoja klasei perskaitė garsiai ir aš įgijau ne tik literato, bet ir rašytojo šlovę, politikuoti pradėjau ir per literatūros pamokas. Visas 1956 metų dienoraštis mirga tokiomis įdomiomis, anaiptol ne tarybiškai patriotiškomis pastabomis.

*Gegužės 16. ...dėl revoliucinių įvykių menkumo romane („Puo-
džiūnkėmis“) pasakiau, kad Vienuolis juos parodė ne meniniais
vaizdais, o atskirais sakiniiais, kad, atėjus laikui, galėtų išmesti.
Auklėtoja neatsakė.*

*Gegužės 18. Kada sakė, kad Dičius, iškilęs iš valstietijos, atitrūko
nuo liaudies, aš garsiai pasakiau: „Kaip Stalinas.“ Visi nusijuokė.*

Vengrijos revoliucija

Kad Vengrijoje vyksta pasipriešinimas rusams, niekas neabejojo.
Visą rudenį dalydavomės žiniomis, kas kur ką išskaitęs, išgirdęs
per radiją. Per istorijos, literatūros pamokas mokytojai jautėsi
nesaugūs: galėjo gauti patį netikėčiausią klausimą. Įtampa tvyrojo
nuo pat Vengrijos sukilimo pradžios, o kai Budapešte prasidėjo
mūšiai, mes buvom kaip įelektrinti.

Pavasarijant per tai pakliuvau į bėdą.

Čia reikia grįžti kiek atgal.

Vasarą pas mus viešėjo pusseserė Živilė, kaunietė, Stepo Žuko
taikomosios dailės mokyklos moksleivė, atkakliai raginusi kadaise,
dar septynias klases baigus, stoti į tą mokyklą ir man – aš turįs
gabumų. Nenorėjau išvažiuoti į man svetimą miestą, nes jau gana
neblogai su Žaliakalnio chuliganėliais buvau susipažinęs. Baigėsi
tuo, kad pusseserė nupiešė pieštuku tik mano portretą.

Vasarai baigiantis atvažiavo pusseserės bendramokslis Riman-
tas D. Susirado ją, apsireiškė visiškai nežinomoj sodyboj ir ilgai su
ja kalbėjosi, vaikštinėdami papieviais ir pamiškėm. Per pietus susi-
pažinom su jos bičiuliu ir susidraugavom. Aš – visam gyvenimui.
Mano sesuo, vyresnioji, ištirpo kaip žvakelė.

O pusseserė vakare pasikvietė mane ir įbruko pistoletuką:
paslėpk – ir nė žodžio, kad gavai. Rimas paviešėjo tris paras. Su
seseria ir juo išvaikščiojom visus miškus, dviese su Rimu nuvažia-
vom į jo sodybą netoli Kelmės, iš kur į Sibirą buvo išvežti jo tėvai.
Trečią dieną jis bendravo daugiausia su mano sesute, nes pusseserė

išvažiavo į Šiaulius. Kai sugrįžo, Rimas buvo išvykęs. Pusseserė
paprastė, kad pistoletas kurį laiką liktų pas mane: ji neturinti kur
paslėpti, o atiduoti dar negalima, nes nežinia, ar jam dar neaptem-
s protelis ir jis nepanūs nusišauti.

Tyrinėjant tą rankų darbo mažojo kalibro šedevriuką staiga
kažkas iš jo iššoko, atsimušė į sieną ir į stalą, ir, kad ir kaip paskui
ieškojau, pistoletas nebesusidėliojo: vienos ar dviejų detalių trūko.
Nori nenori teko kreiptis pagalbos į mano kaimyną Praną. Deja, ir
jis negalėjo padėti, tad pasiūlė išgręžti dvi skylutes ir, vielą per jas
pervėrus, užfiksuoti spyruoklę. Teko sutikti. Taip pistoletas bent
jau veikė. Išmėginom jį miškelyje. Šaudėsi gerai.

Kodėl jį vieną dieną nusinešiau į mokyklą, nė nesuprantu. Ką
tąsyk svarstėme apie vengrus ir rusus, neatsimenu. Gerai menu, netgi
matau, kaip išsitraukiu pistoletą iš vidinės švarko kišenės, užvedu ir
keliu ranką, tiesdamas į virš rašomosios lentos kabantį Kaganovi-
čiaus portretą. Pranas staiga griebia ranką ir nulenkia žemyn.

– Beprotis! Gerai, kad neiššovė, – sako jis perbalęs.

Esu tikras beprotis, su tuo sutinku. Pistoletą apžiūri visi klasės
draugai, savo ruožtu pripažįsta, kad daiktas geras. O po pamokos
vieniškai nusprendžiam, kad jį būtina išbandyti. Už daržinės, prie
tualetų, kur mes rūkom.

Išbraižom kreida keletą apskritimų ir iš penketo žingsnių po
vieną šūvį gauna visi penki rūkoriai. Visi patenkinti. Tik Pranas
dar neatlyžta: ar pagalvoji, kas būtų, jei būtum sušaudęs portretą?
Aš sakau, kad sušaudyti per maža, bet savo teisumu tikiu jau nebe
taip smarkiai.

O vakare tėvas sako:

– Ateina Preidys.

Preidys – mokytojas, miestelio moterų numylėtinis, mūsų fizi-
kos dėstytojas. Su mūsų šeima jis palaiko kuo draugiškiausius san-
tykius.

Aš užsidarau didžiąjame kambaryje, tėvo raštinėje ir skaitau
kažkodėl neramiai širdimi.

Rimantas Dichavičius, Romualdas Ozolas, sesuo Laima ir brolis Paulius. Bazilionai, 1956 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Tėvas įkiša galvą pro duris:

– Ateik.

Jie sėdi virtuvėj, mokytojas nė nenusirengęs palto. Jie nieko neklausinėja, nepamokslauja, tik kalba:

– Tuoj atvažiuos saugumas. Gal čia, o gal iškviess į miestelį. Jeigu nori išsigelbėti, nieko neprisipažink. Jei turi ką slepiamo – paslėpk arba sudegink. Rimas P. pranešė direktorei, o ši paskambino į Šiaulius.

Mokytojui išėjus aš jau sėdėjau prie savo senoviško rašomojo ir sklaidžiau dienoraštį ieškodamas pavojingų puslapių. Išplėšęs sudeginau. Eilėraščius atrinkinėčiau sėdėdamas prieš ugnį – rinkau ir deginau. Jaunesnioji sesuo verkė.

Po valandos dviračiu atvažiavo apylinkės pirmininkas, ir mudu su tėvu išėjom. Priešais apylinkės tarybos gonkelius tėvas pasakė:

– Na, sūnaitėli, laikykis.

Jį iškviėtė pirmą. Aš sėdėjau priimamojo prieangyje ir laukiau. Ilgai. Kai pakvietė mane, du prie žibalinės sėdėjusieji ypatingo susidomėjimo neparodė. Uždavinėjo klausimus vienas ir kažkokiu mediniu balsu. Ką ten darėt? – Rūkėm. – Kuo užsiiminėjot? – Mėtėm peilius. – Iš ko šaudėt? Nešaudėm! – Kodėl sako? – Kas sako? – Čia mes klausiam! – Nešaudėm, peilius mėtėm. – Žmonės girdėjo sūvius. – Bet mes nešaudėm.

Jaučiausi nekaip. Tarsi sapnuočiau ar sirgčiau. Kai grįžom, buvo jau po dešimtos.

Dabar reikėjo įspėti visus rūkalius, kad kalbėtų taip pat, kaip aš. Kaziui K. tėvas jau buvo perdavęs žinią – pakeliui sutikom jo motiną. Rytą mano mama atsistojo prie plento į Bubių pusę, o tėvas – į Kelmės ir perspėjo visus iš ten dviračiais atvažiuojančius. Bet jų ir netardė.

Direktorė ir auklėtoja iš Šiaulių parvežė nurodymą: sumažinti elgesį tiek, kiek nuspręs mokyklos vadovybė. Mus susodino mokytojų kambary ir tardė patys: direktorė rėkaudama, mokymo dalies vedėja aikčiodama, kaip taip galima – rūkyti, mėtyti peilius ir užsiiminėti dar nežinia kuo. Mes penkiese santūriai tylėjom, o išdavikas priešgyniavo: ne maži esam, nieko blogo nedarom.

Sunkiausia buvo su Rimu P. vaidinti kartu spektaklyje, juo labiau, kad turėjom bendrauti. Tada pirmą kartą susidūriau su išdaviku jo grynų pavidalu. Buvo siaubinga. Bet išvadų, kaip dabar matau, nepadariau.

Elgesį sumažino, bet kitą ketvirtį vėl pakėlė. Ir metinį elgesį įvertino „labai gerai“: mat tikėjosi, kad gausiu per abitūros egzaminus visus penketus, o medalis ir mokyklai labai reikalingas.

Kodėl tokia palyginti bjauri istorija baigėsi taip – mano akimis – švelniai, taipogi nežinau.

Romualdas Ozolas. Bazilionai, apie 1957 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Muzika

Vienuoliktoje klasėje mes pabudom – ginčijomės, sportavom, turistavom, vaidinom, trunkėmės po vakarėlius nuo Šiaulių iki Kelmės.

Buvom subūrę kaimo kapelą.

Jos istorija tokia.

Nežinau kodėl, bet baigdamas dešimtą panūdau įsigyti smuiką. Kaip ir fotoaparatu, pinigų per vasarą užsidirbau ravėdamas daržus, trūkstantis pridėjo tėvas. Smuiko pirkimas Šiauliuose buvo tikra šventė. Pinigų liko, ir aš nusipirkau Džeko Londono „Martyną Idną“.

Smuikelis buvo nedidukas, mokyklinis, bet geresnio nė neįsivaizdavau. Čirpinimo juo namiškiai pradžioj klausė susižavėję, paskui raukydamiesi, kol galų gale aš įsigudrinau griežti ant aukšto.

Kai mūsų klasei atėjo eilė rengti mokyklos vakarą, sutarėm smogti kapelija. Kazys K. gerai grojo akordeonu, Kazys Ž. brangino gitara, o kai sužinojo, kad galiu pabandyti prisijungti smuiku, abejonių neliko – reikia tik pasiskolinti būgną ir prikalbėti juo padirbėti Praną B.

Pirmasis „susigrojimas“ vyko mano namuose. Patys nuste-bom, kad iš pirmo karto beveik ir pavyko. Vakarui surepetavom keturis kūrinėlius – valsą, polką ir du „šiaip“. Kai išjungė magnetofono muziką ir scenos papėdėje trinkelėjom polką, pradžioj visi apstulbo. Klausėsi nešokdami. Valsą puolė vesti nelaukę. Mes buvom tikri didvyriai. Net mokytojai šypsojosi.

Vėliau parengėm keletą koncertinių numerių. Griežėm Bubiuose, Pakražantyje, kažkokioje rajoninėje saviveiklos apžiūroje Šiauliuose.

Muzikos mokytojas Bandžius bandė mokyti griežti smuiku iš natų, net savo „stradivarijų“, kaip jis vadino tikrai puikų smuiką, buvo paskolinęs nešis namo. Neturėjau tiek laiko, o greičiau – gabumų, ir smuikas tapo tik maloniu jaunystės prisiminimu. Tačiau

bandymas įeiti į muzikos pasaulį ne vien klausytoju, bet ir dalyviu, tuo nesibaigė – universitete ilgam tapo gyvenimo būdu, o visam gyvenimui paliko norą bent prisiglausti prie muzikos ir supratimą, ką reiškia būti ne tik muzikantu, bet ir apskritai profesionalu – tai katorgiškas darbas, kuriuo privalu įveikti medžiagos pasipriešinimą dvasiai.

Dailė

Sakiau, kad buvau agituojamas stoti į specialiąją dailės mokyklą. Piešiau ir piešiu visą gyvenimą. Pripuolamai, suprantama. Tiesa, vienu metu, jau po universiteto, buvau pradėjęs lankyti suaugusiųjų dailės mokyklą, padariau keletą studijinių darbų, tačiau rankos neišlavinau taip, kad pieštuką ji vestų paskui mintį – ranka dažnai nueina savo keliais, tik retkarčiais pagaudama panašumą. Ir vis dėlto kaip ir jaunystėje vis dar traukia prie tuščio lapo.

Vidurinėje piešiau istorinių asmenybių portretus ir augalus, studijuodamas – karikatūras ir aliejines, pastelines kompozicijas, vėliau – kelionių motyvus, o dabar – ciklą „Mano daiktai“ – tokius etiudus, į kuriuos reikia žiūrėti kaip ir į viską dabar – nei per daug rimtai, nei visiškai atsainiai.

Esu dalyvavęs vienoje bene 1958 metų pavasarį antrakursių lituanistų surengtoje studentų filologų parodoje. Vieną aliejumi tapytą paveikslą – „Moteris žaliu veidu“ – prorektoriaus įsakymu teko nukabinti tuoj po atidarymo, dvi pastelės liko kaboti.

Kalbu apie visa tai nebandydamas suteikti šitam mano pomėgiui kokių didelių prasmų ir reikšmių. Miniui tai kaip gyvenimo faktą, kurio neištrinsi, kadangi jis buvo ir kartais suteikdavo didelio malonumo ir atgaivos.

Mano sūnus Džiugas baigęs Vilniaus vaikų dailės mokyklą ir spėjo palikti keletą puikių aliejinių peizažų. Apie begales piešinių nė nekalbu.

Fotografija

1956 metų vasarą nusipirkau fotoaparata „Smena“, taip pradėdamas iki šiolei tebetęsiamą savo fotografo mėgėjo kelią.

Pirmąsias nuotraukas darėme negatyvus ryškindami lėkštėje: kaimynas Martynas J. laikė juostą už vieno galo, aš – už kito, ir taip traukėme vienas nuleisdamas, kitas pakeldamas. Žinoma, pirštais prispaudus prie lėkštės dugno, juosta gerokai nusibrūžindavo, tačiau tai man dar įdomesnis ano meto prisiminimas.

Kiek aparatų pakeičiau – nė nepasakysiu: turėjau ir dar vieną „Smeną“, ir „Zorkij“, ir „Fredą“, pagaliau iš Algimanto Kunčiaus nusipirkau „Leiką“, vidutinės klasės „Kenoną“, juostinius japoniškus mini aparatėlius. Skaitmeninių nemėgstu ir vargu kada jais dar fotografuosiu. Ryškindavau ir juostas, ir nuotraukas pats, tik įsiviešpatavus spalvotųjų fotografijų diktatūrai bandomąsias atspausti atiduodu į fotoateljė.

Fotografija užsiėmiau rimčiausiai iš visų menų. Tai, matyt, lėmė ta aplinkybė, kad fotografija tikrovę fiksavo greitai ir tiksliai. Tai atitiko ir mano pagrindinį interesą: surinkti kuo daugiau ir kuo tikslesnės informacijos apie mano gyvenamą metą, kurio nepaprastumą dėl to, kad jis laikinas, kada nors, gal ir netrukus, pasibaigsiantis, supratau nuo pat mažumės. Šis interesas formavo ir mano literatūrinius darbus – ištikus kraštotyrinių užrašų klotus, prie kurių nuostabiai tiko ir piešti eskizai, o dar labiau – nuotraukos. Turiu jų keletą ciklų, iš jų, manau, galima būtų suformuoti „Sodybą“, „Miestelį“, „Miestą“, o gal ir dar kokias visumas. Mano fotografija nėra „meninė“, mano nuotraukos yra etnologinės, tačiau šia prasme manau jas turint ir išliekamosios vertės, ypač jei man dar pavyktų parengti spaudai savo etnologinius užrašus, kurių visuma sudarytų gal dešimtį gausiai iliustruotų knygų.

Negatyvų fondo nesu suskaičiavęs, tačiau jų susidarytų kelio-lika tūkstančių.

Aktyviai dalyvavau Lietuvos fotografų įsiteisinimo savarankiška kūrėjų grupe judėjime. Nuo 1959 metų, kai parašiau pirmą recenziją apie universitete surengtą Liudviko Ruiko personalinę parodą, esu parašęs daug straipsnių apie personalines, grupines parodas, fotografijos meno procesus, organizavęs leidinius, skaitęs paskaitas seminaruose, stovyklose, dalyvavęs organizacinėje Lietuvos fotomeno draugijos veikloje. 2004 metais išleistame žinyne „Lietuvos fotografai“ figūruoju kaip fotografijos kritikas. Tipiška istorija: kas netampa menininku, tas tampa kritiku. Savo pasiteisinimui galiu pasakyti: mano pozicija fotografijos klausimu, kad tai yra savarankiška kūrybos sritis, o jos vertė – autentiškas tikrovės substancialumas, buvo ir tebėra aktuali. Ypač mūsų – kultūros rekonstrukcijos – epochoje.

Poezija

Kas galėtų pasakyti, iš kur ateina tai, kas paskui vadinama poezija, eilėraščiu ar eiliavimu? Tai, kas iškrinta eilučių pavidalu, paskui jau gali būti pavadinama kuriuo nors iš tų vardų, bet iš kur kyla tai, kas tas eilutes raito?

Ką galiu pasakyti visai aiškiai, tai kad man pirmas eilėraštis išsprūdo anaip tol ne dėl kokios nors perdėm gražios ar itin nelaimingos meilės, kaip būna daugeliui rašančiųjų. Ir tai buvo netgi ne eilėraštis, o laiko virsmo iš senųjų į Naujuosius metus itin aštri, laikrodžio tiksėjimo sustiprinta, beveik materializuota pajauta. Stroformis 1956 metais sugulusios eilutės, tapusios pirmuoju „tikru eilėraščiu“, buvo irgi visuomeniškos – iš upelio traukiant artilerijos sviedinį susisprogdinusio berniuko atminimui.

Atsimenu su niekuo nesulyginamą protrūkį 1957 metų pavasarį, kai kovo sniego spiginamas įsaulėje rašiau vieną po kitos eiles jausdamas didelio gyvenimo kelio nerimą. Arba 1967 metų saulėtą rugpjūtį traukinyje iš Vilniaus į Šiaulius vieną po kito kylančius man pačiam neįtikimai skaidrius posmelius.

Romualdas Ozolas ir brolis Paulius. Bazilionai, apie 1957 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Nerašiau sistemiškai. Rašiau pripuolamai. Kada būdavo itin bloga – dažniau negu kai gera. Užtat esama visko – nuo chuliganavimo iki siurrealizmo. Labai dažnai pakakdavo poros trejeto eilučių. Jos padėjo gyventi. Kartais taip tiesiog prašiau noro gyventi.

Rinkinuką, kurį sudariau jau kelio pabaigoje iš paskaitomųjų, taip ir pavadinau: „Maldos prašant noro gyventi“*. Ko verti tie dalykėliai – ne man spręsti. Žinau viena: kad ir kokia beviltiška literatūrinis požiūriu makulatūra jie būtų, kadangi eiliavimo nuodėmė buvo paviešinta, turiu išpažinti ją su visomis aplinkybėmis, kurios tarpais man buvo saldžios, tarpais – guodžiančios, bet niekada į tą savo rašymą nežiūrėjau kaip į prekę ar garbės gaminimo būdą. Rašiau tik sau.

* Knygelė buvo išleistas pavadinimu „Septyniasdešimt penk(t)i. Autobiografija eilėmis. Iš pabaigos į pradžią“ (2014). – Red.

Proza

Į stalčių, slėpdamasis net nuo tėvų, rašinėjau nuo 1955 metų. Tas ypatingas laisvės pojūtis, matyt, buvo užvaldęs ir tą minutę, kai pasilenkiau prie sąsiuvinio rašyti „laisvą temą“, jas kartkartėm praktikavo mūsų lietuvių kalbos mokytoja Stefa Norkutė. Rašinyje „Dubysoje išplaukė ižas“ su jaunam žmogui būdinga nerimo nuotaika, pakeltu tonu, poetiškai aprašiau pavasario peizažą. Atnešusi ištaisytus sąsiuvinius, mokytoja manąjį pasiliko paskutinį ir paprašė leisti paskaityti garsiai – taip, esą, turėtų rašyti visi. Mergaitės rašinį paskui nusirašė. Aš gavau rašytojo vardą.

Geriau būčiau nepagerbtas. Geriau ir toliau būčiau rašęs tyloj, sau. Dabar buvau pasmerktas „plavinėti“ tarp *rašytojo* ir *rašančiojo*, o tai anais laikais reiškė rimtą koliziją. Norėdamas ne tik tapti, bet ir įsiteisinti rašytoju, t. y. būti galų gale priimtas į Rašytojų sąjungą, turėjau nueiti rimtą ideologinės integracijos kelią: po karo būtinai pašlovinti Leniną ir Staliną, vėliau – Komunistų partiją, nekalbant apie tai, kad visi kūriniai, pradedant eilėraščių rinkiniu, pirma prozos knyga, turėjo įsitekti į komunistinės ideologijos rėmus, propaguoti ją ar bent jau neprieštarauti. Jaunam protui tai buvo sunkiai įveikiamas uždavinys, juo labiau, kad aplink buvo daugybė gundytojų su visokiais pasiūlymais padėti, išmokyti, įveikti ir t. t. visus klystkelius, netikras tiesas, silpnybes.

Aš buvau tvirtai pasiryžęs niekada negarbinėti nė vieno stabo. Ir negarbinau. Dėl to, matyt, ir ilgai rengta, triskart „taisyta“ pirmoji novelių knyga taip ir neišvydo dienos šviesos, nors joje buvo tikrai to meto (1970-ųjų pradžios) lygi atitinkančių apsakymų, daugelis kurių jau buvo išspausdinti žurnaluose. Vėliau parašiau dar porą apsakų, bet kaip tik tuo metu galutinai įklimpau į filosofiją, kuria galėjau reikštis beveik autentiškai ir imanentiškai.

O iki tol viešo reikšimosi ir saviraiškos nesuderinamumo koliziją bandžiau spręsti taip: beletristika yra mano sąžiningoji kūryba, publicistika – kompromisinė. Negiedojau himnų kompartijai.

Tačiau vieną grynai apologetinį tekstą – apie Revoliucijos muziejų – parašiau, mano brangaus „Kultūros barų“ vyriausiojo redaktoriaus įvartytas į kampą. Tai buvo reportažas „Gyvenimu tapusi valia“. Guodžiausi bent tuo, kad ir už pagrindinę kompartijos veiklą liudijančių eksponatų išvelgiau ir skaitytojui perteikiau gyvą gyvenimą: jeigu veiksi – pasieksi. Įsivaizdavau, kad tas reportažas „su dviem dugnais“. Tokio tipo rezistentų nūnai labai daug.

Jeigu kas dabar paklaustų, kuo laikau save – rašytoju ar žurnalistu, nedvejodamas atsakyčiau: žurnalistu. Rašau ir spausdinuosi nuo 1956 metų, mano publicistinių pozicijų skaičiaus nė neįsivaizduoju.

Tačiau nesudeginau nei apsakų, nei apsakymų. Nes novelės skelbtos ir taipogi reikalauja paaiškinimų, kaip ir visi gyvenimo faktai.

Pirmieji apsakymėliai man pačiam kelia gailestį sau: tokio naimumo ir tokio mąstymo bei kalbos skurdo jaunoji karta gal dar tik pasieks, jei elgsis su išsilavinimu ir lietuvių literatūrine kalba taip, kaip elgiasi šiuo metu. Nesunaikinau tų rašinėlių vien kaip pavyzdžių ir perspėjimo, jei kas pasidomėtų.

Kai kurie septintojo dešimtmečio apsakymai gėdos nei man, nei mūsų literatūrai tikrai nedaro. Jie man tarsi pasiteisinimas ir tvirtinimas, kad ugdant mąstymą galima pataisyti net beviltiškiausią rašymą.

Sportas

Taip, ir sportavau. Buvo kažkoks vidinis poreikis mankštintis, treniruotis, netgi rungtis. Visą gyvenimą ėjimą vertinau labiau už važinėjimą troleibusu ir net nuosavu automobiliu. (Važiavimas autobusu ar traukiniu, aplinkos stebėjimas ir apmąstymas – kitas dalykas) Greitas ėjimas iki lengvo prakaito tebėra kasdienė mankšta iki šiol. Labai geras užsiėmimas yra plaukymas, nors gerai plaukti taip ir neišmokau. Labiausiai mėgstu šaudymą.

Mokyklos sportinis muštras kankino. Su malonumu mokiausi tik skersinio ir lygiagrečių pratimų.

Deja, mokyklos varžybose buvau priverstas rungtyniauti 100 ir 500 metrų bėgimo distancijose. Neprisimenu, kokiais rezultatais pasitenkinau.

O štai šuolio į tolį ir aukštį varžybose už mokyklą rungiausi rajoninėse varžybose. Parsivežiau du Garbės raštus už trečiąsias vietas. Rezultatus specialiai nutyliu.

Zoninėse varžybose (tai turbūt reikėtų laikyti apskrities lygio varžybomis) dalyvavau kaip šaulys. Prieš išvyką į Kėdainius, kur vyko pirmenybės, turėjome tris ar keturias treniruotes. Šaudėme nuo atramos, pataikydavau į aštuntukus–dešimtukus. Kėdainiuose teko šaudyti gulom be atramos. Katastrofos nenoriu ir prisiminti.

Na, o respublikinėse varžybose 1957 metais dalyvavau kaip plaukikas. Buvo taip. Sėdžiu chemijos egzamine, rengiuosi eiti traukti bilieto ir žiūriu į žydinčias obelis. Įeina mokyklos direktorė, pasikalba su chemike, pamoja man eiti kartu ir koridoriuje pareiškia: vyksi į plaukymo varžybas Kaune. Išverčiau akis: ne, negaliu, nemoku! Nesijaudink, plauks kitas, tu tik prisistatysi. Taip ir buvo: išgyvendamas didžiausią gėdą ir baimę, kad nebūčiau demaskuotas, žiūrėjau, kaip mano pavarde plaukia Henrikas Brazauskas, disqualifikuotas apsiskant.

Galėčiau apie tai ir nerašyti. Tačiau yra du Garbės raštai už „pasiekimus“, yra keletas raštų už „aktyvų dalyvavimą“, tad viso to iš biografijos neišbrauksi. Pagaliau visą gyvenimą išlikęs ne tik nesvetimumo, bet ir savumo jausmas įvairiausioms fizinio lavinimo šakoms ir formoms neleidžia aplenkti sporto nepasakius keleto žodžių iš esmės. *Kiekvienas žmogus turi atrasti, koku būdu jis gali sportuoti kasdien.* Mankšta, ėjimas, plaukymas, bėgiojimas riste – tai tas žmogiškojo kapitalo krovimo būdas, kuris vadinamas *sveikata*. Tai kur kas brangesnis kapitalas nei tas, kurį, blaškydamiesi po pasaulį, kraunasi krepšininkai legionieriai paskui nežinodami, ką daryti su savo milijonais, ir gydydamiesi fizines

ir dvasines traumas. Futbolas, krepšinis, tinklinis, pradėti žaisti mokykloje, gali padėti įveikinti mūsų individualizmą visą gyvenimą. Aš tik graužiuosi, kad nė piršto nepajudinau nacionalinėms sporto šakoms ugdyti.

Skaitymas

Knygos buvo pats svarbiausias lavinimosi šaltinis. Skaičiau pamišėliškai – iki metrikos knygos pabaigoje. Daugelį skaitytų knygų esu pasižymėjęs, nemaža jų – anotavęs sau, išrinkęs labiausiai patikusias vietas ar bent jau citatas, kai kurias – ir recenzavęs. Gaila, kad tą darbą dirbau nesistemiškai, nors jau paskutinėse mokyklos klasėse dariau ilgas skaitytų knygų santraukas, o gyvenimo pabaigoje sukūriau ir „Pavasario skaitinius“.

Mano laikais (tarsi šie – nebe mano?!) nebuvo kas pataria, ką ir kaip skaityti. Vidurinėje ir aukštojoje mokykloje, paskui aspirantūroje buvo tam tikri *rekomenduojamų knygų* sąrašai, tačiau jie buvo labiau proto bukinimo negu ugdymo nurodymai. Aš nebuvau iš tų, kurie skrupulingai skaitydavo ir studijuodavo pagal tuos sąrašus. Greičiau priešingai: gaudžiau nuogirdas, kokia nauja „ne tokia“ knyga pasirodė mūsų horizonte ir su atsidavimu prie jos puldavau. Taip „persirgau“ Remarku, paskui Hemingvėjum, paskui jau smulkesnio kalibro „anos pusės“ stabais, kol į gyvenimo pabaigą supratau, kiek daug žalos jie padarė rimtai dvasios brandai: mes nesupratom, apie ką tai, kodėl tai, už ką tai – mėgdžiojom gerdami, mylėdami, niekindami, kaip ir tų knygų herojai. Tai buvo savotiškas atsakas į vaikystės ir ankstyvosios jaunystės per mokyklą atėjusius visokius „Jaunosios gvardijos“, „Kaip grūdinosi plienas“ ar „Tykiojo Dono“ herojų pirštą idėjinio asketizmo pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Tačiau tai buvo toks pat veidrodinis neigimas, kaip ir komunistinio gyvenimo būdo neigimas liberalistinio mūsų gyvenimo tarpsniu, kai Lietuva jau tapo nepriklausoma valstybe.

Ką savo skaitybos epopėjoje, kuri prasidėjo mokykloje ir dar prieš ją, laikau ištis vertingu viso gyvenimo užsiėmimu, tai kad stengiausi perskaityti visus naujausius lietuvių literatūros darbus pradedant periodikoje skalbiama eilėraščiais, nekalbant apie poezijos rinkinius, baigiant „klasikų“ raštų rinkiniais ir storiausiais romanais. Vėliau, įnikęs į filosofiją, rengdamas filosofijos pasaulinio palikimo vertimų knygas, filosofijos istoriją dėstydamas universitete, skaičiau jau ne tik lietuviškąsias naujienas, bet ir visa, ką pavykdavo įtalpinti į dienos darbų griūtis ir iš plačiojo pasaulio raštų, tuo pat metu mąstydamas, kaip savo atradimus perteikti tiems, kurie norėtų sužinoti, ką verta skaityti ir ko ne – kad nesugaištų laiko makulatūrai. Tos minties vedamas, savo studentams sudariau ir parengiau „Medžiagą filosofijos istorijos studijoms“, kurios trečiajame leidime buvo jau ne tik klausimai ir rekomenduojamos jiems studijuoti literatūros sąrašai, bet ir jų anotacijos, sąvokų žodynėlis. Pamažu kaupiau tris sąrašus – vaikams, paaugliams ir jaunuoliams – po šimtą lavinimuisi, dvasios ugdymui būtina reikalingų knygų. Tikiuosi tas „Aukso pievas“ dar sutvarkyti ir pateikti viešumai.

Patarimai, ką žmogui skaityti, nes gyvenimas per trumpas, kad būtų galima perskaityti *viską*, yra labai svarbūs. Tačiau dar svarbiau yra žmogui išmokti pačiam *skaityti*. Tai visų pirma reiškia, kad knygos negalima perleisti per akis praleidžiant gamtos aprašymus ar kitas mažiau įdomias vietas. Tai reiškia, kad perskaičius būtina paklausti savęs, į kokias mintis apie save, o ne apie gyvenimą, išvedė knyga, ir tik atsakius į tai galima klausinėti pačios knygos, ką ji teigia apie tavo gyvenimą: *nesuvokus knygos kaip literatūros, neįmanoma nieko pasakyti apie ją kaip apie gyvenimą*. Tai svarbiausia išvada, kurią padariau keliaudamas per knygų chaosą, ir noriu, kad ši išvada liktų kaip rezultatas, kaip dalykas ir net kaip daiktas, svarbus ne tik man. Geriausia jo kiekvienam siekti pasižymint knygos sukeltas mintis arba tik jos citatas: atmintis labai trumpa, ji pailgėja tiek, kiek knyga išlieka tavo paties raštu paliudyta.

Egzaminai

Brandos egzaminus laikiau iš lietuvių kalbos (rašomasis darbas) ir literatūros, rusų kalbos (rašomasis), matematikos ir chemijos.

Lietuvių rašomasis jaudino mažiausiai. Tačiau būtent jis nusiņešė mano aukso medalį: padariau klaidą, dėl kurios ir mokytojai ginčijosi, tačiau nenorėdami turėti problemų su ministerija (medalininkų darbus tikrino ministerijos komisija), parašė keturis (tada buvo penkiabalė sistema), toks įvertinimas ir liko.

Žodis, lėmęs sidabrą, o ne auksą, buvo *rytdiena*. Nežinau, kam iš vertinimo komisijos šis žodis pasirodė netinkamas – nevertotinas, tačiau jis buvo pripažintas problemišku ir neteiktinu.

Taip aš pirmąkart praradau galimybę būti *pirmuoju*.

Stojimas į universitetą

Galvojau, kad mokykla pasirūpins mano dokumentais ir praneš atsakymą. Vasara ėjo į pabaigą, bet mokykla buvo tuščia.

Mano draugas studentas įspėjo: šitaip tu pražiopsosi universitetą! Tėvai parūpino pinigų abiem, ir išvažiavome. Ministerijoje pranešė: taip, medalis yra, tačiau dokumentus, reikalingus jam paimti, ministerija gali duoti tik mokyklai. Man atiduotų, jeigu gaučiau mokyklos įgaliojimą.

Teko važiuoti namo, rasti atostogaujančią direktorę, paimti iš jos įgaliojimą, vėl važiuoti į Vilnių ir pasiimti dokumentus ir patį sidabro medalį.

Dabar jau galėjau kreiptis dėl priėmimo. Į žurnalistiką, kur visos medalininkams skirtos vietos jau buvo užimtose, pareiškimą priimti atsisakė. Egzaminų laikyti nenorėjau. Mano draugas studentas patarė prašyti priėmimo pas rektorių – gal leis priimti viršaus.

Rektoriaus kabinetas buvo didžiulis ir sunkus. Rektorius – tylus ir minkštas. Įdėmiai išklausė mano prašymą ir pasakė *ne*, ne,

Bazilionų vidurinės mokyklos dešimta klasė. Romualdas Ozolas stovi pirmas iš dešinės. Bazilionai, 1956 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

pakeisti nustatytos tvarkos jis negalintis. Bet yra laisvų vietų teisės fakultete, ten reikalingi jauni protingi žmonės. Dabar aš pasakiau *ne*: ne, teisė manęs netraukia, aš noriu rašyti. Jei taip, pasakė rektorius, galiu rekomenduoti į filologijos fakultetą – lietuvių kalbos ir literatūros specialybėn viena medalininko vieta dar laisva. Gerai, sutikau aš. Jei atsiras laisva vieta, į žurnalistiką pereiti galėsit vėliau, pasakė rektorius. Truputį nustebau.

Rektoriaus pavardė buvo Juozas Bulavas. Po metų jis buvo apkaltintas nacionalistinių nuotaikų universitete toleravimu ir iš pareigų pašalintas.

Studentiško gyvenimo šurmulyje tas faktas praskriejo kažkur horizonte ir Juozo Bulavo vardas tik retkarčiais kur šmėsteldavo spaudoje ar pokalbiuose.

Tačiau su savo pirmuoju rektorium dar teko susitikti, ir gana artimai: jis dalyvavo ir Sąjūdžio iniciatyvinės grupės steigimosi procese, ir paskui, išrinktas į LTSR Aukščiausiąją Tarybą

1990 metais, kaip seniausias parlamento narys pradėjo pirmąjį Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo posėdį.

Savo stojimu į universitetą likau patenkintas dėl to, kad pats sau įrodžiau galįs viską, ko man reikia, pasiekti savo paties jėgomis.

Studijos universitete

Niekur neperėjau. Į žurnalistiką buvo susirinkę stiprūs vyrai, nebyrėjo, aš bendradarbiau įvairioje Vilniaus spaudoje ir nutariau, kad tai pats geriausias žurnalistikos mokymosi būdas, todėl apimau ir taip 1962 metais baigiau istorijos ir filologijos fakulteto lietuvių kalbos ir literatūros specialybę, įgijau filologo ir lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo kvalifikaciją.

Studijavau nerimtai. Mano tikrasis rūpestis buvo ne mokymasis, o rašymas. Laikiausi požiūrio, kad geriausi yra gyvenimo universitetai, todėl gyventi stengiausi intensyviai. Laimė, pakliuvau į garsų anuo metu liaudies dainų ir šokių ansamblį, kuris ne tik surydavo didžiąją dalį studentiško dienų tėkmės, bet ir iš tiesų lavino dvasią, o kelionės po Tarybų Sąjungą ir vadinamąsias liaudies demokratijos šalis (Maskvos įtakos zoną už TSRS ribų) apmalšino jaunatvišką pasaulio potroškį.

Mano kursas buvo vertinamas kaip vienas iš stipriausių. Iš tiesų, jis davė Lietuvai daug garsių mokslo vyrų ir moterų, meno ir kultūros veikėjų, rašytojų. Lietuvių kalbos pažinimą praturtino Aleksas Girdenis, Evalda Jakaitienė, Aldonas Pupkis, Albertas Rosinas, tautosakos ir mitologijos tyrinėjimais išgarsėjo Norbertas Vėlius, literatūros – Kęstutis Nastopka, Algimantas Bučys, filosofijos padangėje ilgai triūsė ir ypatingą pėdsaką formuojant „Problemų“ žurnalą paliko Ipolitas Ledas. Iš mūsų kurso išėjo režisierė Irena Bučienė, rašytojas Leonardas Grudzinskas, leidėjas Vytautas Visockas. Tų žmonių, susikaupusių studijoms, nuolat diskutuojančių specifiniais savo srities klausimais akivaizdoje aš ir pats sau atrodžiau vėjavaiškis ir plevėsa.

Ir vis dėlto studijos nepraejo visiškai bergždžiai. Jurgis Lebedys parodė, kad, norint ką nors padaryti rimtai, reikia atsidėjimo. Kristina Rickevičiūtė šiaip jau mano nelabai mėgstamą logiką sugebėjo atskleisti kaip labai svarbų mąstymo instrumentą. Meilė Lukšienė, kuri spėjo iki pašalinimo dar paskaityti mums istorinės raštijos paskaitų, parodė literatūrinio laiko žavesį. Savo dvasios prisilytėjimo pojūtį paliko ne vienas dėstytojas.

Studentiškoji žurnalistika

Spausdinto žodžio magiją pajutau dar vidurinėje mokykloje, rajono laikraštyje „Leniniečio kelias“ paskelbęs savo pirmuosius rašinius. Keleto eilučių žinutę buvo išspausdinusi ir „Tiesa“ – tarybinės Lietuvos oficiozas. Taigi į universitetą atvykau su žurnalistinio darbo „stažu“.

Bendrabutyje apgyvendino kartu su penktakursiais – bibliotekininku, teisininku, istoriku ir žurnalistu. Tas žurnalistas buvo Stasys Arnašius, universiteto ansamblietis ir „Komjaunimo tiesos“ bendradarbis, praktiškas ir dalykiškas žmogus, gerai supratęs, kad tik pasirūpinęs darbo vieta pats, gali būti neišsiųstas iš Vilniaus į kokią nors atkampaus rajono laikraštį. Manęs tokios problemos dar nejaudino, bet Stasys, ypač po to, kai ir aš tapau ansambliciu, pajuto potraukį rūpintis mano ateitimi ir pasišovė „įvesti“ mane į „Komjaunimo tiesos“ bendradarbius. Per jį gavau užsakymus parašyti apie *darbo kolektyvus* – duonos kepyklos, berods, elektros skaitiklių gamyklos, ligoninės ir t. t. Nežinau, kiek tai buvo paties S. Arnašiaus man paskirtos temos, kiek man kaip *aktyvistui* tiesiogiai užsakytos, tačiau rašiau aš intensyviai, ir vieną gražią dieną atsitiko taip, kad net penki laikraščio skyrių vedėjai pasitarime į eilinių numerį pasiūlė mano rašinius.

Ne viskas iš anų mano vizitų virto tik komjaunuolių oficiozo skiltimis. Ir šiandien, eidamas pro kepyklą Savanorių prospekte, uodžiu šviežios duonos kvapą kaip kažką, kas reiškia ir jaunystės

viltis, ir nežinios baimę, ir metų vartinę, per kurią ta nedidelė gamyklėlė leido į orą savo svaigalus, ir su baime galvoju: kada ji bus nugriauta, o žemė parduota kokiai statybos bendrovei dar vienam gelžbetonio ir stiklo konstruktui: vieta čia strateginė, prašyte prašosi daugiaaukščio.

Mano aktyvumas neliko nepastebėtas. Ar galbūt įvertintas kaip turintis ir naujumo probrėkšnių. Jau po studijų užsimezgė nauja bendradarbiavimo banga, kurios apogėjus buvo diskusija dėl Lenino aikštės rekonstrukcijos.

Trečia ryšių su „Komjaunimo tiesa“ banga buvo aspirantūros metais. Tada man buvo suteikta galimybė vesti „Jaunojo mąstytojo universitetą“, kuriam organizavau mūsų filosofų straipsnius, pats rašiau, verčiau, o svarbiausia – publikavau visą lietuvių profesinės minties istoriją, vėliau Universiteto leidybos skyriaus išleistą rotaprintine knygele.

Ketvirtoji ryšio banga – jau Nepriklausomybės metais, kai laikraštis persivadino į „Lietuvos rytą“, o aš, su savo savaitinėmis apžvalgomis išvytas ne tik iš Lietuvos televizijos, bet ir iš radijo, buvau priglobtas ir kartu su Rimvydu Valatka pirmadieniais pristatydavau savaitės įvykių apžvalgą. Tai tęsėsi tol, kol pasipriešinau Lenkijos ambasadoriaus Jano Vidackio švaistymuisi po Lietuvą tarsi šeimininko teisėmis pavadindamas jį tuo, kuo iš tiesų buvo – Lenkijos saugumo bendradarbiu. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Česlavo Okinčico viešai pavadintas chamu, buvau pašalintas ir iš buvusios „Komjaunimo tiesos“, tada jau aiškiai pasukusios laisvosios rinkos ideologijos propagavimo linkme.

Jaunystės ryšys dažnai tampa gyvenimo ryšiu. Džiaugiuosi, kad šis ryšys, nors ir ilgalaikis, pagaliau baigtas. Dabar vis „geltonėjantį“ „Lietuvos rytą“ kartais pavartau, tačiau beveik nebeskaitau: nebėra ką.

Literatūriniai bandymai

Iki studijų universitete manoji kaip literato patirtis buvo į stalčių rašomi eilėraščiai, vaizdeliai ir apsakymai. Labai mėgau vaizdelius. Apsakymą „Konstantino pušis“ perskaičiau vakare virtuvėj susėdusiai šeimai – ir susilaukiau liaupsių. Bandžiau rašyti apsakymą „Tiesos“ apsakymo konkursui. Tačiau skelbiamų apsakymų stilius buvo toks sunkus, o *idėjiniai reikalavimai* taip nesisiejo su mano turimais ir aprašyti norimais faktais, kad visa tai niekaip nesuėjo į vientisą tekstą, ir aš kapituliavau.

Universitete savo literatūrinių intencijų vertę bandžiau pasitikrinti tarp kurso draugų. Vieną kitą eilėraščių merginos pagyrė, bet man pačiam jie atrodė tokie niekingi, kad brautis į poezijos erdves nesiryžau. Kur ten! – Aleksas Girdenis dar Žemaitijos zonos literatų sąskrydžiuose buvo pagarsėjęs kaip poetas, Algimantas Bučys rašė poemas, komentavo Maskvos novatorių kūrybą, Kęstutis Nastopka kūrė labai aukšto stiliaus eiles, o Česys Cemnolonskas jų buvo prirašęs sąsiuvinius.

Tačiau proza, atrodo, galėjau konkuruoti. Juo labiau, kad į „Tarybinį studentą“ nusiuntęs vieną ilgą apsakymą, susilaukiau jo ištraukos publikavimo. Buvau Romo Sadausko, literatų būrelio pirmininko, pakviestas dalyvauti literatūros vakaruose. Kai kartą, pametęs apsakymo rankraštį, perskaičiau jį iš atminties, Algimanto Polio, rengiančio savo pirmąją knygą, buvau viešai apibūdintas kaip pavydėtinos atminties ir lakios fantazijos daug žadantis jaunas.

Studijų meto savo literatūrinius bandymus galėčiau apibūdinti taip: maždaug iki 1959 metų tai buvo bejėgiškos ideologinės tikrovės transkripcijos, vėliau, iki pat studijų pabaigos ir gal net darbo „Kultūros baruose“ pradžios, – gležnos ir neturtingos sielos šauksmo racionalizacija, kilusi ne iš kurios nors literatūrinės mokyklos pamėgdžiojimų, o veikiau iš filosofinių idėjų eksplikavimo į anksčiau vaizdeliuose fiksuotus asmeninius išgyvenimus. Jeigu ir išauginau ką, pavadintą savo stiliumi ir bandytą apie

1964 metus parengti ir paskelbti tuo metu Rašytojų sąjungos leista „pirmąją knygą“, tai visa tai galėčiau apibūdinti kaip filosofavimą beletristikos erdvėje. Gal ir ne veltui buvau laikomas pernelyg racionalistišku, tačiau kad toks rašymas nevertas plonos knygytės, nemaniau tada, nemanau ir dabar. Deja, Mykolas Sluckis ir Jonas Avyžius nusprendė, kad leisti jos neverta.

Liaudies dainų ir šokių ansamblis

Liaudies kūryba tarybiniais laikais buvo ne tik pripažįstama socialistinės kultūros dalimi, bet ir stipriai remiama kaip labai svarbi tos kultūros dalis. Per visą respubliką išdėstyti kultūros namai organizavo visokius liaudiškus kolektyvus, chorus, teatrus, jiems metodškai vadovauti buvo įsteigti Liaudies kūrybos namai, vėliau tapę Liaudies meno rūmais (dabar pervardinti į Liaudies kūrybos centrą). Kultūros ministras turėjo pavaduotoją, užsiimančią specialiai liaudies kūrybos ir dainų švenčių priežiūra. Buvo leidžiamas specialus žurnalas „Meno saviveikla“. Tai – bendras fonas, kuriame veikė Vilniaus universiteto studentų dainų ir šokių liaudies ansamblis.

Kai įstojau į universitetą, buvo ką tik pasibaigęs VI pasaulinis jaunimo ir studentų festivalis, tąsyk vykęs Maskvoje, dėl to jame (žinoma, nugalėjęs konkurse dalyvavusius kitų TSRS respublikų kolektyvus) galėjo dalyvauti toks didelis kolektyvas kaip universiteto ansamblis. Laimėjęs aukso medalį ir pasaulio jaunimo „liaudininkų“ konkurse, studentų ansamblis Lietuvoje maudėsi šlovės spinduliuose. Kauno politechnikos instituto studentų dainų ir šokių ansamblis, pagrindinis vilniečių konkurentas, jautėsi nepelnytai pažemintas ir ieškojo revanšo galimybų.

Tai suprato Vilniaus ansamblio vadovai ir stiprino užimtasias pozicijas. 1958 metų rudenį, metus pagastroliavęs po Lietuvą ir sąjungines respublikas, ėmė rengtis kitam, septintajam, pasauliniam jaunimo ir studentų festivaliui, kuris turėjo vykti Vienoje. Meno vadovas Vladas Bartusevičius, choro vadovas Vytautas

Četkauskas, orkestro vadovas Eduardas Pundys ir šokių grupės vadovė Elena Morkūnienė ieškojo naujų žmonių iš universitetan atėjusių naujokų.

Kurso kolegė Morta Nazaraitė, vėliau ištekėjusi už garsaus knyginko Antano Ulpio, nuvedė mane į ansamblio choristų atranką. Mano balsas pasirodė ne visai tikęs: per antrą turą atkritau – buvo geresnių. Morta nenurimo: suvedė su meno vadovu ir tas, pabandęs manąjį ritmo jausmą, perdavė orkestro vadovui – tegul mokosi kontrabosu.

Kanklių kontraboso nė akyse nebuvau matęs. Vadovas davė persirašyti kontraboso partijas, parodė, kaip laikomas stygų muštukas, kaip juo manipuluojama, ir liepė mokytis vienam, užsidiarius instrumentų sandėliuke. Jis metams tapo mano kankinimų kamera.

Bet apie tai šiek tiek vėliau.

Su ansambliu – į Latviją

1958 metų vasarą numatytos dvi kelionės. Aš stropiai mokausi. Tačiau į Latviją, į *Lyguo* šventę esu imamas dar ne kaip muzikantas. Šiaip – yra vietos.

Niekada daugiau ir nebuvau tose latvių šventėse, užteko tos vienos nakties, kad visam gyvenimui išliktų į juodą dangų kylančių kibirkščių spiečiai, per laužus šokinėjantys siluetai, naminio alaus skonis ir klajojimai kažkur jau švintančiomis Gaujos pakrantėmis su Saule Ozolinia, kurios daugiau taip pat nebemačiau.

Išvykos į Latviją šviesą žemyn tempia sunkus jausmas, kad esi čia iš malonės, nelygiavertis kolektyvo narys. Ar ne tai ir norėjo parodyti man meno vadovas, įtraukęs į vykstančiųjų sąrašus? Jis buvo geras pedagogas, bent jau – tikras psichologas, tas mūsų meno vadovas, šiandien visų užmirštas, netgi ignoruojamas, nes ėmėsi liaudies meno „tobulinimo“, perdirbinėjimo kurdamas „Rugiapjūtę“ su šokėjais, vaizduojančiais kombaino

Pabaltijo studentų šventė Rygoje. Romualdas Ozolas – pirmas iš dešinės. 1958 m.
Romualdo Ozolo šeimos archyvas

sparnus, ar įtraukdamas į repertuarą dainas, tokias kaip Muraldelio „Buchenvaldo varpas“. Nors greta to pirmas išdrįso atlikti „Lietuva brangi“.

„Kaukazas po kojomis“

Kiek atsikvėpę savo gimtinėse, vasarai baigiantis vėl sulėkėm į saulėtą Vilnių. Iš čia per Maskvą traukiniu patraukėm Kaukazo link.

Mus lydėjo Liaudies kūrybos namų direktorius Solomonas Sverdiolas, buvęs, turbūt, vyriausiuoju tos išvykos organizatoriumi. Aplankėm visas tris Užkaukazės, kaip tada vadinom, respublikas – Azerbaidžaną, Armėniją ir Gruziją. Koncertavom Baku, Jerevane, Leninakane, Tbilisyje, Kutaisyje, Batumyje, Suchumyje, Gagroje, Anapoje ir Novorosijske (pastarasis – jau Rusijoje). Pasisekimas buvo neabejotinas: ne vieną programos numerį tekdavo kartoti. Po koncertų merginos neapsigindavo garbintojų pietiečių. Vyrai turėdavo tenkintis jų sėkme.

Ši kelionė buvo pirma tokia toluma ir egzotiška mano gyvenime. Vėliau teko buvoti dar Gruzijoje, trejetą kartų – Čėčėnijoje, Ingušijoje, Dagestane, tačiau Šiaurės Kaukazas tokio įspūdžio nepaliko: čia ir kalnai kitokie, ir žmonės. O ten virš mūsų nuolat kybojo kalnai, kliokė kalnų upės, mėlynavo vaiskus Sevano ežeras – nematyta, negirdėta, neįprasta. Pritrenkė Araratas – armėnų kalnas, atsidūręs už Armėnijos sienų. Tiesiog prislėgė Urartu valstybės griuvėsiai – tokios senos istorinės galybės, žinomos tik iš vadovėlių, iškilimas atkastais namų pamatais, vyno ąsočių eilėmis atrodė kaip sunkus sapnas, kurį – priešingai miego sapnui – norisi sapnuoti nepabundant ir regėti dar daugiau – tuos ąsočius žiedžiančius, vynu pripildančius žmones.

Važinėjome po Kaukazą ilgai, bene 20 dienų. Tąsyk pirmą kartą pajutau, kad kiti kraštai gražūs, bet aš nenorėčiau juose gyventi. Tai buvo bene svarbiausias šios kelionės dovanotas pergyvenimas, labai padėjęs ir ateityje.

Pergalė Maskvoje

1958 metų rudenį mane pasikvietė meno vadovas ir paklausė, ar jaučiuosi įsitraukęs į ansamblį? Jau dalyvavau koncertuose, bet pasitikėjimo neturėjau. Taip ir pasakiau. Jis paklausė, ar sutikčiau dirbti kasdien ir rengtis koncertui Maskvoje? Ir paaiškino: jei nugalėtume konkurse, dalyvautume kitąmet vykstančiame pasauliniame jaunimo festivalyje Vienoje.

Tokios perspektyvos sunkiai tilpo mano galvoje, bet entuziazmo netrūko. Dirbsiu, atsakiau.

Tą metų prisimenu visą gyvenimą. Ketvertą, penketą, kartais ir daugiau valandų per dieną daugiau kontraboso stygas, stengdamasis pagrindinius kūrinių ritmus pripildyti susmulkintų konfigūracijų, išlaikyti kontraboso šiurkšniąją melodiją, o virš viso to – girdėti kitų instrumentų partijas ir – svarbiausia – sulieti visa tai su vadovo niuansuojama stilistika.

Mūsų strategija buvo puiki. Į užsienį, ir dar *kapitalistinį* užsienį, šimtinio kolektyvo niekas iš sąjunginių respublikų neims, ten *Sojūzui* turės atstovauti koks rusų *pliaskos* ansamblis, na, gal dar gruzinų – jų šokiai su kardais gerai priimami visur. Mes galėjome laimėti tik nedidelę grupę. Šokiai tam reikalui netiko – buvo pernelyg statiški. Apie chorą nebuvo ko kalbėti. Liko liaudies instrumentai. Jų lietuviai galėjo parodyti keletą: kankles, birbynes, skudučius, skrabalus. Gerai ansambliams, įvairovė galėjo atrodyti turtinga ir išraiškinga.

Atlikėjų Lietuva jau turėjo: dar 1940 metais Jonas Švedas buvo sukūręs liaudies dainų ir šokių ansamblį, liaudies meistrai intensyviai tobulino instrumentus, etnografinių kanklių ir birbynių pagrindu konstruodami koncertinius instrumentus. Sceninės kanklės buvo jau gerokai nutolusios nuo liaudiškųjų, birbynės taip pat diferencijuotos į pirmąsias, antrąsias, bosines, skudučiais buvo atliekami gana sudėtingi kūrinių. Valstybinis ansamblis turėjo liaudininkus profesionalus. Konservatorijoje buvo liaudies muzikos katedra.

Vladas Bartusevičius dėstė konservatorijoje. Jis gerai žinojo jaunųjų pajėgas ir nesunkiai surado tris birbynininkus: Praną Budrių, Antaną Raudonių ir Antaną Jonušą, kurių trio išsėmė visą birbynei prieinamą garsyną su tikrai deramu meistriškumu. Pirmosiomis kanklėmis groti pakvietė taip pat konservatorijos studentę Daivą Kubiliūtę, dirbusią ir Universiteto ansamblio koncertmeisterė. Prie antrųjų sėsti pavedė Universiteto filologei, muzikos mokyklą baigusiai Vijolei Vaitkevičiūtei. Muzikos nesimokęs, netgi natų skaityti nemokantis, buvau tik aš vienas. Visas šešetas buvo pavadintas Vilniaus studentų liaudies instrumentų sekstetu, kuris apie naujuosius 1959 metus pradėjo darbą.

Kūrinius vadovas atrinko taip, kad eksponuotų visą instrumentų diapazoną ir atskleistų atlikėjų meistriškumą. Balio Dvariono „Prie ežerėlio“ buvo lyriškas, į instrumentus įsiklausyti leidžiantis kūrinys. Eduardo Balsio *Schuzo*, specialiai sekstetui parašytas, rodė atlikimo virtuoziškumą. Prireikus visi skudučiavome,

o Antanas Raudonius dar ir grojo skrabalais. Tipišką programą sudarė keturi kūriniai, dinamiškai išaugę į nedidelį koncertuką. Galima drąsiai teigti, kad pasirodymas buvo sukonstruotas tobulai. Reikėjo tik viską gerai atlikti.

Didžiausia problema buvau aš. Tačiau pakeisti nebuvo kuo, aš dirbau kaip katorgininkas, ir mes pamažu *įsilingavom*. Pirmieji pasirodymai Lietuvoje rodė: bus gerai, mes laimėsime!

Kai pavasarį, jau lapams prasiskleidus ir netikėtai ant jų dar iškritus sniegui, išėjau iš Universiteto aktų salės ką tik pagirtas už sparčią pažangą, šitas saulėtas pasaulis man pasirodė beveik nerealus – visas lindėjau tame prakeiktame kontrabose.

Sąjunginis atrankos konkursas vyko Gniesinų konservatorijoje. Koridoriai buvo pilni šokančių, dainuojančių, griežiančių drąsuolių. Kaip pranešė vadovas, grįžęs iš žvalgybos ir visą laiką mus drąsinęs įvairiais taktiniais patarimais, pavojingiausias konkurentas buvo kažkoks garsus bajanų trio, komisijai pasirodė ir komisijos buvo vieningai palaikytas.

Tarp didelių langų priešais stalą su dideliais veidais ir rašomaisiais įnagiais už jo jautėmės kaip atvaryti į sušaudymą.

Programėlę atlikom aukščiausiu lygiu. Net pats sau negalėjau nieko prikišti: geriau nebūtų įmanoma. Jei žūsime, tai su muzika, juokavom prieš pasirodymą. Jei žūtis, tai tik ne mums, sakėm po jo.

Vakare meno vadovas pranešė: mums skirta pirmoji vieta, bet į festivalį važiuos ir bajaniutai. Tegul jie važiuoja nors ir į Ameriką, vieningai sutarėm, svarbu, kad mes nugalėjom! Nė neatšventę pergalės, tą patį vakarą sėdom į traukinį į Vilnių.

Pergalė Vienoje

Kai vėl atvykom į Maskvą rengtis festivaliui, mus apgyvendino viešbutyje netoli penkiakampės žvaigždės formos Raudonosios armijos teatro, kur vyko ir bendros, ir atskirų grupių repeticijos. Buvo ideologinių paskaitų, bet daugiausia dirbom atskirai, tik

Romualdas Ozolas – Universiteto liaudies dainų ir šokių ansamblio muzikantas.
Apie 1959 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

kartkartėm sueidami *baigiamojo koncerto* bendroms repeticijoms. Lyg tyčia, kelnės man tuo metu susidėvėjo taip, kad per kelią išsiziojo, ir man teko vaikščioti su tautinių drabužių kelnėmis. Tautinius drabužius Vilniuje pasiuvo specialiai, jie buvo labai dailūs, ir jeigu neišliko muziejui, tenka tik apgailestauti. Kas ir kada pradėjo manusius, saugotus namie pas tėvus, nebeatseku. Prieš išvykstant į Vieną, visą TSRS delegaciją aprenge specialiai siūta šviesiai mėlyna uniforma, tos pačios spalvos vyrams ir moterims.

Važiavome autobusais. Ilga jų virtinė riedėjo saulėtais keliais Bresto link. Stebėjausi, kad Vengrijoje žmonės mojavę linkėdami gero kelio, man pasirodė, meliau, negu Baltarusijoje. Kodėl nakvoti stojom Budapešte, nežinau. Apnakvindino mus studentų bendrabučiuose Budoje. Daugelis miesto langų buvo dar be stiklų, uždengti meldų pynių užuolaidomis. Bendrabučio lovos ir storo stiklo kiemo langai buvo išvarpyti kulky. Vengrijos revoliucijos pėdsakai buvo šviežut šviežutėliai. Gal mus ir vežė kaip *draugystės pasiuntinius*? Nes rytą, po pusryčių, Dunojaus krantinėje buvo susirinkusi geroka vengrų jaunimo minia, kaip sakė mums – palydėti.

Konkursas Vienoje įvyko netrukus po atvykimo. Buvom kiek prislėgti šurmulio, ne tik Vienos, bet ir Budapešto, ypač – jų parlamento rūmų prašmatnumo ir išpūdingo dydžio, o dar labiau – visai kitokio negu Maskvos *karavansarajus* stiliaus, ir mes buvom patenkinti, kad galėjom pirma atlikti savo pareigą, o paskui jau dairytis po miestą ir žmones.

Vienos konkursų salė buvo nedidelė, tamsi, žiuri taipgi ne tokia gausi. Griežėm po rumunų, ir tai mus nervino. Tuo labiau, kad nebuvo mūsų patarėjo – meno vadovo Vlado Bartusevičiaus į delegaciją kažkodėl neįtraukė. Užtat kaip delegacijos vadovas vyko Juozas Petkevičius, vėliau tapęs Lietuvos KGB vadovu, ir Aleksandras Česnavičius, su kuriuo likimas dar kartą suvedė 1976 metais.

Programą atlikom, kaip patys nusprendėm, prasčiau negu Maskvoje. Tačiau netrukus (nebeatsimenu, kas) pranešė, kad laimėjom

ir čia. Pasaulinio jaunimo ir studentų festivalio aukso medalis buvo lietuvių. Tokio pobūdžio pasirodymas ir pergalė buvo pasiekta pirmą kartą pokario metais. Supratom atlikę svarbų darbą.

Tarybinės delegacijos vadovybė nei jos lietuviškasis padalinys ypatingo džiaugsmo nerodė.

Užtat Vilniuje mus sutiko pilna geležinkelio stotis ir kaip dabar krepšininkus išlydėjo į aikštę, įsodino į automobilius ir išvežiojo „namo“. Mane – į Tauro bendrabutį.

Bendrabutis

Už netvarką kambaryje kartu su kompanija buvau pašalintas iš bendrabučio. Pasaulinio festivalio laureatui teisė gauti bendrabutį buvo atstatyta. Jame, tame „Tauro“ bendrabutyje, ir išgyvenau per visus studijų Universitete metus.

Negaliu nepasakyti keleto žodžių apie šį bendrabutį – jo gyventojus, gyvenimo būdą, aplinką ir patį pastatą.

Tauro bendrabutis buvo pats prestižiškiausias. Buvo dar Čiurlionio gatvės pastatai, buvo „Stuokinė“ (dabar Universiteto administracinis korpusas), kiekvienas garsus savaip, bet nė vienas neprilygo Taurui, kurio istorija prasidėjo nuo pirmųjų pokario metų. Čia – pasakota – iš gegužės 1-osios demonstracijos du studentai teisininkai už bonkelę baltosios parvažio su tanku ir nuo bokštelio pasveikino į balkonus gausiai susirinkusius bičiulius. Čia vieną rytą pabudę penkto aukšto gyventojai fojė išgirdo kažką trepsint ir prunkštaujant. Pasirodo, jog tai buvo ant Taurakalnio besiganęs bėras arklys. Keli bičiuliai parjojo iki durų, o kad arkliui nebūtų liūdna, parsivedė namo. Parvesti parvedė, bet išvesti – niekaip: žemyn arklys nelipa, ir tiek. Sako, klojo lentas. Čia vienas įsimylėjęs balkonais užlipo į penktą aukštą. Kaip – niekas negalėjo paaikškinti. Ir jis pats.

Bendrabutis buvo statytas lenkų okupacijos laikais, gana modernaus stiliaus ir tikrai tinkamas kaip viešbutis neturtingiems

keleiviams. Buvo dvejukių, buvo trejukių, viršuje – ir penketas išsi-tekdamo. Gyveno čia ir vyrai, ir merginos, tad meilės netrūko, juo labiau, kad apatinio aukšto fojė neretai buvo rengiami šokiai.

Pirmame aukšte buvo valgykla. Duona čia buvo nemokama, arbata su cukrumi kainavo tris kapeikas, tad mirti iš bado buvo tiesiog neįmanoma. Kai iki stipendijos likdavo nedaug dienų, tomis privilegijomis ne kartą ir ne tik aš su džiaugsmu naudojoms. Juo džiugesnė būdavo stipendijos diena.

Dabar bendrabutis yra privatizuotas, jame gyvena tuo metu ten rezidavusios Universiteto darbuotojų šeimos. Apačioje – parduotuvės. Kaskart, kai suku Taurakalnio link, matau tą grakštų pastatą, nušiuosį ir apniukusį, tačiau labai greitai galintį atgauti savo pirmąsias žavesį, jeigu pastatas būtų restauruotas ir pritaikytas pagal paskirtį – kaip pigus viešbutis. Vieną kitą kambarį atkuriant pagal anų laikų dvasią. Egzotikos mėgėjams.

Deja, tokiems žygiams Lietuva dar nesubrendo.

Profesionalas

Mes buvome apdovanoti LTSR Aukščiausiosios Tarybos garbės raštais – aukščiausiu LTSR apdovanojimu. Laureatai turėjo *atidirbti*. Pirmiausia pasakojom įspūdžius ansambliečiams, kur aš turėjau nelaimės pasakyti, kad paminklai ten stovi įvairiomis pozomis, o pas mus tik ranka į priekį. Vadovas po to pamokė, kad yra dalykų, kurie viešai nekalbami. Per ataskaitinį koncertą Universiteto aktų salėje bandžiau prie reikalo prieiti iš kitos pusės, pareikšdamas, kad mėšlo kvapas rudenįjančiuose tėvynės laukuose mielesnis už kitų kraštų rožes, bet ir vėl nepataikiau. Daugiau viešai byloti nebereikėjo. Pakako mušti savo kontrabosą.

Koncertavome labai daug – ir su ansambliu po Lietuvą, su savo programėle arba bent jau vienu kūrinium, dažniausiai „Prie Nemunėlio“, pasirodydami programos pirmosios dalies pabaigoje, arba su kokia nors profesionalų brigada įvairių švenčių, minėjimų

dienomis. Nesu paskaičiavęs, kiek kartų teko taip koncertuoti, tačiau kad per šimtą – neabejoju.

Aukščiausio lygio mūsų pasirodymas buvo Maskvoje, Kremiaus suvažiamųjų rūmuose – visai TSRS valdžios viršūnei. Koncerto rubrika buvo tokia: *Koncert masterov iskustv Litovskoj SSR* (Lietuvos TSR meno meistrų koncertas). Pasirodėm pirmieji. Buvom apdovanoti kažkokiu TSRS padėkos raštu. Buvome tituluoti, atlikom viską puikiai, kolektyvas buvo struktūriškai tobulas, reikėjo tik išlaikyti lygį.

Todėl turėjome dirbti. Kad mūsų užsiėmimai būtų ir materialiai įprasminti, meno vadovas išsirūpino, kad valstybinė filharmonija įformintų mus kaip savo kolektyvą ir naudotų savo nuožiūra. Profesionalu buvau neilgai, nes visiems – ir universiteto, ir konservatorijos – studentams reikėjo dar ir atlikti studijų užduotis, tad turėjom apsispręsti: arba imame koncertuoti, arba baigiame mokslus. Apsisprendėme baigti mokslus. Filharmonija mūsų nebekvietė.

Tiesa, aš dar gerą pusmetį griežiau Konservatorijos liaudies instrumentų orkestre, kuriam reikėjo antro kontrabosisto. Ne ką tepažengęs muzikinio raštingumo keliu, naujam sezonui sutarties nebeprasirašiau – buvo per sunku savarankiškai mokytis ir muzikos.

Juo labiau, kad Universiteto ansamblis, pats būdamas Maskvos festivalio laureatu, pradėjo keliones į „liaudies demokratijos“ šalis. Aplankėme Lenkiją, Vengriją, Čekoslovakiją. Prasiveržti į *kapitalistinę* šalį mūsų vadovui, labai įžeistam, kad jo neįtraukė į Vienos festivalio delegaciją, taip ir nepavyko.

Tas keliones čia miniu todėl, kad jos patenkino jaunystei būdingą mano poreikį pažvelgti į pasaulį, ypač – į užsienį, kur gyvenimas buvo *kitoks*, kur mes tikėjome rasti tai, ko nėra čia, namuose.

Nieko ypatinga ten neradau. O su kiekviena kita šalim visas, kas buvo *kitaip*, pradėjo kartotis.

Irena ir Romualdas Ozolai. Vilnius, 1962 m. sausio 28 d. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Vedybos

Beveik nebelankiau paskaitų ir tapau savotiška kurso bėda. Daug kas siūlėsi padėti. Ansamblyje, o paskui ir Universitete, buvo atkreiptas dėmesys, kad aš nepartinis. Net ne komjaunuo-
lis. Kai gana triukšmingai atsisakiau stoti į partiją, nors kažkas buvo parašęs net rekomendacijas, šitą piemengalį ėmė globoti grupė vyresniųjų. Kaip paskui sužinojau, beveik visi buvo grįžę iš tremties.

Tuo metu susipažinau su Gegužiuku – simpatiška žagariete, buvusia krepšininke ir rankininke, su kuria pamažu pamažu pradėjau rengti mokslo darbus. O porą metų rimtai padirbėjus, aš likvidavau visus išsiskolinimus ir egzaminus pradėjau laikyti tik gerai ir labai gerai. Penktame kurse mes išsikėlėm į priemiestyje, Antakalnyje, nusamdytą palėpę ir susituokėm.

Tuo metu intensyviai skaičiau naujausią pasaulio literatūrą, išverstą į rusų kalbą, pirkau įvairius vokiškus, lenkiškus žurnalus, ir šešiasdešimtųjų metų pradžios skaidrūs vėjai – atlydžiu kvepiantys iš Maskvos pusės ir tikrai pavasariški nuo Paryžiaus studentijos bangavimo – kėlė aukštyn, norom nenorom piršdami mintis apie laisvę, apie perspektyvas. Kaip ištroškęs gaudžiau gyvenimo gabalus ir krislus, rašydamas ir dienoraštį, ir impresionistinio stiliaus apsakymus, kai kada labiau panašius į apybraižas, bet jie man vis tiek teikė didelį džiaugsmą: jaučiau, kad artėju prie savojo supratimo, kas yra pasaulis, gyvenimas, ko aš iš jo noriu ir ko ne.

Supratau, kad ansamblis ir muzika – tik būdas geriau pamatyti pasaulio įvairovę, o jos prasmės – rašymo reikalas. Kad būsiu rašytojas – nė neabejojau, tačiau į savo rašinius nenorėjau įsileisti jokių ideologinių kvapų ir buvau labai kritiškai nusiteikęs to meto literatūros atžvilgiu. Mano chaotiškos užrašų knygelės pilnos kandžių pastabų.

Kai atradau Remarką, jis man pasirodė vyriškumo etalonas. Hemingvėjus – laisvės šiuolaikiniame pasaulyje apaštalas. Jeigu

sugebėčiau susikurti savą beveik muzikinį, ties beletristikos ir filosofijos riba balansuojantį stilių, mokydamasis iš Sent Egziuperi, būčiau laimingas, sakiau sau. Bandymų to pasiekti galima rasti tų metų „Tarybinio studento“ puslapiuose.

Būčiau linkęs manyti, kad trečias ir ketvirtas kursai buvo intensyviausias mano netelktinės brandos metas bent jau vaizdinio apie literatūros stilistiką prasme. Kai subyrėjo ar išsisklaidė jaunatviškas sentimentalumas, pro tekstą pamažu pradėjo matytis giluminiai prasmių pavidalai.

Diplomas

Valstybinius egzaminus išlaikiau tik labai gerai. Jeigu į valstybinį lygį nebūtų priteršta anksčiau, galėčiau pretenduoti į *raudoną* diplomą (su pagyrimu).

Svarbiausias yra diplominis darbas – literatūrologinė studija „Mykolo Sluckio novelių charakteris“. Temą interpretuoju kaip M. Sluckio stiliaus analizę ir kritikuojau už patetiką, kuria dangstoma gyvenimiškoji tiesa. Komisija darbą įvertina labai gerai. Rankraščio žmonės praneša, kad darbą skaitė ir Sluckis. Vienas labai svarbus gyvenimo etapas baigtas.

Netrukus – skirstymo komisijos posėdis. Aš vedęs. Mano žmona nenori dirbti niekuo kitu, tik lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja. Ji apsigimusi pedagogė. Jeigu nebijotų kraujo, galėtų būti gydytoja. Aš jau nuo penkto kurso pradžios dirbu Liaudies meno rūmų metodininku, Rūmai yra pateikę paraišką prašydami skirti jų dispozicijon.

Tačiau prašymas gautas ir iš LLKJS (Lietuvos Lenino komunistinės jaunimo sąjungos) Centro komiteto: esu pageidaujamas būti paskirtas jų žinion. Kai skirstymo komisija sužino, kad aš ne komjaunolis ir niekada juo nebuvo, kyla skandalas. Kaip dirba Universiteto komjaunimo ir partinė organizacijos!? Į Komjaunimo CK eiti sutinka Vidminas Vizgirda, jaunas ambicingas literatas. Deja,

jis palyginti greitai miršta. Neabejoju, jo širdis neatlaikė svajonių sankirtos su realybe.

Aš ne tik nepaskiriamas į Liaudies meno rūmus, bet ir gaunu ultimatumą: arba vykstu į Biržus, kur naujai mokyklai reikia dviejų literatų, arba abu gaunam laisvus diplomus. Žmona prašo sutikti: Biržai – geras miestas, porą metų padirbėsime – pasieškosime kitur, o man Vilniuje įsikurti problemų nebūsią ir anksčiau už būtiną atidirbti laiką.

Biržai

Biržų pirmoji vidurinė mokykla nauja. Pedagogų kolektyvas puikus, mus priima ne tik kad draugiškai – mus priima su meile.

Dėstyti sekasi. Aš turiu devintą–vienuoliktą klases, žmona – penktą–aštuntą. Mokiniai mus myli, mes juos – taip pat. Atrodo, priekyje tik žalios gyvenimo lankos ir mėlynas džiaugsmas – džiaugsmo dangus.

Tačiau pasirėngimas pamokoms, popamokinė veikla reikalauja viso laiko, o kol ištaisomi šūsnių sąsiuviniai, ne kartą – ir nakties. Ir taip iki gyvenimo pabaigos? Pamažu nyru depresijon. Tariusi su žmona, ir ji neprieštarauja, kad mesčiau darbą čia, ieškočiau Vilniuje, o jai – jeigu ne Vilniuje, tai bent netoli jo, kad būtų galima važinėti viešuoju transportu.

Tačiau mesti tarnybos neatidirbus už diplomą nevalia, reikia *pateisinamos priežasties*. Nuo depresijos vartoju medikamentus, tai suteikia progą kalbėtis su gydytojais iš esmės, ir netrukus aš jau turiu *pateisinamąją dokumentą*.

Palikti prasiskleidusį aplinkinių gerumą taip gaila, kad pirmąsyk gyvenime apsiverkiu. Tuo pat metu žinau: liksiu – bus dar blogiau, turėsiu žudyti savo šviesiausius troškimus, žudyti pamažu ir žiauriai tiek sau, tiek aplinkiniams, tad – kad ir kas – išeisiu iš čia.

Bedarbis

Tais laikais – tai buvo jau 1963 metų žiema – iš Biržų į Vilnių skraidė dvisparnis lėktuvėlis *kukurūzninkas*. Juo teko skraidyti ne kartą. Mėtė ir kratė tą daugiau sklandantį negu skrendantį padarą taip, kad mano žmona, sykį pabandžiusi juo nukakti į Vilnių, daugiau neleido dvisparnio nė priminti. Mano vestibuliarinis aparatas buvo kur kas ištvermingesnis ir aš su malonumu iš blerbiančio ir krūpčiojančio dangaus stebėjau Biržų girios gyventojus šernus, briedžius, stirnas, net kiškius, o metų laikai skleidė tokias augmenijos pasteles, aliejus, grafikas, kad aš ir šiandien stebiuosi, kaip mūsų tokia galinga ir įvairi fotografų armija nėra atradusi iš padangių matomo Lietuvos grožio ne vien suvenyriniams ar turistiniams leidiniams tinkamose nuotraukose.

Grožis grožiu, o Vilniuje gyventi nėra kur. Savaitę pavyksta zuikiu pagyventi Tauro bendrabutyje. Paskui šiaip taip įsiprašau į Antakalnio barakuose gyvenančio vieno pažįstamo boksininko priemenę. Šalta, bet numigti galima.

Užtat darbo gauti nepavyksta. Bandau įsidarbinti laikraščiuose ir žurnaluose, bet darbuotojų ten nereikia, o bendradarbiai gauna tik honorarus, kurie ir nedideli, ir reti. Žūtbūt reikia tarnybos.

Kraštotyros inspektorius

Netikėtai pražysta viltis. Kraštotyros draugijos pirmininko pavaduotojas Antanas Stravinskas sutinka priimti mane, jeigu pavyks galų gale gauti žadamą metodininko etatą. Pradedu be etato. Trakų 2, kur dabar kinų restoranas, šalia Muzikos ir teatro muziejaus, galiniame kambarėlyje, kur jau triūsia Emilija Balionienė, dabar žinoma rašytoja Emilija Liegutė, gaunu stalą, prie kurio privalau rašyti įvairias instrukcijas ir tvarkyti kitą biurokratinę tokios dvasingos įstaigos dokumentaciją.

Emilija rengia pirmąjį leidinio „Kraštotyra“ tomelį. Padedu jį brošiūruoti Mokslų akademijos bibliotekos knygriškykloje – esu net išsaugojęs bandomojo brošiūravimo egzempliorių.

Ir Emilija, ir aš rašom apsakymus, tad greitai surandam bendrą kalbą. Turiu raktus, Draugijoje galiu dirbti ir savaitgaliais, o tai man, benamiui, yra tikras džiaugsmas. Atgaunu dvasią net eilėrašiams.

Kartais lankausi Liaudies meno rūmuose. Ten įsikūrusi ir „Meno saviveikla“, rūmų mėnesinis leidinys. Dalyvauju išplėtiniam, berods, metiniame to biuletenio aptarime ir, be daugybės kitų pastabų, labai sukritikuoju jo apipavidalinimą. Sako, kad redaktorė Emilija Kulakauskienė net verkusi. Apie meninį redaktorių Vabalą nė nekalbu: jis į mane nuo tolei negali žiūrėti. Tačiau geria jis nepataisomai. 1964 metų antrą ir trečią numerius maketuojau jau „Švyturio“ dailininkas Jonas Klimauskas. Žurnalas paerdvėja. Bet Klimauskas serga irgi ta pačia bėda, uždariauja ir kitur, vėluoja.

Vieną dieną Emilija, atsiliepusi telefonu, ragelį perduoda man. Kalba Emilija Kulakauskienė:

– Taip drąsiai kritikavai, tai gal ateitum pas mus meniniu redaktoriumi?

– Ateinu. Tuoj, – atsakau į kurčią tylą kitame ragelio gale.

„Meno saviveikla“

Perėmęs trečiąjį Jono Klimausko maketuotą numerį, kai kuriuos puslapius gavau jau ir su klišėmis – cinkografijoje pagamintomis iškiliomis spaudos formomis. Gavau *cicerinę liniuotę* (speciali šrifto matavimo liniuotė), maketą (storo popieriaus sąsiuvinį, kuriame reikėjo išbraižyti būsimos puslapio schemą) ir keletą pieštukų.

Tuo metu jau nuomojaisi kambarį pas tuos pačius šeimininkus pačiame Antakalnio gale, Medžiotojų 45. Palėpė buvo šalta, malkų

Romualdas Ozolas. Vilnius, apie 1963 m. Romualdo Kunčiaus nuotrauka. LNM

pasikurti krosnį neturėjau, tad užsikačiau dubenį vandens, pasi-merčiau kojas ir pradėjau projektuoti. Sukau šiaip ir taip, matavau taip ir anaip, bet visa, ką dariau, buvo toks bejėgiškas Vabalo ir Klimausko šampų kartojimas, kad puoliau į neviltį. Ir staiga toptelėjo: o kodėl aš turiu įsitemkti į rinkinio rėmus? Kodėl mano veiklos arena negali būti visas puslapis, su visais laukeliais? Pagaliau – abu puslapiai, *atvertimas*. Iki ketvirtos ryto sumaketavau visus likusius puslapius ir – kur buvo įmanoma pataisyti – pertvarkiau jau sumaketuotuosius. Ar ne per daug nuotraukų išleidai į lankas? – pasiteiravo redaktorė. Antanas Vengris, liaudies teatro entuziastas ir žurnalo teatro skyriaus vedėjas, savo stiliumi žvilgčiodamas pro akinius kažkaip iš šono, sududeno: gerai, gerai, jaunimas bravo.

Susipažinau su cinkografijos cechu, iškiliosios spaudos skyriumi. Mano maketavimo stilius reikalavo tikslaus išspausdinto numerio apipjovimo – sutarėm klišes gaminti kiek didesnes. Žodžiu, reikalai pajudėjo – žmonės nebuvo abejingi, naujovės rūpėjo daug kam.

Kitus numerius maketavau palaipsniui atsisakydamas juodos spalvos, mažindamas ir gausindamas nuotraukas, talpindamas į vieningą atvertimo kompoziciją, kol galų gale išdrąsinau iliustraciją padidinti iki viso puslapio ploto, o tekstą surinkti šešių punktų šriftu – pernelyg smulkiu, anot A. Vengrio, nueidamas pernelyg toli savo eksperimentų keliu. Tačiau niekas negalėjo pasakyti, kad buvo blogi fotoreportažai, kad blogai atrodė žinių puslapiai, anksčiau buvę pilko teksto kapinynu. Viršeliai buvo pastebimi kioskų vitrinose. Už porą paskutiniųjų – muziejinių ūsų seriją ir žvakidę, geležinę undinę su nuogom krūtīm, – gavau pylos. Bet kitų žurnalų dailininkai „Meno saviveiklos“ apipavidalinimą gyrė ir gretino su geriausiai A. Kazakevičiaus apipavidalinama „Mūsų gamta“.

Dirbau dieną ir naktį. Kartais – tikrąja to žodžio prasme. Aštuntą numerį maketavau redakcijoje, ant stalo nusnūdavau, saulei tekant nusiprausiau Vilnelėje ir sriubtelėjęs šaltos kavos baigiau surašyti šriftus, kol atėjo vyriausioji. Jaučiausi dirbantis savo darbą.

„Kultūros barų“ įkūrimas

Nuo rudens man neduoda ramybės mintis, kad „Meno saviveikla“ yra ribotų galimybių leidinys. Jis turėtų aprėpti visą Lietuvos kultūros gyvenimą. Tokio žurnalo neturim. Gal galėtume sukurti „Meno saviveiklos“ pagrindus? Kad ir reorganizavus jį į kultūros žurnalą. Prasitariu apie tai redaktorei. Ji mielai sutinka: reikia galvoti.

Galvojam. Aš turiu, mano galva, idealų prototipą – vokišką *Neues Leben* žurnalą jaunimui: nedidelis formatas, žaismingas apipavidalinimas, temų ir problemų įvairovė. Pasigaminu maketą ir pradėdau kurti struktūrą. Numatau ir kai kurias temas: jei darysime, daryti turime nuo naujų 1965 metų, tad užsakyti straipsnius reikia iš anksto. Parodau tuos apmatius redakcijos kolegoms. Prieštaravimų nėra, tik pageidavimai. Su vyriausiąja redaktore apsilankom pas Liaudies rūmų direktorių Solomoną Sverdiolą. Jis susirūpinęs vienu: kad būtų kur skelbti repertuarą liaudies meno kolektyvams. Leisime jį įdėklais, vėliau gal ir priedais, nuraminau. Pavadinimas? Aš siūlau „Horizontai“. Arba „Kontūrai“. Gal dar „Akiračiai“. „Akiračiai“ eina Amerikoje, sako man, ir pasiūlo savo: „Dainų skrynelė“.

Tariusi su dirbti galinčiais žmonėmis. Meniniu redaktorium kviečiu savo kurso draugą, Universiteto ansamblio birbynininką ir dailininką mėgėją Algimantą Patašių. Fotografu sutinka ateiti Algimantas Kunčius.

Kai grįžtu iš komandiruotės Maskvoje, man praneša: kultūros ministras Juozas Banaitis pasiūlė ir mes sutikom, kad žurnalas, panašiai kaip jo redaguotas „Muzikos barai“, vadintųsi „Kultūros barai“. Mums gaila „Horizontų“, bet ministro palaikymas svarbesnis už pavadinimą.

Kai išeina pirmas numeris, daugelis nežino, kaip reaguoti. Bet sujudimas Lietuvoje didelis. Sniečkus, sako, Banevičiui mestelėjęs: ką galvojat? Užtat kultūriniai sluoksniai patenkinti šuša. Žurnalo kioskuose nelieka per pusdienį.

Tačiau netrukus trinkteli griausmelis. „Tiesoje“, kurią redaguoja Genrikas Zimanas, per pusę puslapio pasirodo Danutės Kadžiulytės parašytas naujojo žurnalo pasveikinimas: „Kaukė yra. O veidas?“

Iš tiesų, ant pirmojo viršelio šypsosi molinis velniukas su simpatiškais mediniais ragučiais – visiškai paskutiniųjų „Meno saviveiklos“ numerių stiliumi, visai sugestijuotas *Neues Leben* stilistikos. Apie turinį nekalbu: jis, aišku, pusiau iš „Meno saviveiklos“, pusiau iš naujojo projekto. Nieko, sakau, kritika tik išpopuliarins mus. Antras numeris bus geresnis.

„Kultūros barų“ sutriuškinimas

Antrasis numeris yra nepalyginti geresnis. Jis, galima sakyti, jau *grynas produktas*. Arūno Tarabildos pieštas pavadinimas man atrodo nepralenkiamas (po daugelio bandymų jį patobulinti grįžta vis dėlto prie A. Tarabildos varianto). Jo medžio raižinys viršelyje – ne toks tipiškas, bet *iš tos operos*. Na, o viduje – ir reportažas iš Tretjakovo galerijos „Ko ieškau?“, ir du atvertimai su Vinco Mykolaičio-Putino mintimis puikaus specialiai žurnalui Algimanto Kunčiaus padaryto poeto portreto fone, ir Sauliaus Sondeckio poleminis straipsnis, o ką kalbėti apie gausią įvairių kultūros sričių medžiagą!

Esu devintame danguje.

Rengiu trečią numerį. Rokiškyje per savaitę parengiau kompleksinę, trečdalį numerio užimančią medžiagą „Rokiškis – rajono centras“. Meninis redaktorius Algimantas Patašius vėluoja atiduoti spaustuvėn, dėl to, žinoma, kaltas atsakingasis sekretorius Romualdas Ozolas, bet numeris pasirodyti nepavėluos ir bus *sprogstamasis*.

Nebus.

Vieną kovo rytą paskambino kultūros ministro pavaduotojas Vytautas Jakelaitis ir pranešė, kad trečio numerio atidavimas spausdinti sustabdytas. Bus kolegija, o po to susitikimas su redakcija.

Žurnalo redakcijos darbo svarstymas yra susidorojimas. Mes informuojami, kad yra skiriamas naujas vyriausiasis redaktorius, kurio nuožiūra bus sprendžiama, kas redakcijoje dirbs ir kas ne. Vyriausioji redaktorė Emilija Kulakauskienė, suprantama, yra atleidžiama.

Naujasis vyriausiasis atsisėda mūsų redakcijos ir Meno rūmų keleto skyrių vedėjų bendrai naudojamos salės kampe, peržiūri trečiojo numerio maketą ir pažymi, ką reikia išimti. Iš manosios Rokiškio temos lieka skutai: vietoj fotoreportažo su bažnyčia ir aikšte („Ką, smetoniškų medinukų niekas nematęs?“, – sako naujasis vyriausiasis, ir ta jo frazė visam laikui nubrėžia demarkacinę liniją) įdedamas vykdomojo komiteto pirmininko straipsnis, atsiranda tipiški valdiški straipsniai apie teatrą, muziką ir t. t. Algimantas Patašius su mazochistine veido išraiška plėšo maketo atspaudus. Labiausiai gailiuosi, kad neišliko bent jau trečiojo numerio maketas.

Redakcijos žmonių atžvilgiu naujasis vyriausiasis yra humaniškas: neišvaro nė vieno. Nors netrukus, neatlaikęs patyčių, pasitraukia Kęstutis Trečiakauskas, o po kiek laiko į mokslinį institutą išeina Antanas Vengris. Aš degraduojamas į muzikos skyriaus redaktorius, o į mano vietą pakviečiama Eleonora Mykolaitienė.

„Kultūros barų“ reorganizavimas

Vyriausiajam nepatinka ne tik žurnalo turinys – nepatinka ir formatas. Įkalbu, kad keisti formatą reikėtų bent jau nuo naujų metų, ir jis kiek paniurzgėjęs daugiau apie tai neužsimena. O nuo 1966-ųjų „Kultūros barai“ išeina naujo, didesnio formato – tokio, koks leidžiamas ir šiandien.

Profilis suorientuojamas į masinės kultūros gamintojus – kultūros namų, bibliotekų darbuotojus, dainių švenčių organizatorius ir dalyvius, bet kadangi jie turi būti šviečiami ir auklėjami, jiems kalba meno kūrėjai ir kultūros teoretikai (kiek tokių tuo metu esama).

Vyriausiasis greitai įsitikina, kad rašančiųjų Lietuvoj nesimėto. Visi žymiausieji seniai kitų laikraščių ir žurnalų prisivilioti, mes už rašyti nesugebančius autorius dirbti nenorime (žurnalas „nebe mūsų“), todėl, nusižiūrėjęs iš „Naujosios Romuvos“, Aleksas Baltrūnas ima rengti „pokalbius prie apskritojo stalo“, o ten aptarinėjamą temą skleidžia keletu specialių straipsnių. Ta praktika klesti 1966–1968 metais ir suvaidina tam tikrą vaidmenį aktyvinant ir kultūros, ir visuomenės gyvenimą. Tema apie Vilnijos krašto problemas vos nesibaigia paties Alekso Baltrūno atleidimu, mat, kažkoks kalėjime į lenkus išvirtęs lietuvis parašo skundą į Maskvą ir Varšuvą, ir skandalą pavyksta nutildyti tik kultūros ir literatūros autoritetų dėka. Audringai aptarinėtos ir lietuvių kalbos, kultūros paveldo, meninės fotografijos ir kitos *kompleksinės* temos. Būta ir šiaip vertų dėmesio publikacijų. „Kultūros barai“ labai greitai tapo svarbiu Lietuvos visuomeninio gyvenimo faktu.

A. Baltrūnas atsivedė naujų žmonių – Algimantą Skinkį (tada mes nė nežinojom, kad jis kartu su Kostu Kubilinsku dalyvavo sunaikinant partizanų bunkerį), Igną Piktūrą, su kuriais bendravo ir pagal savo literatūrinę padėtį, ir pagal dvilypę praeitį (Baltrūnas buvo tarnavęs Plechavičiaus armijoje), ir pagal pomėgius smagiai užbaigti darbo savaitę.

Buvo ir jaunesniųjų ešelonas – rašytoja Ema Mikulėnaitė, poetas Marcelijus Martinaitis, kiek vyresnė muzikologė Irena Mikšytė. Šioje kompanijoje plevėno laisvės dvasia.

Perdavęs muzikos barą Irenai Mikšytei, aš užsiėmiau *bendraisiais kultūros klausimais*. Sau rašiau įvairias kultūrologines ir istoriosofines pastabas, o žurnalui rengiau ne tik su kultūros teorija ir praktika susijusias publikacijas, bet ir pats parašiau keletą straipsnių, kuriuos vėliau pateikiau kaip paraišką, pagrįsdamas savo norą stoti į filosofijos aspirantūrą. Bene svarbiausias buvo pirmasis tuo metu mūsų literatūroje sociologinis tyrimas apie tai, kaip periferijoje suprantamas ir leidžiamas laisvalaikis. Parengiau anketą ir keletą dienų kartu su A. Skinkiu vaikščiojom po kaimus

ir miestelius apklausinėdami žmones, paskui ilgai skaičiavau ir klasifikavau, kol „pagaminau“ didžiulį straipsnį. Vieni jį gyrė, kiti peikė („jeigu tik tiek gali sociologija...“), faktas tas, kad tokio iki mūsų atlikto tyrimo nebūta.

Darbas pradėjo kartotis. Dirbti mechaniškai, vien dėl prasimatymo, aš nenorėjau. Man buvo jau dvidešimt aštuoneri. Jaučiausi šį tą supratęs. Pagaliau ir sėkmingo darbo šventimas ėmė įgrišti, ir aš 1967 metų pradžioje įteikiau redaktoriui pareiškimą dėl pasitraukimo iš darbo. Aleksas Baltrūnas nenustebo, bet apgailestavo. O pasirašęs pasakė: „Kai atsibos – grįžk“.

„Sodyba“

Niekam to nesakiau, bet pats žinojau gerai: išeinu rašyto romano. Apie ką jis bus, koks jis bus – nenutuokiau. Žinojau viena: jame nenoriu meluoti. Mano galva, tikro kaimo gyvenimo mūsų literatūra dar nebuvo fiksavusi. Kovo pabaigoje parvažiavau pas tėvus į sodybą Šiaulių rajone, netoli Bazilionų miestelio. Galvojau įsidarbinti kolūkyje, išiklausyti į kaimo žmones. Bet visų pirma turėjau pailsėti. Pasidaryti nedideles atostogas.

Kad gyvenčiau nedykaduoniaudamas, pradėjau užsirašinėti kaimo gyvenimo pastebėjimus, samprotavimus, tėvų pokalbius, kaimo istorijėles. Pamažu taip įsitraukiau, kad mažosios istorijėlės ėmė klostytis apie gyvenimą sodyboje. O kai suvokiau, kad sodybos laukuose yra tarsi senovės lietuvių pilys, kurios gina jose gyvenančius žmones nuo oficialiojo gyvenimo peršamų normų, tiesiog pasinėriau į subtiliausių sodybos gyvenimo niuansų pagavas ir fiksavimą. Romanas nebuvo pradėtas. Aš puslapis po puslapio rašiau sodybos istoriją.

Per daugiau kaip dvidešimt metų, nuolat čia sugrįždamas ir vėl išvykdamas, prirašiau keletą tomų. Panašius užrašus ėmiau rašyti ir kitose vietose, kur teko gyventi, – apie Žagarę, apie Valkininkus. Taip susiklostė dešimties knygų ciklas „Mano Lietuva“: „Gamta“,

„Sodyba“, „Kaimas“, „Miestelis“, „Miestas“, „Visuomenė“, „Valstybė“ (trys knygos). „Valstybę“ jau išleidau, pavadinęs „Nepriklausomybės kronikomis“ (paskelbta 2002–2008 metais). „Visuomenė“ pasirodė pavadinimu „Atgimimo ištakose“ (1996). „Gamta“ parengta spaudai, kitos knygos tik redaguojamos.

Romano neparašiau. Ir negalėjau parašyti: parašydamas būčiau turėjęs sutikti, kad Lietuvoj viskas gerai, viskas teisinga ir teisėta. Užrašuose galėjau rašyti viską. Manau, kad eidamas pas kaimo gyvenimo tiesą, esu parašęs kai ką svarbiau negu dar vieną nebrandų lietuvišką romaną. (Tiesą sakant, iš to meto išgyvenimų parašiau apysaką „Pievų žydėjimas“, kuri nebuvo išspausdinta. Ji tik patvirtina tai, ką sakiau: taikydamas ją spaudai, turėjau meluoti net sau.)

Tikiuosi neišeiti, kol nesuredaguosiu viso ciklo. Taip pat norėčiau tas knygas iliustruoti savo nuotraukomis, o paskutiniuosius „Sodybos“ skyrius – ir iššifruotais diktofoniniais įrašais: jų pokalbiai itin išraiškingi.

Nežinau, ar tai, ką pasakiau, pradėjęs su tais 1967 metų užrašais, kam nors bus reikalinga. Jei reikalinga – išleis. Mano reikalas – parengti tuos užrašus taip, kad jų nereikėtų knaisioti kitiems.

Beje, Atgimimo metais, kai įsisiūbavo visokių „buvusiųjų“ demaskavimo šišas, viena mano buvusi „Minties“ leidyklos bendradarbė, Rita Baltušytė, kurią aš pats priėmiau į darbą, mano darbo knygelėje aptikusi tuščią 1967–1968 metų tarpą, sumastė, kad aš tuo metu mokėsis Minsko saugumiečių mokykloje, ir bandė tai paskleisti viešai. Už akių užbėgti pavyko. Paleidus gandą viešumon, rodyk nerodęs tų metų rankraščius – kas matys juos, kas ne, o garsą girdės labai daug kas.

Tiesą sakant – ir apie rankraščius: kai paskelbiau tuos savo *stalčiaus užrašus* apie visuomenę 1970–1980 metais, toks Pranas Morkus leido sau pareikšti, kad juose – nieko nauja ir kad aš tuos užrašus atgaline data parašęs jau Nepriklausomybės metais.

Kaip sakoma: čia – Lietuva, čia lietūs lyja. Tik ar ne per dažnai?

Romualdas Ozolas su tėvu. Bazilionai, 1963 m. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Aspirantūra

1968 metų pavasarį pajutau, kad mano paties išsirašyta komandiruotė į kaimą baigiasi: romanas plūduriavo kažkur tarp bulvienojų ir dangaus įvairiausių garsų, vaizdų, jausmų chaose, o jungtis dingdavo už horizonto taip ir nepagauta už uodegos ir neprispauta prie popieriaus lapo. Jutau, kad turiu eiti paskui ją. Kur – nežinojau. Nutariau grįžti.

Vyriausiasis redaktorius paklojo tuščią popieriaus lapą ir pasakė: rašyk. Taigi – pareiškimą priimti atgal. Ir iš spintelės ištraukė butelaitį. Visą vasarą dirbau užsimuštinai vis geriau jausdamas, kad žurnalas – praėjęs etapas.

Ema Mikulėnaitė pasakė: „Nesikankink. Eik į aspirantūrą – pakalbėsiu su Meškausku“.

Kai vieną rytą išgirdau, kad į Prahą įvažiavo rusų tankai, supratau, kad čia nebeturiu ką veikti.

Išlaikiau keturis stojamuosius egzaminus. Kai pažvelgiau į medžius, pamačiau, kad jau krinta lapai.

Aspirantūra man buvo tas metas, kai išsprendžiau didžiąsias savo mąstymo problemas – įveikiau pasaulio daiktiškumą ir išėjau į jo sąsajų erdves, per filosofijos istorijos studijas atrasdamas ir savojo mąstymo vietą pasaulio begalinume, kuris pasirodė ne toks jau ir begalinis.

Skaitymui pasirinkau Mokslų akademijos biblioteką. Fojė buvo galima rūkyti, ten nuolat susitikdavau keletą panašių į mane skaitytojų, ir pokalbiai kartais užtrukdavo valandas.

Atėjau į aspirantūrą ieškodamas atsakymo į klausimą, kas yra tiesa. Kai sužinojau, kad ir filosofija gali tik patarti, kaip jos ieškoti, o spręsti, kas ji, ir ginti, jei yra puolama, reikia pačiam, užsiėmiau pastabų rašymu bandydamas, anot Platono, apšviesti tai, kas manyje pačiame glūdėjo kaip kelias į tiesą ir į ją eiti. Nenorėjau tapti jokio autoriteto komentatoriumi, gana man buvo marksizmo.

Šeštadieniais išvažiuodavau į Valkininkus, kur mokytojavu ir sūnų ir dukrą augino žmona.

Ir savarankiškos studijos, atvėrusios senųjų išmintį, ir Dzūkijos miškų skambėjimas, valandų valandas su sūnum vaikštinėjant pamerkiais, ir ramus miestelio buvimas plokščioje Šalčios ir Merkio santakoje buvo nuostabi mąstymo polėkių erdvė. Nokau kaip vėlyvasis obuolys rugsėjo saulėje.

„Problemos“

Iš mano disertacijos liko tik didelis pluoštas pastabų. Man iš karto pasakė: imk paprastesnę temą. Nė nemaniau. Man rūpėjo ne parašyti disertaciją, o išsiaiškinti problemą. Kas gi yra tas progresas, apie kurį kliegė visas marksizmas-leninizmas? Ką duoda ta pažanga mums? Supratęs, kad pakliuvau ant ideologinio mito kabliuko, savo mylimą temą „Kultūros pažangos kriterijų klausimu“ atidėjau į šalį ir be sąžinės graužimo ėmiausi „Problemų“ žurnalo leidybos darbų. Jei Lietuva kada bus laisva, suteiks man visus vardus ir be scholastinių tekstų rašymo, nusprendžiau nė kiek tuo neabejodamas.

Žurnalas buvo visai kas kita – konkrečiai aktualu, net būtina. Čekoslovakijoje buvo ką tik užgniaužtas „socializmo žmogišku veidu“ kūrimas. Jugoslavija nepasidavė, ir Milovano Džilasos teorijos buvo patrauklios kaip giedra po ilgų šaltų liūčių. Rusijoje jau kilo vadinamasis disidentinis judėjimas. „Amerikos balsas“ kas vakarą, kad ir bandomas užslopinti baisaus traškesio, transliavo įdomiausias apžvalgas. Į žmonių sąmonę veržėsi visiškai nauja mąstymo ir elgsenos stilistika: rasti būdą nesutikti su tuo, kas nurodoma „iš viršaus“, daryti tai, kas atrodo teisinga ir Lietuvai reikalinga, „iš apačios“.

„Problemos“ buvo *kaip tik tai*: žurnalas buvo įtrauktas perorganizavus aukštųjų mokyklų „Filosofijos“ mokslo darbų sąsiuvinį. Buvo leidžiami įvairių mokslo sričių sąsiuviniai, ėjo nevienodo formato, pilki, juose daug straipsnių buvo spausdinama rusų – kaip

„internacionaline“ – kalba. Jono Kazlausko iniciatyva buvo reorganizuotas kalbai skirtas sąsiuvinis ir pavadintas *Baltistica*. 1968 metais vietoj ėjusios „Filosofijos“ įkurtas panašus į kalbininkų leidinį ir filosofų žurnalas „Problemos“. Jo iniciatoriai atsakinguoju sekretoriumi pakvietė Ipolitą Ledą, kuriam ir priklausu pirmųjų dviejų numerių parengimo bei išleidimo garbė. Nuo trečiojo numerio rengimą perėmiau aš, įgaliotas ir įpareigotas likviduoti beveik metų atsilikimą. 1970 metais pasiekėm, kad žurnalas eitų periodiškai dukart per metus.

Dirbti teko labai daug. Kai kuriuos straipsnius, kaip ir „Kultūros barų“ leidimo pradžioje, teko kone ištiesi perrašyti: Juozas Jurginis ne veltui kai kuriuos profesorius vadino mokytais beraščiais. Beveik visą mano rengtų „Problemų“ numerių archyvą pavyko išsaugoti.

Žurnale pasirodė tikrai netradicinių tam metui straipsnių. Metodologijos klausimais, kad ir *marksizmo-leninizmo klasikų* analizuodamas, *eretiškus* straipsnius paskelbė Jonas Repšys, filosofijos istorijos – Kristina Rickevičiūtė (jai priklausu Imanuelio Kanto lietuviškosios kilmės pirmas viešas akcentavimas), lietuvių filosofinės minties istorijos tema dažniausiai rašė Bronislovas Genzelis, žurnale reiškęsi ir humanitarinių bei gamtos mokslų disciplinų žinovai, akcentuodami mokslų pasaulėžiūrinius klausimus. Svarbi kiekvieno numerio pozicija buvo koks nors pasaulio filosofinės minties klasiko vertimas, šiuolaikinių Vakarų filosofų tekstai su *kritiniais paaiškinimais* – kitaip nebūtų buvę galima.

Ir vis dėlto žurnalas greitai ėmė strigti kaip ašaka gerklėj dideliu ratui dogmatikų su „Komunisto“ žurnalo vyriausioju redaktorium Genriku Zimanu priešakyje. Nuo 1970 metų, kai po Nikitos Chruščiovo prie TSKP vairo stojęs Leonidas Brežnevas, pasmaugęs Čekoslovakijos „socializmą žmogišku veidu“, aiškiai pareiškė, kad kalbama turi būti ne apie socializmo demokratizavimą, o apie brandaus socializmo kūrimą vieningomis tarybinės liaudies pastangomis, ir šis mūsų žurnalas pasirodė einęs „ne tuo

keliu“. Radus neesminių pretekstų, žurnalas buvo žiauriai sukritikuotas, paskirtas naujas vyriausiasis redaktorius, ir man atsakinėjo sekretoriaus pareigas taip pat teko apleisti.

Kraštotyros ekspedicijos

Kraštotyra labai geras būdas bendrauti su žmonėmis: eini sau per kaimus ir kiemus, klausinėji ir kalbiesi apie ką tinkamas, ir netgi toks nelengvai bendraujantis žmogus kaip aš tokiu būdu patyriau begalę įspūdžių.

Dar kai dirbau Kraštotyros draugijoje, Česlovo Kudabos vadovaujami, apvažinėjom visas lietuviškas Baltarusijos teritorijas. Tais baltais vieškeliais trankėmės kartu su Kaziu Boruta, Norbertu Vėlium, Irena Seliukaite ir dar 15–20 žmonių.

Vėliau Norbertas Vėlius ėmėsi organizuoti savo vadinamąsias kompleksines ekspedicijas. Su juo buvau Sūduvoje, Žemaitijoje.

Labiausiai įsimintinos buvo Jono Trinkūno vadovautos Ramuvos klubo ekspedicijos, o įspūdingiausia – 1970 metų Dūkštų ekspedicija. Čia pirmą kartą taip akivaizdžiai pamačiau, kaip ant lietuviškojo substrato užslenka slaviškasis – tas procesas vyksta mūsų akyse ir priklauso nuo to, kuris gyvena čia, šitoje žemės vietoje: į kurią pusę nepriklausomai nuo aplinkybių žmogus palinksta, į tą pusę ir virsta Lietuva. Taip man buvo praktiškai atsakyta į klausimą, kaip taip galėjo atsitikti, kad, kažkada gyvenę tokiuose plotuose, baltai susitraukė į mažą žemės lopinėlį ir kai kuriose Lietuvos vietose gali net nebejausti esąs Lietuvoje: sėdi sau barzdotas senis ir tyčiodamasis pasakoja, kad anksčiau štai ši vieta vadinosi kažkaip nesuprantamai, o dabar – aiškiai, *po tuteišemu*.

Kai iki ekspedicijos pabaigos buvo likę dar pora dienų, mums pranešė, kad Vilniuje netikėtai, labai neaiškiomis aplinkybėmis, mirė profesorius Jurgis Lebedys. Tai buvo baisus nuostolis Lietuvai. Šitai suprato net studentėliai. Susikrovėm savo mantą ir išvažiavom namo, į Vilnių. Bet Vilnius – mūsų, galvojau.

Paslaptingos mirtys

Vieną dieną išgirdom: dingo Jonas Kazlauskas. Kaip dingo? Kada dingo? Niekas nieko negalėjo pasakyti. Tačiau Kazlauskas neatsirado nei antrą, nei trečią, nei penktą parą.

Filosofijos aspirantai ir rūkantieji Universiteto tarnautojai susirinkdavom rūkyti skirtame koridorėlyje. Jau antrą dieną jis tapo naujausių žinių apie Jono Kazlausko dingimą kaupimo ir sisteminimo vieta.

Pamažu kai kas išryškėjo. Profesorius rengėsi vykti į JAV – buvo pakviestas į baltistikos konferenciją. Tą rytą ir išėjo į Mokslų akademijos biblioteką tikrinti kažkokių žodžių. Paskui jį matė Lenino prospekte. Po to jis išnyksta. Trečią dieną iš kažkur atkeliauja žinia, kad prospekte prie Jono Kazlausko privažiavusi juoda „Volga“ ir jis į ją įsėdęs. Mes sakom: viskas aišku, gero nelauk. Bet laukiam. Su mumis nuo trečios „pasitarimų“ dienos rūko Universiteto kadro skyriaus viršininkas. Kažkelintą dieną ateina jau visiškai aiški žinia: Jonas Kazlauskas rastas Neryje. Ant kūno esą sumušimo mėlynių. Mes padarom išvadą: nužudė saugumas. Po to kadro skyriaus viršininko mūsų rūkykloje nebematom. Patys dar aiškinamės, kokie galėjo būti to nužudymo motyvai. Tačiau juos nustatyti ne taip ir sunku: profesoriui buvo iškelta sąlyga bendradarbiauti, jis ne tik kad nesutiko, bet draudimo išvykti sąlygą pagrasino pagarsinti, ir jį likvidavo. Miestas ilgai vaikščiojo pastiręs.

Kitų metų vasarą išgirdome Palangoje nuskendus Joną Repšį. Rytą, kaip jam įprasta, išėjo maudytis ir negrižo. Kai rado paskendusį, niekas negalėjo suprasti, kaip tokį ramų, nors ir miglotą, rytą taip galėjo atsitikti. Galėjo. Nors buvo geras plaukikas, rūke galėjo pasiklysti ir, užuot plaukęs krantan, pasuko į jūrą. Galėjo nunešti ir srovės. Tačiau galėjo ir kitas koks nors plaukikas padėti panirti po vandeniu.

Panašiomis aplinkybėmis žuvo Albinas Vasiliauskas: keistai graibydamasis už oro ir vandens, tarsi jį kas trauktų už kojų gilyn, jis nuskendo šeimos akivaizdoje.

Pagaliau Alfonsas Judžentis, talentingas žurnalistas – ar jis nuskendo visai aiškiomis aplinkybėmis?

Tokios slaptingos viena po kitos einančios inteligentijos neramiųjų sielų mirtys kaip tyli, bet slegianti grėsmė pakibo virš Lietuvos.

Tolimieji Rytai ir Šiaurė

Darbas „Kultūros baruose“ reikalavo daug laiko, atėmė daug jėgų. Bet jis davė ir geresnį pasaulio pažinimą. Lietuva skleidėsi pamažu, bet gana sistemiškai: važinėjau į komandiruotes, išpuldavau į visokias trumpas išvykas, ir kelionių po Lietuvą geografija nenumaldomai turtėjo.

Su „liaudies demokratijos“ šalimis buvau neblogai susipažinęs dar Universiteto ansamblio gastrolių metu. Buvau palietęs ir TSRS pietus. Bendradarbiavimas su Vladu Bartusevičium, nuo 1964 metų – Valstybinio liaudies dainų ir šokių ansamblio „Lietuva“ meno vadovu, padedant jam rengti knygą „Lietuvių liaudies instrumentai“ teikė galimybių kaip ansamblio literatūrinės dalies bendradarbiui išvykti į Jugoslaviją, o su „Lietuvos“ choro vadovo Adolfo Krogerto vadovaujamu saviveikliniu vyrų choru „Varpas“ – į Vokietiją, tad Vakarų alkį buvau apramdęs. O Rytų, Sibiro, Šiaurės, kurių tipiškiausius pavidalus buvo apglėbusi Tarybų Sąjunga ir į kuriuos patekti reikėjo tik šiek tiek pinigų, buvau nė neuostęs. Apsisprendžiau žūtbūt tas erdves pamatyti.

1966 metais, parašęs nurodymus kokio nors nelaimingo atsitikimo atvejui, sėdau į lėktuvą ir išskridau į Vladivostoką. Iš ten autobusu nuvykau iki Nachodkos ir išsimaudžiau žvirgždėtoje Japonų jūros pakrantėje. Kitoje jos pusėje už horizonto dūlojo stebuklą šalis, bet tąsyk nemaniau galėsiąs ją pamatyti. Man pasaulis baigėsi čia. Net į Sachaliną nuskristi leidimo negavau, nors turėjau redakcijos tarpininkavimo raštą. Gyvenau vadinamuosiuose Kolūkiečių manuose (*Dom kolchoznika*), kas vakarą užsirašinėdavau

išpūdžius, kol vieną rytą prausykloj išgirdau patarimą man kuo greičiau „nusiimti“ – kažkuriam iš kokių dvidešimties gyventojų aš, atrodo, ėmiau labai nebepatikti.

Traukiniu pasukau atgal sustodamas Chabarovske, Birobidžane (žydų ten neaptikau), Čitoje, Irkutske. Iš Irkutsko mašinomis nusi-gavau iki tada dar neužtvindyto Ust-Ilimsko, paskui pasiekiau Bratską, o tada jau be didesnių postovių kartu su pakeliui draugais tapusia Maskvos inžinieriaus šeima patraukiau namo. Maskvietis teiravosi: ar Lietuva išgyventų be Rusijos? Labai nepatikliai, bet ne priešiška, išklause mano atsakymą, kad tokį gyvenimą gali pradėti nors ir šiandien. Gaila, neturėjau laiko jam atsakyti į laišką po Nepriklausomybės atkūrimo.

1967 metais išsirengiau į Šiaurę. Taipogi vienas pats. Buvau aptikęs lietuvių kilmės paleoantropologo Viktoro Boroviko knygą apie Onegos ežero pakrantėje esančius pirmykščių žmonių piešinius, tad nutariau turįs juos apžiūrėti.

Leningrado Ermitaže buvo tų piešinių pavyzdžiai. Direktorius davė leidimą uolų išpjovas apžiūrėti muziejaus saugyklose.

Traukiniu nuvykau į Archangelską ir nusipirkau bilietą į Murmanską laivu per Baltąją ir Barenco jūras. Jūrų uosto viešbutyje gyvenau beveik savaitę laukdamas laivo išvykimo ir redaguodamas „Muziejų ir paminklų“ žurnalą. Susipažinau su apygardos vadu, kažkada po karo Vilniuje vos nenušautu iš už kampo ir iki šiolei nešiojančiu neapykantą lietuviams.

Baltoji jūra buvo lygi kaip veidrodis, šviesią naktį nosis iš vandens kyščiojo ruoniai, užtat Barenas pasitiko aštuonių balų audra, per kurią beveik visas laivas gulėjo paslikas, pietauti atėjom tik trys.

Murmanske dukart vos nesuėmė: pirmą kartą fotografuojant povandeninius laivus (užteko apšviesti fotojuostą), antrąkart – per traukinio langą Kolos kalvas: pasirodo, jose pilna raketų šachtų, o vienoje vietoje būta ir kažkokios vilos.

Petrozavodске sėdau į laivą, plaukiantį aplink Onegos pakran-tes ir vakarop išsilaipinau kažkokiam kaimelyje. Nedelsdamas

patraukiau pakrante. Lynojo, bet uodai vis tiek kamavo be gailėsčio. Įsirausiau į kažkieno paliktą duobę po pušimi ir kiek nusūdau. Per upę, tekančią į ežerą, persikėliau ant rąsto pritvirtinęs drabužius ir kuprinę. Paryčiu buvau Velnio nosyje (*Besov nos*). Piešinius aptikau ne iš karto: reikėjo žiūrėti atitinkamu kampu, kad į juos šviesa kristų įstrižai. Pastebėjau vieną svarbų dalyką: piešinių nebuvo tamsiose „nosyse“ (iškyšuliuose), tik šviesiose, saulės apšviečiamose. Iš to padariau esminę sau išvadą: su dievais norėta bendrauti ne iš baimės (kaip tvirtino marksistinis ateizmas), o iš džiaugsmo. Bent jau džiugiai – atvira siela.

„Pievų žydėjimas“

Aspirantūrai įpusėjus, kai jau buvo įvykęs didysis praregėjimas, arba apšvietimas, ir aš sąmoningai apsisprendžiau disertacijos nerašyti, perskaitęs armėno Hranto Matevosiano apysaką supratau, kad mano tarp dangaus ir žemės tebesiblaškanti dvasia turi išsiliesti taip pat laisvai, kaip laisvai ji dabar plaukioja kažkur mano aprašomos „Sodybos“ erdvėse, ir kaip ji suksis į kokią pasaką-ne-pasaką, taip tegul ir krinta. Nieko nuostabesnio pasaulyje už miglėmis žydinčias lietuviškas pievas nebuvau radęs. Tas pievų žydėjimas buvo tarsi šios žemės svajonių ir realybės vaisius. Taip ir pavadinau savo kalbėjimą su popieriumi – „Pievų žydėjimas“. Visą 1971–1972 metų žiemą ir pavasarį palėpėje už spintos, atitveriančios mano rašomąjį stalą nuo lovos su arbatiniu staleliu, ir dieną degindamas stalinę lempą, rašiau tai, ką paantrašinėje pavadinau *apysaka*.

Ona Kiškytė, filosofijos katedros laborantė, slėpdama lapus nuo smalsuolių, perrašė tekstą mašinėle. Pataisiau, padailinau ir nunešiau Algimantui Bučiui, savo kurso draugui, tuomet žymiam kritikui.

Perskaitė greitai. „Gera parašė“, – pasakė atiduodamas. Ir viskas. Išėjau sumišęs.

Iš inercijos parašiau trumpą apysaką „Visi metai yra geri“. Ji ir man pačiam atrodė nepavykusi.

Buvau apčiuopęs naują savo novelių stilių ir rašiau jas dailindamas iki blizgesio.

Taip pamažu nutolau nuo tų savo apysakų vis labiau gilindamasis į „Sodybos“, „Kaimo“ ir „Miestelio“ etnologinius užrašus: mačiau, kad literatūrinė realybė yra taip toli nuo tiesos, kad, jeigu aš noriu pakeisti literatūrą, turiu pažinti tikrą tikrovę.

Kompartija

1970 metų rudenį įvykęs Lietuvos rašytojų sąjungos suvažiavimas aiškiai signalizavo: prasideda ideologinio sudrausminimo metas. Iki tol rašęs pabiras mintis apie ideologinę situaciją, nuo 1971 m. gegužės 3 d. jos kitimą imu fiksuoti sistemingai. Jas jau Nepriklausomybės metais išleidžiu knyga „Atgimimo ištakose“ („Pradai“, 1996).

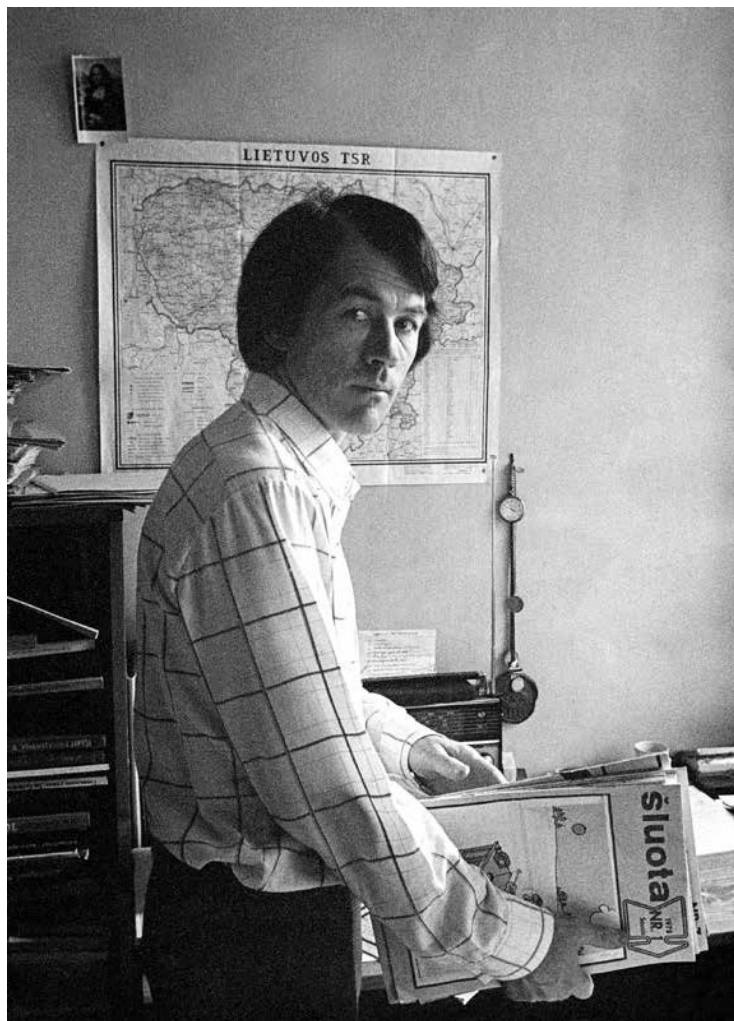
Tai šen, tai ten girdisi gandai apie bylas kunigams, apie tikinčiųjų žmonių laiškus ir Lietuvos, ir Maskvos institucijoms dėl katalikų teisių varžymo.

1972 metais susidegina Romas Kalanta. Tai – daugiau negu perkūnas prieš audrą. Kad erdvė virš Lietuvos pritvinkusi elektros, jaučia visi. Bet kad ji išsikraus taip – niekas nesitiki. Daugelis vaikšto patys kaip aukštos įtampos laidininkai.

Tai yra apsisprendimo giliems vidiniams pokyčiams metas. Niekas neturi iliuzijų, kad bus susitaikyta su restalinizacija. Tačiau kokią poziciją užimti toje situacijoje – kiekvieno asmeninė problema: pasitarti nėra su kuo.

Aš tartis turėjau su kuo. Subrendo būrys gabaus jaunimo, Eugenijaus Meškausko vadovaujamoje marksistinės filosofijos katedroje darėsi ankšta, ir Juozas Barzdaitis ir Bronislovas Genzelis sumanė atskirti dalį žmonių, suinteresuotų leisti „Problemas“ ir rengti lietuviškai filosofijos klasikinį palikimą, į Filosofijos istorijos

Romualdas Ozolas. Vilnius, apie 1979 m. Algimanto Kunčiaus nuotrauka. Seimo archyvas

katedrą. J. Barzdaitis buvo marksistinio ateizmo teoretikas, tad į pavadinimą įrašė ir ateizmą: *Filosofijos istorijos ir ateizmo katedra*. Po aspirantūros paskyrimą gavau būtent į ją: taip norėjo katedros organizatoriai – buvau pagrindinis leidybos organizatorius.

Su Bronislovu Genzeliu bendravom nuo 1964 metų. Ne kartą su šeimomis išvykdavom į grybautes, kartą per tris paras jo automobiliu apvažiavom Lietuvą, suprojektuodami turistinį „didįjį aukso žiedą“. Kad reikia ieškoti ir rasti, kaip priešintis režimui savo darbo vietoje, – nebūta abejonių.

Man problemų ir abejonių būta rimtų. Iki tolei buvau išvenęs dalyvavimo okupacinėse struktūrose. Palikimas katedroje ir – ypač – darbas Filosofijos istorijos ir ateizmo katedroje reikalavo apsisprendimo: stoju į TSKP ar ne. Ne – tai ne, skyrimo nebus, eik, kur nori. Galėjau.

Tačiau buvau jau gana daug gyvenęs ir supratęs, kad stoviu prieš būtiną, o ne buitinį apsisprendimą: eiti tuo keliu, kuriuoėjau iki šiolei, – tai susideginti arba kitaip nusižudyti protestuojant. Tas darbas jau buvo padarytas. 1972 metų pabaigoje ėmė rodytis ženklų, kad leidžiamas pagrindinis Lietuvos leidinys – „Katalikų bažnyčios kronika“. Tai irgi buvo kelias. Tačiau jam nebuvo pasirengę. O tai, ką buvom pradėję su „Problemomis“ ir „Problemosė“, buvo visiškai mūsų jėgoms, buvo jau taip „įsukta“, kad reikėjo tik plėtoti. Buvo ir sumanymų: išleisti žurnale skelbtųjų palikimo publikacijų knygą, kurią gal pavyktų pratęsti ir į giliausią praeitį – antiką, viduramžius, Renesansą. Intelektualinio potencialo sukūrimas – kiekvienos nacijos uždavinys, o tik proto valdoma valia gali būti tikrai laisva – tokia buvo pagrindinė mūsų veiklos prasmės tezė.

Buvau susipažinęs su Solženicyno kūryba, imponavo jo tezė, kad koncentracijos stovykloje išgyventi neatsisakius kai kurių žmogaus savybių tiesiog neįmanoma. Man nedavė ramybės klausimas, kodėl gi aš turėčiau atsisakyti savo orumo vien dėl to, kad išgyvenčiau – gyvybė man nebuvo absoliuti vertybė. Kalanta davė atsakymą:

padaryk viską bent pagal save. Atsisakydamas savo mokyklinio išdidumo, aš neprivalau atsisakyti savo orumo stodamas į komunistų partiją, aš nebūtinai turiu tapti komunistu, o būdamas komunistų partijoje, galiu pabandyti sukurti ją kitokią (kaip Čekoslovakijoje, Jugoslavijoje) arba išvis kitokią partiją (ta linija einant ir mutavo Sąjūdis). Taip, stojimas į partiją reiškė, kad aš netenku didelės dalies savęs (kaip Lietuva vėl neteko didelės dalies Nepriklausomybės stoda į Europos Sąjungą), bet įgyju galimybę kurti kai ką visai kita, negu turėjau partijoje nebūdamas. Paprasčiau tariant, stodamas aš nusimaunu baltas pirštines ir apsimaunu juodas. Bet ar savo paties, ar partijos duobkasiu būsiu, parodys tik ateitis.

Kad ir draskomas vidinių prieštaraų, sprendimą padariau: stoju.

Nemaža draugų buvo šokiruoti, dalis pasmerkė. Neteisinau savęs ir pats. Nulenkiau galvą, pasiraitojau rankoves ir ėmiausiu darbo.

Buvo 1973 metai.

Paskaitos

Nuo 1973 iki 1989 metų skaičiau filosofijos istorijos paskaitas.

Pradžioj vadovavausi Kristinos Rickevičiūtės paskaitų konspektu, kurį kruopščiai pasidariau bene 1971 metų rudens semestru, docentei suteikdamas ganėtinai didelę įtampą: ji labai atkalbinėjo nuo tokios mano užmačios.

Pirmieji mano paskaitų kursai buvo skirti neakivaizdininkams germanistams, anglistams ir rusistams. Vėliau gavau ir neakivaizdininkus lituanistus. Tais pirmaisiais kursais labai didžiulis negalėjau. Mano analitinio metodo nesuprato ir penktakursiai istorikai.

Tačiau apie 1980-uosius jau buvau sukūręs vieningą idėją – tikrumo paieškos pasaulio minties raidoje – persmelktą paskaitų ciklą, kurį stacionaro filologai ir žurnalistai priėmė su susidomėjimu, o dar po poros metų – ir su nuostaba: negali būti, kad tai galėtų būti taip aišku. Didžiojoje filologų, berods, 31-ojoje,

auditorijoje kartais matydavau net tris keturis magnetofonus, didelius juostinius garso įrašymo įrenginius. Nežinojau, kuris studentų, kuris – ne, o jeigu ne – tai kieno, bet skaičiau nekeisdamas nei koncepcijos, nei stiliaus ir pamažu nuo epochų politinės minties aliuzijų į savąją tikrovę perėjau prie plataus kultūros konteksto, kiek buvo įmanoma – prie epochos kultūros panoramos. Lyginant su gana faktografinėmis pirmosiomis apžvalgomis, tai buvo jau tikrumo sampratų sklaidos epochinis apibūdinimas, netgi analizė.

Jeigu būčiau spėjęs parengti tuos paskutiniųjų metų kursus ir paskelbti kaip metodinę medžiagą, būčiau įgyvendinęs savo sumanymą parengti visiems tinkamą pradinę žinias ir sampratą teikiančią pasaulio filosofinės minties apybraižą. Tiesą sakant, tą viltį tebepuoselėju ir šiandien: medžiaga mano rankraštyne tebėra.

Pradinį to kurso konspektą maniau paskelbti „Komjaunimo tiesos“ savaitiniame skyrelyje „Jaunojo mąstytojo universitetas“. Pradėjau rašyti, tačiau tokio lygio, kaip aš norėjau, pokalbininku pasirodė tegalys būti paauglys, ir pirmuosius konspekto skyrius pasiūliau „Lietuvos pionieriui“. Taip keletą metų tame laikraštyje rodėsi atkarpos, tapusios knygele „Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją“, kuri išleista 1988 metais.

Dirbdamas prie šių tekstų, sumaniau dar vieną tokių „pasakojimų“ variantą – vaikams, vaikiškos knygelės forma supažindinti smalsiuosius tiesiog su filosofijos pasaulio vardais, klasikais. Maniau, kad švietimas turi būti nuo mažų dienų sistemiškas ir gilus, o niekas kita, tik žmogaus minties raida, galėjo duoti žmogui atsakymą, iš kur atsirado kultūros, civilizacijos, kaip į šiųdienį pasaulį išėjo pats žmogus. Šis darbas buvo toks patrauklus, kad dirbau iš nuovargio gaudydamas orą kaip krantan išmesta žuvis.

Kurį laiką skaičiau paskaitas ir istorikams. Kaip šiandien matau *galiorkoj* sėdinčius A. Bumblauską, S. Kondrotą, L. Degėsį, V. Berenį, jau nebe studentus, šiaip atėjusius pasiklausti ir įtariai klausančius ar šiaip ką tarpusavyje komentuojančius. Ko gera, mūsų nuomonių skirtumai buvo pradėję ryškėti jau tada.

Filosofijos palikimo rengimas

Kol bus parengti mano planuojami paskaitų konspektai, studentams kaip mokymo priemonę parengiau „Medžiagą filosofijos studijoms“. Pradėjęs nuo keturių puslapių „leidinuko“ su svarbiausių klausimų, kuriems būtina pasirengti, jei nori išlaikyti egzaminus, sąrašą, 1979 metais išleidau jau trečią „Medžiagos“ leidimą, išsiplėtusį iki 56 puslapių. Leidinyje buvo klausimų tezinis išdėstymas, kiekvienam klausimui rekomenduojama lietuviškoji (būtent lietuviškoji!) literatūra, svarbiausių, conceptualiam dalyko supratimui būtinų sąvokų išdėstymas terminų žodynėlio forma. Tai galėjo būti viso gyvenimo reikalaujantis darbo baras. Deja, leidybos skyrius buvo uždarytas, ir triūsti prie „Medžiagos“ toliau ją plėtojant nebebuvo prasmės.

Dar vienas su paskaitomis susijęs darbas buvo lietuviškų filosofijos klasikos tekstų rengimas. Kaip minėjau, jie sistemingai skelbti pradėti „Problemose“. Tas darbas nenutrūko ir išblaškius redkolegiją. O mes su B. Genzeliu, kuris tuo metu jau apgynė filosofijos mokslų daktaro disertaciją, mąstėm, kaip tą darbą tęsti kitomis formomis.

Palyginti nesunkiai su „Minties“ leidykla pavyko susitarti dėl „Problemose“ skelbtų XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofų tekstų rinkinio, kurį, dengdamiesi mokymo tikslais, pavadiname „Filosofijos istorijos chrestomatija“. G. Zimanas „Komuniste“ jau buvo parengęs triuškinančią recenziją, bet B. Genzelis savo maskvietiškų ryšių dėka sugebėjo prakišti giriamąjį straipsnį Maskvos „Komuniste“, ir G. Zimanas aprimo, atitraukė. 1974 metais tai buvo kone fantastika.

Ne tik filosofijos tekstų leidybos prasme dalykas buvo extraordinarinis. Supratome, kad veikiant tikslingai ir ryžtingai, legaliais veiklos būdais, galima plėsti laisvės ribas.

Klausimas šis nebuvo akademinis, jis buvo politinis ir labai aktualus. Tuo metu pradėjo eiti pagrindiniai leidiniai, mes juos vieną ar kitą skaitėme, džiaugėmės ir kritikavome kartu galvodami

Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir logikos katedros dėstytojai. Sėdi iš kairės: Zenonas Burnys, katedros vedėjas Jonas Mačiulis, laborantė Vida Valatkaitė, Jūratė Baranova (dabar Rubavičienė), Nijolė Lomanienė (dabar Radavičienė), Petras Pečiūra, Bronislovas Genzelis. Stovi iš kairės: Arvydas Juozaitis, Vytautas Radžvilas, Romualdas Ozolas, Liutauras Degėsys, Rolandas Pavilionis, Stasys Juknevičius, Gediminas Savickas, Raimondas Kazlauskas, Nikodemus Juršėnas. Vilnius, apie 1982 m. Vido Naujiko nuotrauka. Seimo archyvas

apie geresnių išleidimą. Tačiau chrestomatijos leidimas, jei ją išplėtotume į visas filosofijos epochas, suteiktų mums tokias proto plėtotės galimybes, kokių lietuviai neturėjo per visą savo istoriją. Ir tąsyk labai didelis klausimas, ar dar vienas pagrindinis leidinys, kad ir koks geras jis būtų, duotų ką nors esmingesnio negu tokio intelektualinio darbo nudirbimas? Gerai pamąstę, sutarėm eiti būtent tuo keliu: viešojo gyvenimo laisvės ribas plėsti savo viešais darbais.

Tai iš esmės buvo įvadas į būsimojo Sąjūdžio ideologiją: peržengti lestinumo ribą, įsitvirtinti užimtoje teritorijoje ir tada peržengti naują ribą.

Aš asmeniškai filosofijos palikimo leidybai sutelktas pajėgas laikau atskiru – intelektualiniu – sąjūdžiu.

Ministrų Tarybos koridoriai

Kas mane pasiūlė į LTSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo padėjėju, nežinau. Sakytą, kad Aukštojo ir vidurinio mokslo skyriaus vedėjas L. Šnipas. Versija logiška: jis buvo iš J. Lazausko, LKP CK skyriaus instruktoriaus, kompanijos, pritariančios G. Zimano linijai ir organizavusios „Problemų“ sutriuškinimą, aš su J. Lazausku konfliktavau dar iš studentiškų dienų, tad asmenybinis aspektas įtikinantis. Nė kiek neabejoju, kad ramybės norėjosi ir kai kam daugiau tiek ministerijoje, tiek universitete.

Ir vis dėlto labai nustebau vieną dieną išgirdęs L. Šnipo skambutį ir beveik direktyvinį nurodymą tokią ir tokią dieną ir valandą būti Ministrų Taryboje pokalbiui su Leokadija Diržinskaite.

Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoja kultūros reikalams buvo labai maloni, kalbėjo pagarbiai. Kai aš nusistebėjau, kas mane, tyliai sau vaikstantį iš darbo namo ir iš namų į darbą, pastebėjo, ji pasakė: mes viską matom. Paprašė parašyti tekstą bendraisiais kultūros klausimais, pakvietė sekretorę ir paprašė nuvesti pas kultūros skyriaus vedėją pavaduotoją draugą Česlovą Juršėną. Su juo buvau jau pažįstamas iš „Komjaunimo tiesos“ laikų. Davė dvi savaites, nurodė rašyti paprastai ir aiškiai ir telefoną pasiteiravimui.

Visa tai buvo ritualai. L. Diržinskaitei paprasčiausiai reikėjo padėjėjo, jie pasiskambino į ministeriją, o ten jau...

Ką Ministrų Taryboje dirbau? Rašiau kalbas ir pranešimus. Turėjau gardą primenantį kambarėlį šalia trigubai didesnio sekretorės kabineto ir šešis ar septynis kartus didesnio pirmininkės (taip vadino ir pavaduotoją) kabineto už jos. Šefė pasikviesdavo tiesiogiai vidiniu telefonu, duodavo užduotį ir palikdavo ramybei iki nustatyto laiko. Tada atnešdavau rašinį, ji skaitydavo, išsikvietusi sakydavo pastabas, o aš iki nurodyto laiko pagal jas tekstą „tobulindavau“. Užduočių niekada netrūko, tačiau dėl darbų per naktis, apie kuriuos pasakodavo priėmimo pas šefę laukiantys referentai, nieko negalio pasakyti.

Viskas visiškai pasikeitė, kai L. Diržinskaitė buvo perkelta į LTSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojo postą, o į jos vietą atkeltas Aleksandras Česnavičius, „sudegęs“ Maskvoje dėl kažkokios aferos, apie kurią kalbėta, prasikaltimo afera net nevadinant. Iš darbo komjaunimo centro komitete A. Česnavičių pažinojusi Laima Barakūnaitė vos kvėpavo: pašalins ar ne? Niekas nešalino. Tik po kiek laiko į kitą darbą buvo iškomandiruotas Česlovas Juršėnas.

A. Česnavičiaus darbo stilius buvo absoliučiai kitoks. Kiek jis mane prikankino per tuos trejetą darbo su juo metų, nelabai norisi prisiminti. Tarpais atrodė: nebeįstversiu.

Vieną pranešimą, kurį jis buvo įpareigotas perskaityti valstybinėje filharmonijoje spalio revoliucijos metinių proga, jis priverstas perdirdinėti devyniolika kartų. Ir ne šiaip sau – taisyti žodžius ar sakinius, o perrašyti tekstą keičiant koncepciją, paskui – viso kalbėjimo akcentus, galiausiai – stilistiką, niuansus. Pakeitimai, kad ir kokie jie buvo, turėdavo būti padaromi iki rytojaus ryto, o kad aš tikrai padaryčiau, skambindavo namo telefonu ir teiraudavosi, kaip sekasi, dar ko nors pageidaudavo ar nurodydavo. Paskutines tris paras beveik nemiegojau. Mano butelis buvo netoli Ministrų Tarybos, mokslininkų namuose, tad pareidavau tik nusnūsti ir vėl grįždavau į posėdžių salę, kurioje ant kokių dešimties metrų ilgio stalo buvo lapas šalia lapo išdėstytas visas aštuoniolikos puslapių pranešimas su išbraukimais, papildymais, priklijuotais lapeliais ar juostelėmis, įterptais ištisais puslapiais su papildoma numeracija – tikras brūzgynas, per kurį tikrai nebūtų įmanoma prasibrauti, jeigu nebūtų išskleistas tokiu pavidalu. Atrodo, šio išradimo autorius buvo šefo komjaunuoliškos jaunystės draugas Makarevičius, tada dirbęs dėstytoju Vilniaus pedagoginiame institute ir tas paskutines tris paras padėjęs tvarkyti pranešimą, kurį perrašinėdamos mašininkės jau ėmė skūstis reikalų valdytojui Petrylai, o į mane su nauju traukalų pluoštu žiūrėjo pastirusiomis akimis. Prieš pranešimą šefas buvo visiškai iškritęs iš savęs.

Romualdas Ozolas su žmona Irena, sūnumi Džiugu ir dukra Jurga. Vilnius, 1975 m.
Algimanto Kunčiaus nuotrauka. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

Perskaitęs ir atėjęs į užkulisius, kur aš sėdėjau „dėl viso pikto“, jis atrodė laimingas, spinduliavo. Perskaitė tikrai gerai, žodžius sukirčiavo teisingai (parengtą tekstą aš sukirčiuodavau ir suskirstydavau skaitomaisiais sandais), prezidiume sėdėjusiųjų reakcija buvo palanki, kitaip sakant, čia jo sudeginti nepavyko, tad iš tiesų, kodėl žmogui nepasidžiaugti?

Rytą į jo darbo kabinetą buvo sukviesti ir susodinti visi jam pavaldūs skyriaus darbuotojai. Jis pasidžiaugė, kad visi gerai dirbo ir ilgai liaupses sakė kiekvienam. Manęs nė nepaminėjo. Visi nustebę susižvalgė.

O reikalas buvo štai koks. Dar prieš bendrą susitikimą jis pasiūlytė mane ir paklausė vertinimų. Išsakiau, kas buvo gerai, nes žinojau, kad pagyrimai jam svarbūs. Kai paklausė, kas buvo bloga, pasakiau, kad stokojo, na, kokios nors naujos idėjos. Jis nieko neatšakė, pamąstė ir padėkojo. Suprask – gali sau eiti.

Vieno dalyko išmokau: ką parašei – nebūtinai gerai parašei. Mintis gali turėti įvairius apvalkalus ir ieškoti geriausio, įtikinamiausio – rašančiojo darbas. Darbas tas labai sunkus, o jo prasmė – žodžio vertės supratimas.

Aleksandras Česnavičius buvo tikras komjaunuolis. Net ir pasenęs liko toks pat. Buvo karjeristas ir garbėtroška, tačiau turėjo geram žmogui būdingo naivumo, kuris atverdavo jo jausmingumą, pavojaus atvejais išvirstantį į negailestingumą. Pats dirbo labai daug. Dėl ko? Jis buvo visiškai perėmęs sistemos stereotipus, sutikęs su sistema ir norėjo ją tobulinti neprarasdamas savo galių. Jo darbštumas buvo raudonas skuduras armijai tinginių, kaip ruoniai ar jūrų liūtai sugulusių valdžios pakrančių gulyklose. Ne tik Maskvoje, bet ir Vilniuje jis buvo svetimas tam visuotinai priimtame gyvenimo būde reziduojančiųjų tvarkos pojūčiui, jis nuolat kuo nors neįtikdavo ir karjerą baigė su keliais infarktais. Stojus Atgimimui ir Nepriklausomybei, niekur nebesikišo ir gyveno žmonos prižiūrėjimas savo namuose.

Buvo daug įdomių žmonių ne tik kultūros skyriuje. Patys Ministrų Tarybos gyvenimo epizodai verti specialių memuarų. Jų, matyt, nebeparašysiu. Kiek spėjęs, kai kuriuos epizodus esu užsirašęs tuoj pat ir tą nedidelį pluoštelį „tikrovės fotografijų“ bene 1992 metais pavadinimu „Pilkieji rūmai, arba kas dėjosi anuo metu po dešine Lenino ranka“ per keletą numerių esu paskelbęs „Lietuvos ryte“. Jie neblogai perteikia ano meto atmosferą.

Kai kurių mano rengtų kalbų, pranešimų archyvą esu išsaugojęs kaip pavyzdį, kiek betikslio darbo reikalavo *sistema*.

Atėjau į Ministrų Tarybą, be kitko, klausdamas savęs: ar socializmas gyvenime toleruoja protą?

Išeidamas turėjau visiškai aiškų atsakymą: *ne*. Iš tiesų, jeigu protinga pati *sistema*, tai kam reikalingas mano ar tavo protas?

Suprantama. Bet tai reikėjo pamatyti savo akimis.

„Minties“ leidykla

„Minties“ leidykloje ne tik dirbau. „Minties“ leidyklą tam tikru mastu ir kūriau. Atėjau ten vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju 1980 metais, tokiu ir išėjau 1989-aisiais, išrinktas į LTSR Aukščiausiąją Tarybą. Nuolat buvo kalbama, kad aš taikau į vyriausiojo redaktoriaus kėdę, todėl Marijus Pagirys, tuometinis vyriausiasis, manęs virtuosiškai saugojosi, o Algimantas Garliauskas, tuometinis direktorius, bijojęs vyriausiojo redaktoriaus pretenzijų į direktoriaus kėdę, stengėsi palaikyti mano pusę. Man buvo svarbiausia, pirma, garantuoti filosofinės literatūros leidybą, antra, į nacionaliniam intelektui ugdyti, o ne jį nuodyti ar žudyti skirtą leidybos sistemą suvesti visas tuo metu mūsų kompetencijai priskirtas leidybos sritis ir pagal galimybes jas išplėtoti. Pradėjęs nuo filosofijos, 1987 metais jau turėjau visuomeninės politinės literatūros leidybos projektą, numatantį leidybos programas maždaug dvidešimtmečiui, ir kūriau nacionalinę leidybos sistemą. Ant mano stalo nuolat būdavo ištisiamas puskartonis, kuriame redakcijos buvo suprojektuotos ne pagal faktą, o pagal leidinių sistemos logiką, knygos surašytos ne pagal einamuosius leidybinius planus, o pagal tai, kas turėtų būti išleista, kitu rašalu žymint leidinius, kurie buvo „prakišti“ įvairiais būdais, ir kuriuos taip pat įvairiais būdais reikėjo „numarinti“. Planas tas būdavo rodomas ne visiems, bet filosofijos redakcijos vedėjas Antanas Rybelis jį žinojo, ko gero, atmintinai. Jis parengė daugumos leidybos sričių konkrečių veikalų sąrašus: pasaulio filosofinės minties palikimo, lietuvių filosofinės minties palikimo, raštijos paminklų ir kt.

Kadangi leidybos teminio projektavimo reformos buvo tiesioginis priekaištas vyriausiajam redaktoriui, direktorius jas smagiai rėmė. Bet buvo grupė žmonių, kurie į mano reformas žiūrėjo itin kreivai. Tai visų pirma Vytautas Kazakevičius, oficialus užsienio lietuvių kūrybos komentatorius ir akivaizdus saugumo bendradarbis, kuris „Mintyje“ tvarkė leidinių užsienio lietuviams

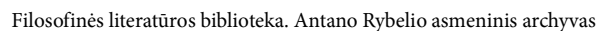
redakciją „Gintaras“, svajojusią išaugti iki atskiros leidyklos. Kartu su bendradarbe Nijole Žiūraityte, dirigento Algio Žiūraičio seserimi, jiedu užblokavo visus priėjimus į „Gintarą“ ir tardavosi tik su vyriausiuoju redaktorium. Gera, kad pavyko atskirti daug leidinių į turistinę literatūros redakciją – joje kartu su Vytautu Visocku pavyko nuveikti tikrai nemažai – iki modernių vadovų po miestus sukūrimo. Mažą formato leidinukus išleidom apie Vilnių, Kauną, Klaipėdą, Kapsuką (dabar – Marijampolė), didžiųjų nebespėjom – prasidėjo Atgimimas.

Su dvigubu dugnu buvo beveik visi Stanislovo Nekrašaus veiksmai: būdamas TSKP literatūros redakcijos vedėju, jis ne tik iš planą sąlygojančios konjunktūros pozicijų saugojo leidybą nuo naujesnių vėjų. Neradau pritarimo ekonominės literatūros redakcijoje: Parulskis buvo įsitikinęs, kad išleisti disertacines monografijas, kurių rankraščius – dažnai rusų kalba – pristatydavo Mokslų akademija ir Aukštojo mokslo ministerija, yra mokslo plėtojimo pagrindas.

Užtat vaizdinės literatūros redakcijoje nuveikta tikrai gerų darbų: atgaivinta „Vagos“ leidyklos neberemta „Lietuvos fotografijos“ metraščio leidyba, išleisti keletas autorinių albumų, pradėtas fotografinio palikimo publikavimas, nekalbant apie tokius išgarsėjusius leidinius kaip Rimanto Dichavičiaus „Žiedai tarp žiedų“, Antano Sutkaus „Lietuva iš paukščio skrydžio“ ir kt. „Tarybų Lietuva“, išleidžiama tradiciškai kas ketveri metai, natūraliai pasitraukė į antrą planą, o mano parengta knyga, kuria bandžiau sulaužyti ten susiklosčiusius stereotipus, redakcijos vedėjo Algio Grubevičiaus dėka vengrų poligrafijos bazėje patyrė visišką katastrofą.

Svariausias darbas buvo nuveiktas filosofijos leidyboje. Išleidom šešis „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ tomus – vienintelį tokį leidinį nacionalinėmis TSRS kalbomis, kurį pamatę gruzinai liūdnei lingavo galvas: jie laikėsi nuomonės, kad svarbiausia yra nacionaliniai filosofijos kadrai. Čekai klausė, ar lietuviai visi filosofai, kad 30 tūkstančių egzempliorių tiražas yra per mažas. Geriausiai situaciją apibūdino Marcelijus Martinaitis: „Tos jūsų

Dirbau, galima sakyti, dieną ir naktį. Nenorėjau nieko kito – tik tęsti, kas pradėta. Nervų kainavo daug, jėgų – dar daugiau. Tiesa, ne man vienam. Ir A. Garliauskas, ir M. Pagirys, ir V. Kazakevičius išėjo su infarktais. M. Pagirį pakeitęs E. Juškys taip pat atgulė.

Spaudos ir poligrafijos komiteto (kaip dabartiniai departamentai) pirmininko pavaduotojas M. Požarskas nuo infarkto mirė tiesiog komiteto posėdžių salėje, kai ginčijosi dėl Lenino raštų tiražo. Aš vaikščiojau su tabletėmis kišenėje.

Tačiau veiklos rezultatyvumo požiūriu tai buvo aukščiausias mano gyvenimo metas.

Tomo Mano seminaras

1984–1985 metais gyvenimas per leidybą ėmė plėtotis už leidyklos ribų.

Supratę, kad yra su kuo kalbėtis ir dėl ko tartis, į mano kabinetą pradėjo užėti jaunieji istorikai, filosofai nekalbant apie senuosius pažįstamus.

Iš jaunųjų dažnai bendraudavom su Egidijum Aleksandravičium, tuo metu su grupe draugų leidusiu „Atgimimo istorijos studijas“. Mano paragintas, jis surinko į vieną vietą savo pabirusius rašinius ir išleido „XIX amžiaus profilius“. Matydavomės su Vytautu Bereniu, Alfredu Bumblausku.

Sykį užėjo pažįstamas iš universiteto laikų Alfredas Tytmonas. Jis gyveno ir dirbo Klaipėdoje ir rūpinosi, kad ten suaktyvėtų kultūrinis gyvenimas. Jo manymu, reikėjo surengti kokį seminarą su sostinės pajėgomis, o tematiką susieti su Tomo Mano vardu – tai būsiąs ir takas į pasaulį. Paprašiau, kad surastų žmonių Klaipėdoje, o aš pažadėjau pakalbinti vilniečius.

Netrukus Alfredas pranešė, kad jų grupė yra. Aš pakalbinau Antaną Gailių, tuo metu rengusį naują Tomo Mano vertimą, ir mes kartu sutarėm, kad Klaipėdos biblioteka pasirūpins galimybe pasinaudoti patalpomis pačiame Tomo Mano name-muziejuje.

Seminaras įvyko 1987 m. rugpjūčio 21 dieną. Tokio šviesaus bendravimo nesitikėję, visi buvo euforinės būsenos.

Paskui surengėm dar du ar tris seminarus, tačiau prasi-dėjo Sąjūdis ir teko atsitraukti. Seminarą vesti ėmėsi Raminta

Gamziukaitė-Mažiulienė, jo darbe labai aktyviai dalyvavo Gražina Baužytė-Čepinskienė. Tačiau kaip ir visa Lietuvoje, grynai mokslinis, aukšto intelektualinio lygio bendravimas kažko ėmė netenkinti ir pagaliau išgirdau, kad seminaras neveikia, o vietoj jo įsisteigė Tomo Mano festivalis su įvairiais atrakciniais akcentais, užsienio svečiais ir vakaronėmis.

Būtų nieko baisaus. Kraupu tik tai, kad žmonės, kurie viską pradėjo, ten nė neprisimenami.

Rumšiškių seminaras

Vieną bene 1985 metų vasaros popietę mano kabineto duris pravėrė jaunas nedrąsus vaikinukas. Vytautas Umbrasas manė, kad pokalbiai apie pasaulio kultūrą labai gerai, bet reikia kalbėtis ir apie lietuvių tautinę kultūrą. Rumšiškių muziejuje yra puiki susirinkimams tinkanti troba, yra tuo besidominčių žmonių, ir jeigu aš atvykčiau su pranešimu apie lietuvių kultūros plėtotės kryptis, seminaras galėtų būti įkurtas.

Vėlų rudenį autobusu nusigavęs iki Rumšiškių ir ilgokai klaidžiojęs tarp muziejaus trobų, susiradau ir man reikalingą. Žmonių buvo gal dvi ar trys dešimtys. Ant žemės prie durų sėdėjo įspūdingos figūros barzdočius ir įdėmiai žiūrėdamas dar įdėmiau viską iš klausė, o klausimą išplėtojo į tokias savo pozicijas, kad aš supratau turėsiąs visai kitokios orientacijos – ateities į pačias gelmes ieškoti nusiteikęs žmogaus – opoziciją. Tas barzdočius buvo Algirdas Patackas, su savo bičiuliu Aleksandru Žarskumi vėliau parašęs didžiulę „Virsimų knygą“ ir toliau tobulinęs savąjį sąmonės archeologijos metodą.

Seminaras veikė neilgai. Buvau Rumšiškių liaudies buities muziejuje dar du ar tris kartus, tačiau Atgimimas jau įsisiūbavo, Sąjūdis kilo kaip tylus potvynis, ir Rumšiškių seminaro žmonės įsijungė į procesus kas kur ir kaip galėjo. Tačiau ir tie susitikimai paliko atmintyje kai kuriuos jų žmones. Aringas Gorodeckis vėliau

išgarsėjo kaip Taurakalnio stebuklavietės įkūrėjas, jo tėvas aiškino mums mūsų rasio grynomo galimybes. Vytautas Umbrasas perėjo į valstybės tarnybą, ilgai dirbo Prezidento patarėju.

Pasakoju apie šį seminarą todėl, kad jis buvo vienas iš tų Sąjūdžio kilimo taškų, kurie kaip burbuliukai telkėsi ant leistinumų sienų, kol galų gale katilas užvirė.

Tilto gatvė

Paminklosaugos akcijose dalyvavau, galima sakyti, nuo pat pradžių. Tiesa, į garažų statybos Vokiečių gatvėje blokadą dar neįsitraukiau, ten veikė žmonės „su vardais“ ir padėtimi. Lokalinis buvo Jono Apyžiaus suorganizuotas skvero priešais „Žalgirio“ stadioną piketas. Tačiau tai šen, tai ten pasigirdavo pavojaus signalų, kurie reikalavo nuolatinio dėmesio paveldui.

Namas Tilto gatvės „trikampyje“ buvo, švelniai tariant, užpultas iš pasalių: kažkas pasvarstė, kad vietoj to kvartalo priešais Rašytojų sąjungą tikslinga būtų įrengti automobilių stovėjimo aikštelę, ir vieną gražų rytą pusė namo buvo jau nugriauta. Tada žmonės jau buvo neabejingi, žinybos, pagrindiniai *brandaus socializmo* kolektyviai veikiantys asmenys, buvo ne tik kritikuojami, bet ir bandomi veikti fiziškai – prie namo susirinko žmonių, užblokavo ekskavatorių ir griovimą sustabdė.

Kol vyko ginčai kas ką, aš paskelbiau į atstatymui reikalingų lėšų fondą atiduodąs savo biblioteką (anuo metu biblioteka buvo vertė turintis daiktas), ir namas buvo išsaugotas: griovimas sustabdytas, jį nutarta atstatyti valstybės lėšomis. Tai buvo džiugi pergalė prieš buką juodnugariską naudą.

Kažkas buvo paraginęs jau atstatytame name prašyti buto. Manasis buvo avariniame name ir aš anksčiau ar vėliau turėjau kreiptis dėl persikėlimo. Dievas davė proto tos klaidos nepadaryti: būtų buvusios visos galimybės kaltinti savanaudiškumu. Beje, ir tas pareiškimas dėl bibliotekos vėliau buvo vadinamas blefavimu.

Lietuvos filosofų konferencijoje. Iš kairės – Antanas Rybelis, Bronislovas Kuzmickas, Romualdas Ozolas, Eugenijus Meškauskas ir Arvydas Juozaitis. Vilniaus universiteto aula, 1986 m. Antano Rybelio asmeninis archyvas

Ką čia bepridėsi: mano bibliotekos ištis neppureikė, tačiau siūlymas ją paimti padėtį perlaužė namo išsaugojimo link.

Namą teko gelbėti dar kartą. Bene 1996 metais į Seimo posėdžių salę atėjo vienas iš Seimo tarnautojų ir pasakė, kad kažkokia firma norinti namą paaukštinti pusantro aukšto, bet paminklosauga nesutinkanti – aš saugąs tą namą. Pakeitimas – tik per mano lavoną, pasakiau. Namas liko nepajudintas.

Paminklosaugos seminaras

Įsitraukdamas į paminklosaugos reikalus, dalyvavau diskusijose ir pasitarimuose, supratau, kad kiekviena žinyba kuria savo filosofiją, savo ideologiją ir politiką, ir nesusikalbėjimas garantuotas netgi tuo atveju, jeigu nestokojama geros valios.

1987 metų rudenį „Minties“ leidyklos posėdžių salėje surengiau dviejų savaitių seminarą. Sukviečiau visus su paminklosauga susijusius specialistus – ir valdininkus, ir šiaip besidominčius, ir, sudarę sisteminį problemų aptarimo planą, ėmėmės darbo. Užduodavau klausimus ir leisdavau pasisakyti visiems norintiems, o pagrindinį pranešimą darė tos srities specialistas. Aptarėm viską imtinai iki atsparių, restauracijai ir rekonstrukcijai tinkamų plytų ir kitų medžiagų gamybos savo jėgomis, Lietuvoje, galimybių. Viskas buvo įrašyta į garso juostas, pradėta medžiagą šifruoti, tačiau knygelės parengti per darbus jau Sąjūdyje nebespėjau, o kitiems – tiek to ir rūpesčio.

Tik įsitikinau, kad šitaip gali būti iki nacionalinių projektų sutvarkyta kiekviena veiklos sritis.

Paveldo globos taryba

Paminklosaugos judėjimas sparčiai plito. Vilniuje įsisteigė „Tal-
kos“ klubas, sutelkęs entuziastus tvarkdarius. Buvau ne viename jų posėdyje ir talkoje. Veikė klubas Kaune, šiek tiek krutėjo Šiauliai, Panevėžys, Alytus.

Kas iškėlė mintį surengti suvažiavimą, dabar negalėčiau pasakyti, tačiau 1989 metų pradžioje toks suvažiavimas įvyko, ir aš, savo nuostabai, buvau išrinktas Kultūros paveldo globos tarybos pirmininku.

Taryboje susitelkė tikrai gera jaunų ir ryžtingų žmonių komanda: Naglis Puteikis, Jūratė Markevičienė, Vytautas Umbrasas, Gintaras Songaila, Vytautas Kolesnikovas ir kiti. Pradėjom dirbti kurdami tarybos nuostatus ir programą. Veikė jaunimas, ypač – Jūratė Markevičienė ir jos draugė. Jūratė iki šiol išliko nuosekli lietuviškojo paveldo saugotoja, aukšto rango paminklosaugos specialistė.

Atrodė, kad reikalai sparčiai kopina į kalną. Deja, po mano pasakymo Architektų sąjungoje du žymūnai protestuodami išėjo iš salės. Štai iš kur šiandien tokia mūsų paveldo apsaugos būklė. Tačiau pamažu kyla jaunieji, naujoji paminklosaugininkų karta.

Knygos bičiulių draugija

Dalyvavau jos veikloje. Iš pradžių vykdavau į susitikimus su skaitytojais, į seminarus ir pasitarimus, kuriuose pristatydavau „Minties“ leidinius ir planus, paskui knygų anotacijos augo iki problemų, neretai pasibaigiančių diskusijomis bendresniais kultūros ir gyvenimo klausimais.

1987–1988 metų sandūroje išvykos su Knygos bičiulių draugija, ypač – į Panevėžį, tapo paskaitomis-pokalbiais apie gyvenimą, jo prasmę, apie Lietuvą, jos galimą sutvarkymą. Panevėžio teatro salė būdavo sausakimša, ir ne vieną kartą. Gaudavau pluoštus klausimų, paskui – laiškų. Tų susitikimų pobūdį apibūdina du epizodai. Viena panevėžietė pasakė: „Nieko nesupratau, bet buvo taip gražu, kad norėjosi verkti.“ Vilniuje už įėjimą į mano vakarus buvo imami, berods, du rubliai. Kažkas papriekaištavo mano sūnui. Džiugas atsakė: „Mes ir po penkis mokėtume, kad galėtume jį pamatyti namuose.“

Iš susitikimo su skaitytojais Lentvaryje, kur dalyvavo ir aktorė Undinė Nasvytytė, aš atvažiavau tiesiai į Mokslių akademijos salę, kur vyko susirinkimas, turėjęs įkurti Sąjūdį.

Vilnijos draugija

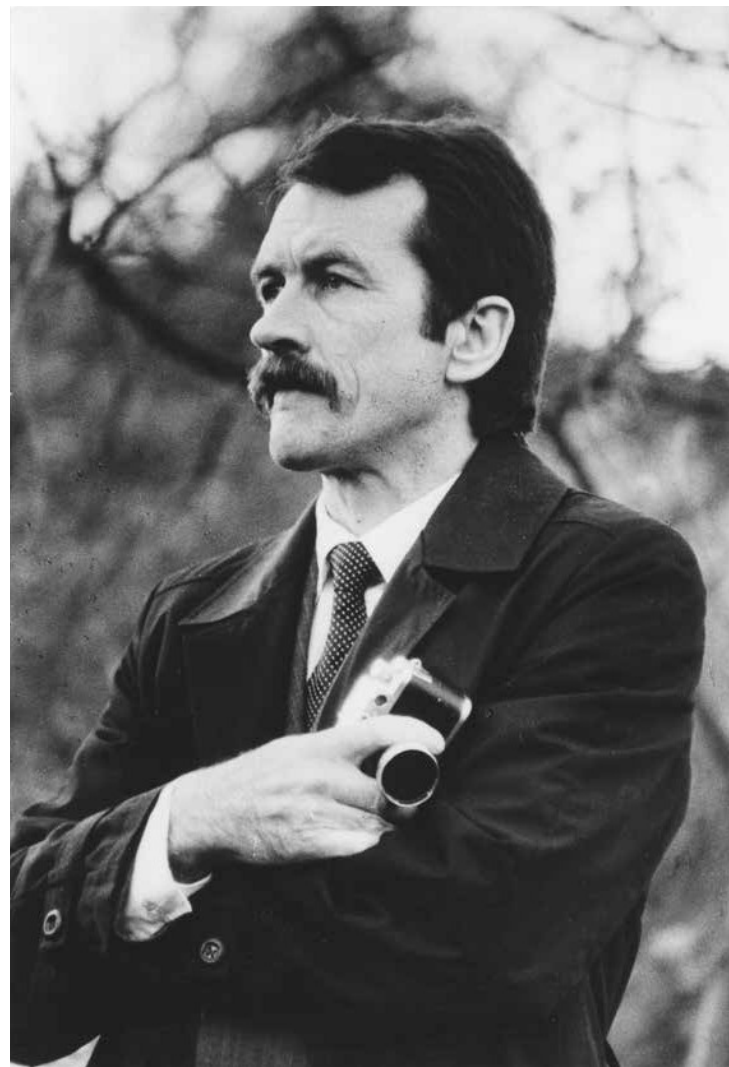
1987 metais Gedimino kalno papėdėje prisiglaudusiuose Pionierių rūmuose (vėliau išgarsėjusiuose kaip Šliosbergo namas, dėl kurio nugriovimo ar nenugriovimo sulaužyta aibė iečių) susirinko Lietuvos lenkų klausimu susirūpinusių žmonių būrelis, tarp kurių buvo J. Razmukas, Jonas Mackonis, Kazimieras Garšva ir kiti nuolat tuo klausimu viešumoje balsą kelti bandę žmonės. Pasikalbėję, padiskutavę nutarė nesisiskirstyti ir rinktis aptarinėti ir principinių, ir einamųjų reikalų. Aš dalyvavau pirmuosiuose posėdžiuose, tačiau Sąjūdžio darbai nutolino nuo būrelio, vėliau įgavusio draugijos statusą, veiklos. Tačiau būtent darbas šioje

draugijoje išvedė į Valstybinę komisiją Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti, vėliau reorganizuotą į Valstybinę regioninių problemų komisiją, kuri rūpinosi jau ir Lietuvos vakarų problemomis – Mažąja Lietuva ir Karaliaučiumi. O darbą Vilnijos draugijoje iki šiol sėkmingai tęsia K. Garšva, už tiesos žodį susilaukiantis lenkų nacionalistų neapykantos ir Lietuvos valdžių gilaus susierzinimo.

„Žinijos“ seminaras

1987 metų vasarai einant į pabaigą, grįždami iš Tomo Mano seminaro, su Bronislovu Genzeliu ir Bronislovu Kuzmicku kalbėjom apie padėtį Lietuvoje. Buvo pavakarys, švietė raustanti saulė, ir dramatiška gamtos nuotaika atliepė vidiniam nerimui: Maskva juda kunkuliuoja, Kaukazas nerimauja iki kraują, o čia kaip skaidriam želė laikas ir daiktai įklimpo ir sustingo. Gana kultūrinių renginių, reikia pereiti prie politikos, pasakiau bendrakeleiviams. B. Genzelis pasiūlė susirinkti ir aptarti tokios veiklos galimybę platesniame rate. Kur? Profesoriaus butukas Smėlio gatvėje buvo toks mažas, kad jame sunkiai tilpdavo aštuoni devyni žmonės. Mano svetainė buvo gana erdvi, bet joje lankėsi mano bičiuliai jaunieji filosofai, jie galėjo užklysti bet kuriuo metu ir viską sugriauti. B. Genzelis pasiūlė pakalbėti su Virgilijum Čepaičiu, savo pažįstamu dar iš Maskvos laikų – jo butas buvo Liejyklos gatvėje, sename name, nuošalus ir nepastebimas.

Pirmą kartą susirinkom, berods, šešiese: pats šeimininkas Virgilijus Čepaitis, Bronislovas Genzelis, Bronislovas Kuzmickas, Gytis Lukšas, Donatas Katkus ir aš. Sutarėm, kad pagrindinis veikimas nekonstruktyvus, reikia veikti legaliais būdais ir taip keisti visuomenės opinį ir situaciją. Geriausia bus pradėti nuo problemų aptarimo, prisidengus kokiais nors šviečiamaisiais tikslais. B. Genzelis pasiūlė pakalbėti su „Žinijos“ draugijos direktorium ir įsteigti filosofijos diskusijų klubą.

Romualdas Ozolas. Vilnius, apie 1989 m. Onos Pajadaitės nuotrauka. LNM

Pirmasis susirinkimas buvo negausus. Į antrą, trečią rinkosi vis daugiau žmonių ir pagaliau salė pasidarė per maža. Į mano paskaitą „Mūsų galia ir negalios“ jaunimo suėjo tiek, kad sėdėjo ir rūmų fojė (tada salė buvo pirmame aukšte). Ginčytasi irgi iš esmės. Gavau keletą labai aštrių klausimų, o už tai, kad visų procesų atskaitos tašku paskelbiau tautą, vienas jaunas filosofas išvadino mane fašistu. Dabar jis konservatorius, vienas iš jų lyderių.

1988 metų pavasarį klubas ir jo seminarai jau buvo garsūs ne vien Vilniuje. Jis aiškiai jaudino ir partiją, ir saugumą. Į susirinkus ateidavo stebėtojai iš CK, o kiek buvo iš saugumo – niekas negalėjo pasakyti.

Kartą į seminarą atėjo LKP CK instruktorius, mano pažįstamas dar nuo LTSR Ministrų Tarybos laikų, Česlovas Juršėnas. Jis ryšėjo ryškų raudoną kaklaraištį. Buldozerininkas Kazimieras Uoka pasiteiravo, ar raudona spalva jau privaloma ir kaklaraiščiams? Jaunimas kalbėjo aiškiai nedraugiškai.

Atėję į klubą kitą savaitę, radome užrakintas duris su rašteliais, kad seminaras neįvyks. Kažkas jau buvo išsiaiškinęs, kad susirinkimus uždraudė CK. Žmonės, kurių jau buvo gražus būrelis, susimetė: negi skirstysimės. Kas patarė skambinti į Dailininkų sąjungą jos pirmininkui Broniui Leonavičiui, nežinau. Žinau tik, kad jis mielai sutiko, ir būrys žmonių patraukė Vilnelės tilto link. Aš užrašiau ir prie durų pritvirtinau raštelį, kur turi rinktis pavėlavusieji. Pora merginų liko budėti, kad raštelio niekas nenuplėštų. Taip ilgokam laikui, kol gavom patalpas Teatro draugijoje, Gedimino 1, mes rinkdavomės Dailininkų sąjungos pastate Kosciuškos gatvėje, kur dabar įsikūrusi Nunciatūra.

Su „Žinijos“ klubo uždarymu baigėsi mūsų politinio veikimo kultūros klausimų analizės metas. Dailininkų sąjungos patalpose prasidėjo atviras politinių procesų analizės darbas.

Jau antrame posėdyje, kuriame pranešėjas Arvydas Juozaitis paprašė manęs imtis pirmininkaujančiojo vaidmens, jis perskaitė paskaitą apie politinę kultūrą, keletą egzempliorių mašinėle rašyto

rankraščio išdalijo draugams, o tekstą jau kitą dieną skaitė ir komentavo „Amerikos balsas“.

Šiose patalpose dirbdami, mes sukūrėm ir Iniciatyvinę grupę, ir posėdžiavom čia ne kartą jau ir kaip Sąjūdžio žmonės, čia įvyko garsusis Vytauto Petkevičiaus rengtas susitikimas su KGB Lietuvos padalinio vadovu generolu Eduardu Eismuntu, čia buvo kuriama Sąjūdžio programa, aptarinėjama tautinės mokyklos koncepcija.

Lietuvoje tuo metu veikė jau daug klubų ir sambūrių: „Talka“, „Žemyna“, „Vilnija“, Žaliųjų judėjimas ir įvairūs kiti. Tačiau ryškiausias tarp jų buvo Filosofų klubas, pradėjęs „Žinijoje“, baigęs Dailininkų sąjungoje ir ant savo pečių iškėlęs visus pagrindinius Sąjūdžio žmones.

Sąjūdžio įkūrimas

Sąjūdžio įkūrimu laikant tik birželio 3 dieną, daug kas lieka neaišku. Kūrimą prasidėjus birželio 2-ąją, pati įvykių panorama atsako į daugelį neaiškių klausimų, iš kurių pats neaiškiausias – iš kur gi atsirado ta sausakimša Mokslų akademijos posėdžių salė? – gal tikrai, kaip kaltina Antanas Terleckas, Sąjūdį įkūrė KGB sukviesdamas ir tuos žmones?

1988 metų gegužės pabaigoje gavau pakvietimą dalyvauti Mokslininkų namų Verkių rūmuose rengiamoje diskusijoje „Ar įveiksime biurokratizmą?“ Kaip kalbėtojai dar pakviesti Kazimieras Antanavičius, Jokūbas Minkevičius, Kazimira Danutė Prunskienė ir Rimantas Juknevičius. Verkių rūmų salė pilna. Jau diskusijai prasidėjus žmonės dar renkasi ir nebetelpa salėj, grūdasi koridoriuje. Žodinėjimo ir tuščiažodžiavimo tame kolektyviniame bylojime daug, labai daug. Žmonės čia susirinkę ne to. Reikia kalbėti apie veiksmus. J. Minkevičius norintiems dalyvauti siūlo rinktis Mokslų akademijoje, kur svarstomas naujos TSRS konstitucijos projektas. Aš pasakau, kad reikalingas persitvarkymą ne kaip vienkartinę akciją suprantančių žmonių

susibūrimas, kuris ir intelektualiai, ir politiškai prisiimtų atsakomybę už šitą į beprotybę panašų gyvenimą, nes čia – mūsų likimo klausimas. Balsas iš salės klausia, kas tie žmonės turėtų būti, kurie galėtų pasakyti: ne jūs neleisite, o mes neleisime! Tai ir turėtų apibrėžti rytoj šitokiems veiksams pasiryžę žmonės ir juridizuotų save kaip iniciatyvinę grupę. Tai yra užduotis rytdienai, 16 valandai.

Diskusija dar tęsiasi, bet pirmasis iniciatyvinės grupės steigimo veiksmas jau padarytas.

Išėję iš salės žmonės dar būriuojasi kieme, o mes su Artūru Skuču, Alvydu Medalinsku ir Eigirdu Gudžinsku prospektu einame pasitarti dėl veiksmų rytojaus dieną.

Iš telefono automato paskambinu B. Genzeliui, kuris tuo metu kalbasi savo bute su Marcelijum Martinaičiu ir Gintaru Songaila. Paprašu, kad sutartų, ką reikia pakviesti į iniciatyvinę grupę, ir jie imasi darbo. Sudaro bene dvidešimties žmonių sąrašą.

Mes tuo metu reikalus aptarinėjame Tauro kalno įlome. Susirinkimą vesti sutinku aš, bet iš ryto turiu vykti į Lentvarį su knygos bičiulių brigada, todėl renginį suderinti su Mokslų akademijos vadovybe pavedam A. Medalinskui ir A. Skučui. Kadangi žodis „frontas“ labai agresyvus, sutariame, kad judėjimą pavadinsim Sąjūdžiu, o priderindami prie Gorbačiovo konjunktūros – Persitvarkymo sąjūdžiu.

Kai parvažiuoju ir nubėgu į Mokslų akademiją, man praneša, kad mano pirmininkavimo klausimas atmestas, prezidiume sėdės penki profesoriai, o pirmininkaus akademikas Eduardas Vilkas.

Gerokai prieš ketvirtą popiet salė buvo pilnutėlė. Ketvirtą prezidiume susėdo Raimundas Rajeckas, Antanas Buračas, Eduardas Vilkas, Juozas Bulavas ir Bronislovas Kuzmickas. Kas juos įgaliojo? Manytina, kad dėl to Akademijos prezidentas Juras Požela tarėsi su LKP CK, ir sudėtis buvo jos aprobuota. Pirmininkaujantis E. Vilkas buvo gavęs nurodymą diskutuoti apie galimus pasiūlymus TSRS konstitucijai tobulinti.

Diskusija panėšėjo į aklą pokalbį su kurčiu. Vos tik koks kalbėtojas priartėdavo prie esmės, pirmininkaujantis nutraukdavo ir siūlydavo kalbėti konstruktyviai, moksliskai. Visus iki virimo įkaitino Auksė Aukštikalnienė, seniai žinoma kaip konfliktinė asmenybė, itin aukštais žodžiais burnojusi prieš savo brangiąją komunistų partiją. Jos pretenzijos nukreipti diskusiją tiesos keliu kainavo jai atmetimą iš Iniciatyvinės grupės salės balsų dauguma. Tačiau jos „destrukcija“ išvedė iš kantrybės ir mūsų jaunimą, kuris ryžosi perimti iniciatyvą į savo rankas: į sceną išėjęs Zigmas Vaišvila pasiūlė akademikui Vilkui pailsėti ir paprašė salės siūlyti kandidatus, o Alvydas Medalinskas ėmė juos registruoti. Akademikas Vilkas atsilošė kėdėje ir sumurmėjo: „Pasielk“.

Į Iniciatyvinę grupę B. Genzelio komandos buvo numatyti dvidešimt penki žmonės. Pasiūlyti trisdešimt septyni. Ingei Lukšaitiui atsisakius ir Auksės Aukštikalnienės neišrinkus, patvirtinti trisdešimt penki.

Tuoju po steigiamojo visi išrinktieji susirinko Mažajoje salėje, kurioje vedžiau pirmąjį pasitarimą. Sutarėme vadintis Sąjūdžio iniciatyvine grupe, rinktis kas savaitę, pirmininko nerinkti, skirti pirmininkaujančius kiekvienam posėdžiui. Julius Juzeliūnas tapo išdininku, Arvydas Juozaitis ir Artūras Skučas – sekretoriatu, Alvydas Medalinskas – organizacinio sektoriaus atsakinguoju.

Jau kitą dieną LTV bendradarbis Ričardas Sartatavičius „Minties“ leidyklos salėje įrašė interviu su manim, A. Juozaičiu, K. Prunskiene ir K. Motieka apie Sąjūdžio tikslus ir uždavinius. Deja, jis taip niekada ir nepasirodė. Ir nežinia, ar bėra iš viso.

Prasideda kova dėl valdžios

Pradžioje daugumą Iniciatyvinės grupės posėdžių teko vesti man. Taip buvo tuoj po Iniciatyvinės grupės sukūrimo, kai Mokslų akademijos Mažajoje salėje aptarėme pirmuosius darbus. Taip buvo ir pirmajame po to vykusiam posėdyje Pionierių rūmuose

birželio 8 d., kai teko kelti klausimą, ar leisti posėdyje dalyvauti nekviestam LKP CK skyriaus vedėjui Stasiui Imbrasui. Antrajame – birželio 13 d. – posėdyje prie redagavimo, pasiūsdamas į prezidiumą laiškėlį, jau prisidėjo Vytautas Landsbergis.

Iniciatyvinės grupės žmonės puikiai suprato, kad visi turi laikytis drauge, kaišioti galvą virš horizonto – vadinas, rizikuoti gauti per pakaušį. Tokia buvo tarybinės lygiavos taisyklė, ir mušti galėjo ir „savi“, ir „svetimi“. Todėl iš pat pradžių buvom sutarę pirmininko nerinkti. Ypač bijota, kad per Sąjūdžio partijos narius įtakos neužgrobų CK. Kad kontrolė šiuo požiūriu nėra sunkus darbas, netrukus parodė incidentas dėl Lietuvos laisvės lygos mitingo Gedimino aikštėje birželio 14 d., kur Antanas Terleckas su savo vyrais rengėsi paminėti pirmosios 1941 metų deportacijos aukas. Kaip elgtis, posėdžio metu birželio 13 d. nesutarta. Kas dabar pasakys, ar atsitiktinai!

„Dalis susirinkimo dalyvių patraukė su mumis link Sporto rūmų“, – savo knygoje „Su Sąjūdžiu už Lietuvą“ tą momentą aprašė Virgilijus Čepaitis. „Ėjome būreliu, svarstydami, kaip pasiegti. Prisijungti prie radikalių reikalavimus keliančios LLL mitingo reikštų dar labiau pagilinti priešpriešą su valdžia. Visai nepaminėti deportacijos būtų neteisinga. Rengti atskirą mitingą reikštų atvirą konfrontaciją su Lyga. Jau naktį betono plokštėmis išgrįstoje aikštėje prie Sporto rūmų Iniciatyvinės grupės dauguma nutarė nekonfrontuoti. Be to, „Gimtojo krašto“ redaktoriui A. Čekuoliui buvo pavesta išsiaiškinti, kaip valdžia reaguos į LLL mitingą.“

Čia būtinos dvi pastabos: prie Sporto rūmų pasitarimą surengusios grupės anaipol negalima vadinti Iniciatyvine grupe ir kalbėti apie kokius nors sprendimus kaip Iniciatyvinės grupės daugumos; antra – manęs pasitarime prie Sporto rūmų nebuvo. Ar specialiai – negaliu atsakyti, reikėtų klausti tų, kuriuos V. Čepaitis vadina „mes“ ir paskui kuriuos patraukė „dalis susirinkusių“.

Toliau V. Čepaitis rašo taip: „Formalaus balsavimo, pakeliant rankas, tada prie Sporto rūmų nebuvo. Kai kurie grupės nariai sprendimą nekonfrontuoti išsiaiškino savaip. Rytą dieną apie

vidurdienį man paskambino A. Čekuolis ir pasakė, kad susisiektė telefonu su L. Šepečiu, kuris pareiškęs, jog „nutarta veikti senais metodais Gedimino aikštėje“. Todėl jis nusprendęs gelbėti situaciją ir sušaukti kitą renginį, kuris atšauktų žmones, kad jie nenukentėtų. A. Buračas jau surado salę, o R. Ozolas renginį aprobavęs, pasakė jis. Apie numatomą renginį Žemės ūkio ekonomikos institute jau paskelbta per radiją. Taigi tą dieną įvyko du renginiai – LLL ir Sąjūdžio. Tačiau į instituto salę atėjo tik keli Iniciatyvinės grupės nariai, nes kiti nuėjo į Gedimino aikštę, o treči nutarė nedalyvauti nė viename renginyje.“

„Tiesa“ kritikavo Lygą ir pagyrė Sąjūdį. Birželio 16 d. Kinematografininkų sąjungoje įvykusiame oficialiame Iniciatyvinės grupės posėdyje nutarta, kad joks Iniciatyvinės grupės narys ar narių grupė neturi teisės veikti ar reikšti nuomonę grupės vardu.

Aš puikiai žinojau, kad neturiu teisės ką nors *aprobuoti*, tačiau A. Čekuolis panaudojo būtent šį terminą. Nuo to momento į *gerbiamąjį* Algimantą Čekuolį ėmiau žiūrėti labai įdėmiai. Pasirodė – ne veltui: prasidėjusioje kovoje dėl valdžios jis atliko vieną iš pagrindinių vaidmenų.

Pirmasis Sąjūdžio mitingas

Dabar man aišku, kodėl būtent man buvo pavesta pristatyti Sąjūdį susitikime su LKP CK sekretoriumi Lionginu Šepečiu Rašytojų sąjungos pirmininko kabinete: kažkas turėjo išsakyti Sąjūdį nuo sutriuškinimo saugančius lojalumo valdžiai žodžius, tai kodėl gi tas sakytojas turėjau būti ne aš? Juk buvau ir pakankamai radikalus, ir ryžtingas, ir atsidavęs Sąjūdžio organizavimo darbams – tai ir ateityje galėjo garantuoti man stiprias pozicijas. O išsakyti „ištikimybės partijai ir vyriausybei“ žodžiai kaip lojalumo režimui faktas galėjo būti vartojami bet kur ir bet kada (tai tęsiasi iki šiolei).

Nors susitikimas buvo filmuojamas, per televiziją, kaip ir interviu, jis neparodytas. O neigiami atsiliepimai rodėsi vienas po

kito. Ypač išsiskyrė Irenos Tiškutės straipsnis „Vakarinėse naujienose“. Buvo nutarta steigti savo biuletinį. Pavadino jį „Sąjūdžio žinios“ pagal lapelio, parengto J. Malinausko ir A. Medalinsko ir pasirodžiusio birželio 13 d. duotą vardą.

Daug geresnė galimybė prisistatyti visuomenei buvo vieši pasirodymai. Mąščiau, koks pretekstas būtų geriausias Sąjūdžiui prisistatyti viešai. Dar TSRS konstitucijos svarstymų metu ir per Iniciatyvinės steigiamąjį skambėjo mintis, kad reikėtų viešai reaguoti į *paskirtųjų* į XIX TSKP konferenciją nelegalumą arba bent jau parodyti, ką jie ten turėtų kalbėti. Man tokia pozicija neatrodė labai patraukli: tai būtų atvira kolaboravimo su partija ir valdžia, prieš kurias mes kylam, manifestacija. Tačiau A. Čekuolis ir Iniciatyvinės posėdyje pasiūlė konferencijos dieną surengti mitingą. K. Prunskienė ir A. Juozaitis siūlė estų pavyzdžiu surengti delegatų palydas. Prie tokios minties linko dauguma Iniciatyvinės grupės, kuri tuo metu buvo gerokai „aptrupėjusi“ – kas atostogavo, kas šiaip kažkur „nugaravo“.

Kas susitarė dėl Sąjūdžio priėmimo LKP CK biure – nežinau. Gal Vytautas Petkevičius – jis ten buvo kaip namie. Tačiau pasikalbėti prieš birželio 24 d. mūsų siūlomą delegatų palydų mitingą CK biuras sutiko. Birželio 23 d. biuro posėdžių salėje (dabar ten posėdžiauja visos – pradedant Gedimino Vagnoriaus – vyriausybės) išklausė CK pirmojo sekretoriaus Ringaudo Songailos ir Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo Ksavero Kairio kalbas, po kurių kalbėti vėl buvo pavesta man. Pasakiau sakraliniais tampančius teiginius apie tikslą realizuoti pertvarką kaip demokratijos, viešumo ir suvereniteto įgyvendinimo uždavinius. Kiti grupės nariai kalbėjo daliniais klausimais, tarpais visai konkrečiai klausdami, kuo CK mus laiko – pagrindininkais ar bendradarbiais?

Kad mitingo nedraus – buvo aišku. Kas kalbės, matyt, buvo neapsisprendę. Kas vadovaus, nenusprendė mes.

Kalbėti iš mūsų norėjo daug kas. Aš nesiveržiau: tai buvo *mano* mitingas – ką, turėjau viešai kviesti kompartiją bendradarbiauti? O gal siūlyti ją pašalinti ar pasitraukti pačiai?

Kalbėjo daug kas – V. Petkevičius, K. Prunskienė, Z. Vaišvila, V. Daunoras perskaitė Sąjūdžio reikalavimus XIX TSKP konferencijai. Tačiau tik V. Landsbergis pasakė tai, kas buvo iš tiesų esminga, kas tapo visa Sąjūdžio veikimo ideologija, jo asmeninės įtakos stiprinimo ir stiprėjimo metodika, o iš dalies – ir mūsų šiandieninio gyvenimo stiliumi. Principinę kalbos vietą pacituosiu ištisai: „Manau, kad ir respublikos vadovybė yra pajutusi tam tikrą klaidą, tikiuosi ir tam tikrą gėdą, ir galbūt tai yra garantija, kad šie netikri rinkimai bus paskutiniai netikri rinkimai Lietuvoje. Taigi, nenorėdami užgauti tokioje padėtyje atsidūrusių žmonių, mes vis dėlto konstatuojame, kad jie nėra čia esančių ir visų kitų mus remiančių delegatai. Bet jie gali tapti mūsų delegatais. <...> Jeigu delegatai grįš iš Maskvos, priėmę, kartu su kitais delegatais, žmonėms ir Lietuvai gerus nutarimus, mes pasakysim: tai buvo mūsų delegatai. Jeigu ten bus priimti blogi nutarimai, bet Lietuvos delegatai balsuos prieš arba išeis iš balsavimo, mes pasakysim: tai buvo mūsų delegatai. Na, o jeigu ten bus priimti blogi žmonėms ir Lietuvai nutarimai ir šie delegatai balsuos už, tai mes pasakysim, kad ten buvo ne mūsų delegatai, be abejo, jeigu spėsime tą pasakyti.“

Visiems itin patiko paskutiniai žodžiai: jie rodė netoliese esant bedugnę, kurią puikiai matom, bet einam jos pakraščiu. Tokia Ezopo kalba tuo metu itin vertinta didžiūmos tautos. Tačiau esmė buvo išsakyta formule: *jeigu darai gerai, esi mūsų, jeigu blogai – ne mūsų*. Tai buvo birželio 2 d. *Balso iš salės* reikalaujama formulė: *gal ne jie gali neleisti, gal neleisti galime mes?* Bent jau kalbos lygiu Sąjūdis su šia formule kontrolę ėmė į savo rankas. Tai buvo tai, ko reikėjo tiek Sąjūdžio iniciatyvinei, tiek mitingų žmonėms: *padėti kontroliuoti imame mes!* Dabar reikėjo gilinti, kas pradėta, ir, stengiantis labai nesuklysti, eiti toliau.

Tai ir buvo padaryta XIX TSKP konferencijos delegatų sutikimo mitinge Vingio parke liepos 9 d. ir Molotovo ir Ribentropo pakto metinių pasmerkimo mitinge taipogi Vingio parke rugpjūčio 23 d., dviejuose didžiuliuose Sąjūdžio mitinguose.

Ne veltui po palydų mitingo Vytautas Landsbergis namuose atsiklaupė prieš Nukryžiuotąjį ir padėkojo.

Aš tada dar nesupratau tos kalbos conceptualumo. Buvau susirūpinęs, kad mitingas vis dėlto įvyktų, tad koregavau žaliaraiščių (Sąjūdžio apsaugos) darbą ir ėjau prašyti, kad V. Terleckas suvyniotų vėliavas bent kol A. Brazauskas, V. Beriozovas ir kiti iš LKP vadovybės sulips į tribūną, prižiūrėjau surinktų pinigų skaičiumą „Talkos“ patalpose Pionierių rūmuose, o po mitingo buvau labai pavargęs. Tik dabar, kaip jau galima aiškiai pasakyti, kad visa V. Landsbergio politika buvo konfliktuojantis bendradarbiavimas su kairiaisiais ir visų pirma A. Brazausku (R. Pakso skandalo metu V. Landsbergis A. Brazauską buvo paskelbęs netgi demokratijos Lietuvoje garantu!), visu savo prasmingumu išryškėja ir anoji konferencijos delegatų klasifikavimo lentelė: galimybė būti politinė figūra yra tokia plonytė, kad ji gali būti sustiprinta tik nuoseklesniu lojalumu.

Ar buvo kas nors iš Iniciatyvinės subrendęs tokiam mąstymui ir tokiam veikimui? Nebent Virgilijus Čepaitis, tą jis ir pademonstravo tapdamas Sąjūdžio atsakinguoju sekretoriumi, o paskui ir pilkuoju kardinolu, 1991 m. sausio 13-osios naktį žengiančiu į tribūną ir kviečiančiu veikti.

Tačiau kaip tokia „anos pusės“ permetimo, perkėlimo „šion pusėn“ idėja galėjo susiformuoti V. Landsbergio sąmonėje? Mes juk sakėm kitaip: žingsnis po žingsnio. Tai reiškė, kad vos vos peržengiama leistinumo riba, įsitvirtinama užimtoje „teritorijoje“, o tada vėl užimama nauja. Tai neturėjo nieko bendra su „anos pusės“ įsileidimu „šion pusėn“ – užimta teritorija, priešingai, buvo atimama iš „anų“, išvaloma, o tada imamas naujos. Mes, bent jau didžiuliai iš Iniciatyvinės, tada nė nesupratom, kad paskelbtoji bendradarbiavimo koncepcija reiškia, jog bendradarbiauti galima su bet kuo, jeigu tik jis pripažįsta mus, t. y. *mane*, kuris *mus* valdo.

Liepos devintosios mitingas

XIX partinės konferencijos delegatų sutikimas ir jų darbo įvertinimas buvo numatytas Vingio parke liepos 9 dieną.

Mitingui rengėmės ilgai ir stropiai. Man buvo pavesta kalbėti po Algirdo Brazausko, išdėstyti Sąjūdžio programą ir pareikalauti iškelti trispalvę.

Pailsėti ir parašyti pranešimą buvau išvažiavęs į Nidą. Ten spėjau sudalyvauti ir vietos Sąjūdžio grupės steigiamajame. Pranešime išdėsciau svarbiausius Lietuvai kylančius darbus, kurie galėtų reikšti jos kelią į nepriklausomą gyvenimą.

Kai atvažiavau iki Vingio parko, buvo tik pusvalandis iki mitingo. Vaizdas pribloškė: Vingio estrados veja liūliavo. Tiek žmonių man pasirodė nebūdavo per didžiausias Dainų šventes.

Reikalauti trispalvės įteisinimo viešajame gyvenime man nereikėjo: taisydamasis po labai nepalankiai klausytojų sutikto mūsų priklausomybės nuo TSRS pripažinimo, A. Brazauskas pasakė nebestatysiantis IAE trečiojo bloko ir pažadėjo artimiausiu metu įteisinti tautinę vėliavą. Tuo metu nuo estrados viršaus buvo nuleista milžiniška trispalvė, o J. Juzeliūnui davus ženklą, užtraukta „Tautiška giesmė“, pamažu pagauta visų susirinkusiųjų.

Aš išdėsciau darbus rimtai ir atsakingai: „Ką turime padaryti Lietuvoje?“

Pirma, mes turime išspręsti visus atominės energetikos ugdymo klausimus. Išspręsti juos reikia taip, kad galėtume nebijoti, kad vieną gražią dieną visa tauta turėsime kažkur evakuotis. Padėtis Ignalinos elektrinėje, paslaptys dėl naujų kažkur apie Lietuvą numatomų atominių jėgainių visuomenei kelia didelį nerimą.

Antra, žemės ūkio chemizavimas iš ekstensyvaus privalo tapti intensyviu, t. y. chemikalų reikia naudoti tik tiek ir tokių, kiek jų reikia šiuolaikinei žemdirbystei.

Trečia, mes turime išgelbėti savo vandenį, mūsų gyvybės šaltinį. Valymo įrenginių statyba Kaune – tai svarbiausia Lietuvos

statyba. Viską atidėjus į šalį, vandens valymo įrenginiai turi būti statomi visur kitur.

Ketvirta, reikia padėti ekonominius, socialinius, kultūrinius ir psichologinius daugiavaikės šeimos pamatus.

Penkta, reikia iš tiesų reformuoti mūsų mokyklą. Lietuvių mokyklos turi pagaliau tapti lietuviškomis.

Šešta, mes turime sukurti ir įdiegti savo ekonominio savarankiškumo pagrindus. Turime tiksliai žinoti, kiek ir ko duodam ir ko gaunam.

Septinta, reikia padėti savo kultūrinės autonomijos pagrindus – atkurti nacionalines kultūrines sąjungas, surinkti ir po pasaulį išblaškytą, ir čia nugyventą palikimą, tobulinti kalbą, užsimoti ilgalaikėms kultūros kūrimo programoms.

Aštunta, privalome sutvarkyti savo politinę sistemą, kaip buvo numatyta sąjunginėje partinėje konferencijoje: iškelti liaudies valią tarybose norinčius teigti žmones, išmokti balsuoti prieš pasitikėjimo neturinčius kandidatus į deputatus, išgyvendinti administracinį partinio darbo stilių ir t. t.

Ir – devinta – mes turime susigrąžinti savo istoriją. Susigrąžinti ją ne tik kaip tyrimus ir publikacijas apie buvusių mūsų gyvenimo įvykius, bet ir kaip jausmą ir supratimą, kad čia buvome visada – ne tokie kaip šiandien, bet tie patys: to paties gyvenimo ir dvasios. Prašome mūsų vyriausybę juridiskai įteisinti mūsų istorinio vienišumo žymenis – heraldiką, giesmes, spalvas!

Kai paskui pradėjo kalbėti kiti, tonacija pamažu keitėsi, o Sigito Gedos kalba, žaižaravusi įvairiais kalambūrais, žmones patraukė taip, kad buvo pertraukiama ovacijų nuo krašto iki krašto, o kitą dieną cituojamos ir komentuojamos. Tai buvo visai naujo stiliaus kalbėjimas, ir nuo šiolei jis plėtojosi kaip kalbėsenos pavasaris, tirpdydamas akademiškai biurokatišką partinio ir tarybinio aktyvo kalbėseną.

Baigti atostogų grįžau su dvejopu jausmu: supratau, kad pasakiau, kas svarbiausia, pasakiau suprantamai ir aiškiai, esminius

Sąjūdžio mitinge Vingio parke kalba Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys Romualdas Ozolas. Vilnius, 1988 m. liepos 9 d. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA

dalykus išdėstydamas tuo metu toleruojamais žodžiais; vis dėlto buvau nepatenkintas kažkuo, ką jčiau tarsi šalia, tarsi už nugaros, o gal ir savy. Ne kartą klausiau savęs ir pats sau atsakinėjau: na, negaliu aš taip kalbėti kaip Geda – ir ne vien dėl to, kad nemoku kalbėti metaforom, bet ir dėl to, kad nesu tiek laisvas, kad galėčiau rizikuoti Sąjūdžio likimu. O kad Sąjūdis iš tiesų eina siauru kalnų takeliu, paskui teko įsitikinti dar ne kartą. Ne represijų bijojau, bijojau, kad taip sunkiai į viešumą kelta bendroji visuomenės valia gali būti sulaužyta, protas išskaidytas, ir tada vėl nežinia, kada kas ką sutelktų.

Tai vertė Inicijatyvinės grupės narius beveik besąlygiškai laikyti *savais žmonėmis, saviškiais*.

Rugpjūčio dvidešimt trečiosios mitingas

Nepaminėti rugpjūčio 23-iosios, vadinamojo Molotovo ir Ribentropo slaptyjų susitarimų dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos metinių, buvo neįmanoma ne tik dėl to įvykio svarbos, bet ir dėl to, kad Lietuvos laisvės lyga jau buvo paskelbusi vėl rengianti tų metinių paminėjimą. Klausimas buvo – kaip? Visiems buvo aišku, kad teks kalbėti apie svarbiausią dalyką – apie okupaciją, o tuo metu valdžios spaudimas Sąjūdžiui buvo pastebimai sustiprėjęs. Gal ir dėl to, kad TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas savo slaptu įsaku buvo leidęs Vidaus reikalų ministerijos kariuomenei naudoti jėgą imtinai iki ginklų, ir liepos 29 d. kariuomenė vos nepanaudota demonstracijoje prie LTSR Aukščiausiosios Tarybos rūmų, o gal ir dėl to, kad visoje Tarybų Sąjungoje vyko laisvėjimas. Armėnija dėl Kalnų Karabacho tiesiog virė, ir valdžia nutarė dėl viso pikto juridizuoti ekstremalių situacijų valdymą jėga.

Antra vertus, M. Gorbačioviui rūpėjo išsaugoti savąjį demokrato veidą pasaulio akivaizdoje, tad jis dirbo ir propagandinį darbą. TSKP CK kultūros skyriaus vedėjo A. Cvetkovo,

paskui – artimiausio M. Gorbačiovo bendražygio Aleksandro Jakovlevo vizitai į Vilnių pačioje rugpjūčio pradžioje negalėjo nebūti susiję su rugpjūčio 23-iosios mitingais, apie kuriuos – esu tikras – Maskva buvo puikiai informuota.

Su A. Cvetkovu Lietuvos kultūros fondo patalpose tuometiniame Revoliucijos muziejuje susitikom septyniese. Po to rusas pareiškė, kad jį iš Vilniaus pasiekdavę tik paniški Sąjūdžio apibūdinimai, o iš arti Sąjūdis pasirodė visai šaunūs vyrai.

Su A. Jakovlevu Menininkų rūmų (dabar – Prezidentūra) Baltojoje salėje prie kvadratu sustatytų stalų buvo surinktas visas to meto elitas, žurnalistai. A. Čekuoliui, V. Petkevičiui pagražbylia-vus apie Sąjūdį kaip apie judėjimą, trokštantį įgyvendinti tarybų valdžią praktikoje, J. Juzeliūnui paprašius reabilituoti visus neteisėtai nukentėjusius nuo stalinizmo, aktoriams pasiskundus dėl menkų atlygių, A. Jakovlevas pareiškė „oda pajutęs“ visų nuosirdumą ir LKP CK biurui nurodė suteikti Sąjūdžiui galimybę turėti laidą televizijoje ir leisti savo savaitraštį.

Sąjūdis palengvėjusia širdim pakvietė žmones į mitingą.

Rugpjūčio 15 d. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto vadovai A. Buračą, V. Landsbergį, R. Ozolą ir G. Songailą pakvietė į pasitarimą, išreiškė įsitikinimą, kad Sąjūdis valdys situaciją ir komiteto pirmininkas Algirdas Vileikis bei miesto partijos sekretorius Kęstutis Zaleckas paprašė, kad mitingą vestų V. Landsbergis.

Rugpjūčio 20 d. V. Landsbergiui buvo leista pasisakyti per „Panoramą“. Sąjūdis eterį gavo pirmą kartą. Jis sudarė ir kalbėtojų sąrašą. Manęs ten nebuvo. Pagrindiniais kalbėtojais V. Landsbergis pakvietė Liudą Truską ir Gediminą Rudį. Valdžiai atstovavo CK sekretorius ideologijai Lionginas Šepetys ir LTSR užsienio reikalų ministras Vladislovas Mikučiauskas. LLL vadas A. Terleckas savo mitingo atsisakė už leidimą kalbėti Vingio parke. V. Landsbergis pranešė, kad mitingo įrašas bus transliuojamas per televiziją, todėl Sąjūdis neturėtų suteikti jam žodžio. A. Terleckui žodis ir nebuvo suteiktas.

Rugpjūčio 23-ioji buvo lietinga, prasiblaivė tik prieš pat mitingą. Susirinko dar daugiau žmonių – apie 220 tūkstančių. Kai kas buvo linkęs skaičiuoti iki trijų šimtų tūkstančių.

Situacija buvo tikrai valdoma. Kalbėtojai neperžengė leistinų ribų, mitingas baigėsi Lietuvos himnu tamsoje šviečiant tūkstančiams žvakučių.

Bado streikas

Rugpjūčio 17 d. Gedimino aikštėje, netoli Arkikatedros šv. Kazimiero koplyčios, palapinėje pradėjo badauti Petras Cidzikas ir Algimantas Andreika, reikalaudami paleisti paskutinius politinius kalinius. Tai buvo negirdėtas dalykas Lietuvoje. Ir labai neparankus Sąjūdžiui tokioje situacijoje, kai tolesnis jo likimas buvo visiškai neaiškus, atmosfera Maskvoje kaito, valdžia griežtėjo, o prieš savaitę A. Jakovlevo pažadėta pagalba dar nebuvo realizuota. Mane labai nustebino ta aplinkybė, kad Inicijatyvinės grupės posėdyje pranešęs apie streiko pradžią, P. Cidzikas liko tarsi neišgirstas – niekas nereagavo.

Kai mes mitingavome Vingio parke, prie mūsų prisijungė ir P. Cidzikas. Bet ir jis, kaip ir A. Terleckas, žodžio negavo. Dalis žmonių iš mitingo patraukė į Gedimino aikštę, tačiau susidūrė su milicijos kordonu, juosusiu aikštę. Į palapinę nebuvo įleistas ir pats P. Cidzikas. Žmonės susirinko prie Vidaus reikalų ministerijos ir pareikalavo apsupti nuimti. Marijonas Misiukonis, buvęs ministro pavaduotoju, paskambino V. Landsbergiui ir pasiūlė minią sudrausminti. Šis kartu su V. Petkevičium ir A. Žebriūnu paprašė nesiveržti jėga, kol vyks derybos su vadovybe. Leista praeiti grupelėms po penkis žmones. Įkarštį galutinai atvėsino gražus lietus.

Kitą dieną Inicijatyvinė grupė ilgai diskutavo, ką daryti. Buvo aišku: P. Cidzikas absoliučiai teistas, be to, konkretus ir principingas, tad smerkti jį, kad ir koku neparankiu metu jis tą akciją pradėjo, jokių būdų negalima. Juo labiau, kad spaudoje jis buvo

Bado streikas dėl politinių kalinių išlaisvinimo. 1988 m. rugpjūčio 26 d. Romualdo Ozolo nuotrauka. Romualdo Ozolo šeimos archyvas

negražiai užpultas, o šiaip susirinkusiems buvo grasinama net susidorojimu. Atmetus pasiūlymą atsiriboti nuo badautojų, aš pasiūliau susitikti su P. Cidziku ir A. Andreika bei jų bičiuliais palapinėje ir pabandyti įtikinti, kad jie kuriam laikui bado akciją nutrauktų. Su manim eiti pasiūlė A. Juozaitis ir teisininkas Antanas Bartusevičius. Jis ėmėsi kurti Sąjūdžio Žmogaus teisių gyvino grupę, kuri, jau turėdama oficialius Sąjūdžio įgaliojimus, galėtų kartu su jau įsikūrusiu Politinių kalinių rėmimo komitetu tvarkyti politinių kalinių laisvinimo reikalus.

Derybos buvo sunkios. Badautojai mus priėmė kaip priešus, ir tik iš antro ar trečio apsilankymo užsimezgė šio toks dialogas. Aš asmeniškai ilgai ir ne kartą kalbėjausi su P. Cidziku ir prisiėmiau atsakomybę tuo atveju, jeigu kas iš Sąjūdžio bandytų jį apgauti.

Rugpjūčio 31 d. bado streikas buvo nutrauktas. Sąjūdis netrukdomas galėjo įsitvirtinti televizijoje. Sparčiai rengtas pirmasis „Atgimimo“ numeris.

Susitikimas su saugumo vadu

Ne vienas iš Sąjūdžio dalyvių skundėsi, kad juos seka ir netgi terorizuoja. Tačiau iš Inicijatyvinės grupės gelmių kažkaip iššokęs pasiūlymas viešai pasiaiškinti santykius su tuometiniu KGB vadu generolu Eduardu Eismuntu man atrodė keistokas. Kai susirinkom Dailininkų sąjungos posėdžių salėje ir susėdom prie keturkampiu sustumtų stalų, jaučiausi patogiau atsisėdęs kur nuošaly ir galėdamas likti stebėtoju, nes nebūčiau žinojęs ne tik kaip susirinkimą vesti, bet ir kaip ko nors generolo klausti. O V. Petkevičius buvo savo vandenyse: pirmininkavo, replikavo, kalbėjo. Visą tą mūsų pasisėdėjimą filmavo kaunietis J. Ruzgas, o stenograma paskelbta biuletenyje „Kauno aidas“.

Kalbų turinys nei išplėtė, nei susiaurino Sąjūdžio tada analizuotų ir spęstų problemų. Tačiau viena generolo frazė buvo įsidėmėtina: jis pasakė, kad nuo to momento, kai norima atkurti buržuazinę santvarką, veikla pasidaro antitarybinė, tampa antikonstitucinė. Kadangi Sąjūdis apie Nepriklausomybę ir netgi apie Lietuvos suverenitetą nekalbėjo, o susitikimas praėjo be jokių kitokių, išskyrus pasigarsinimą laikraščiuose, pasekmių, ar ta generolo lūpomis ištarta ir mūsų neužginčyta žinia apie mūsų veiklos ribas ir turėjo būti pagrindinė susitikimo žinia?

Gyvybės žiedas

Vienas iš teatrališkiausių Sąjūdžio renginių buvo vadinamasis Gyvybės žiedas – pasipriešinimo Ignalinos atominės elektrinės trečiojo bloko statybai akcija. Ji įvyko 1988 m. rugsėjo 17 d., šeštadienį. Sąjūdis jau žinojo draudžiamų susibūrimų sąrašą, tad A. Juozaitis pasiūlė saliamonišką sprendimą – surengti mišias atvirame lauke. Tai sąrašė nebuvo numatyta, o kas nedraudžiama – tas leidžiama arba tiesiog gali būti daroma.

Autobusais iš visos Lietuvos suvažiavęs jaunimas ilga vora patraukė link elektrinės, ją apjuosė, kiek leido reljefas ir apsauga,

o paskui susirinko į lauką netoliese, kur buvo sukalbėtos maldos, pasakytos kalbos ir parodyta Senamiesčio teatro pastatyta Maironio drama „Kęstučio mirtis“. Ėjau kartu su visais, stovėjau pakelės grandinėje, klausiausi maldų, kalbų ir eilių, ir supratimas, kad dalyvaujame dramatiškuose įvykiuose, apgobė stipriau negu bet kuriame kitame mitinge.

„Bananų balius“

Neišleistas į Vingio tribūną rugpjūčio 23-įją, A. Terleckas paskelbė su Lyga organizuosiąs Molotovo ir Ribentropo pakto papildomo slaptojo protokolo pasirašymo minėjimą rugsėjo 28 dieną.

Gedimino aikštę dar prieš 18 valandą apsupo milicija. Žmonės susirinko skvere prie Puškino paminklo, tačiau vos spėjus A. Terleckui pradėti kalbą, buvo išvaikyti jau ne milicijos, o Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenės. Vienus vijo daužydami lazdomis Gorkio (dabar – Pilies) gatve, kitus – Mokslų akademijos bibliotekos link, dar kitus – Lenino (dabar – Gedimino) prospektu. Daug žmonių gana rimtai nukentėjo. Tačiau jėgos demonstracija valdžiai nepavyko: žmonių buvo per daug, kad galėtų suimti, o išblaškyti taip pat nebuvo įmanoma – jie nesiskirstė: išvyti iš vienos vietos, rinkosi kitoje. P. Cidzikas, A. Andreika protesto ženkla vėl atnaujino badavimą.

Rytą man paskambino, kad Kosciuškos gatvės milicijos poskyryje uždarytas Algimantas Andreika itin stipriai sumuštas, jam reikią medikų pagalbą. Į poskyrį atėjęs V. Landsbergis gavo pažadą, kad suimtųjų bylos bus nedelsiant perduotos teismui, ir išvyko. Reikia išsiaiškinti tikrąją padėtį. Pasiskambinu A. Bartusevičiui ir kartu su juo nuvykom į poskyrį. Ilga diskusija su budinčiuoju baigėsi tuo, kad mus įleido pas „reikalą kontroliuojančią leitenantę“, kuri kategoriškai atsisakė leisti pasimatyti su Andreika pareikšdama, neva medikų pagalbą jam nereikia. Tai užtruko iki pietų. Kai man vėl paskambino, kad popiet reikia eiti į CK, aš

Visą rugpjūtį ir rugsėjo pradžioje rengiau pirmąjį savaitraščio numerį. Dėl turinio didesnių problemų nebuvo: rugpjūčio 23-iosios mitingo Vingio parke kalbos kaip niekas kita tiko

Romualdo Ozolo
rankraščio faksimilė

įvadiniam numeriui. Tačiau reikėjo ir dar kai ko – įkvėpiančio, nubrėžiančio pagrindines mūsų savivokos ir veikimo gaires.

Nuostabi R. Urbanavičiaus nuotrauka be konkurencijos papuošė pirmąjį puslapį. Trumpas Justino Marcinkevičiaus įvadinis žodis buvo tarsi dipticho – vaizdo ir teksto – dalis. Programinį straipsnį parašiau pats, jame akcentavau naujos mūsų norimos kurti dvasios vertybes. Momento smulkmenos buvo jau tik laikraščio ploto užpildymo būdas. Dar ėjo „Sąjūdžio žinios“, kuriose tos dalinės, operatyvaus reagavimo reikalaujančios žinios ir turėjo būti spausdinamos, todėl aš labiausiai rūpinasiu ilgalaikę vertę turinčios medžiagos paieška ir skelbimu.

Iniciatyvinė beveik nesvarstė, kas turi būti atsakingas už laikraščio išleidimą: dirbau leidykloje, buvau redaktorius, filosofas, aktyviausias posėdžių dalyvis, tad problema buvo viena: ar imsiuosi vadovauti laikraščiui? – darbas tikrai nelengvas, be to, pažeidžiamas iš abiejų pusių – savų ir svetimų. Ir aš supratau, kad leisdamas laikraštį suteiksiu galimybę tapatinti save su Sąjūdžio ideologijos formuotoju, ideologu. Tiesą pasakius, man tai ir buvo labiau priimtina negu organizacinis darbas.

Tačiau ir laikraštis reikalavo didžiulių organizacinių pastangų. Pirmąjį numerį rengiau visiškoje vienetinėje. Atrodė, visi nori pamatyti, ką sugebu. O kai jau parengtą numerį nešiau į spaustuvę ir atidaviau į kažkokį langelį, atrodė, kad ėmečiau jį į bedugnę. Tačiau, kaip vėliau papasakojo, spaustuvininkai laikraščio medžiagą rinko ir maketavo varžydamiesi dėl to darbo, o vėlesnius numerius ir aptarinėdavo.

Iniciatyvinėje jis didelio džiaugsmo nesukėlė. Kai kas iškart suabejojo dėl formato – mat šiek tiek kartojo „Sąjūdžio žinias“. Tačiau pasiūlymų ir samprotavimų, kaip ir ką spausdinti, pasipylė gana gausiai.

Pirmąjį numerį man padėjo parengti vienas vienintelis žmogus – Neringa Nazaraitė. Kas savaitę leisti laikraštį reikėjo ne vieno nuolat šituo užsiimančio žmogaus. Naujo Sąjūdžio leidinio pasirodymas

kaip stiprus magnetas traukė visą būrį jaunimo. Neilgai trukus redakcijoje jau sukosi Linas Medelis, Zita Čepaitė, Audronė Urbonaitė, Audrius Siaurusevičius, Audronius Ažubalis, Aldona Žilinskaitė, Liuba Čiornaja, Arūnas Kuras ir dar keletas nuolatinių bendradarbių, o paskui – ir darbuotojų – pirmoji „Atgimimo“ banga, mūsų galingasis sambūris, neskaičiavęs dienų nei valandų ir tik mąstęs, ką ir kaip geriau teigti mūsų prisikėlimo labui.

Tie metai iki Nepriklausomybės atkūrimo buvo tikrai nuostabaus bendro žurnalistinio darbo metai. Beveik nieko netaisėm: kas ką parašydavo, tą ir spausdindavom – kiekvienam buvo patikėta būti asmeniškai atsakingam už valstybės prikėlimą, ir žmonės tai puikiai suprato. Ilgainiui, kai prasidėjo atsiskyrusios LKP puolimas, padėtis, žinoma, komplikavosi: atsirado „savas priešas“, ir „Atgimime“ pasirodė ne vienas straipsnis, kokią poziciją užimti LKP atžvilgiu. Laikiausi nuostatos, kad kairioji partija ir Lietuvoje turi būti, o kokia ji bus – jau nepriklausomos valstybės valios reikalas.

Tačiau klausimas apie redakcijos narių, ypač vyriausiojo redaktoriaus, politinę ir moralinę atsakomybę iškilo. Politinę jaučiau visada: visas Sąjūdžio kelias buvo griežtos politinės atsakomybės už Sąjūdžio pozicijų išlaikymą ir sustiprinimą paieška ir morališkai šios pareigos neperleidau niekam ir niekada. Tačiau kai vieną gražią dieną paskambino Tėfa Vaičiūnienė ir paklausė, ar žinau, kad „Atgimime“ išspausdintas straipsnelis yra grynas šmeižtas, aš supratau, kad reikalas yra kur kas sudėtingesnis, negu galimybės suteikti tribūną kitai nuomonei klausimas: šmeižtas nėra netiesa, kurią galima neigti, šmeižtas yra už tiesos ir netiesos arba dviejų skirtingai matančių žmonių ginčas, ir žurnalistas privalo šmeižtui pasakyti *ne* kaip kiekvienam amoralumui – kitaip jis pats tampa amoralium, dar daugiau – šmeižiko bendrininku. O! Kiek vėliau tos problemos skeveldrų smogė į mano paties kūną ir dvasią! Kaip tikrame pilietiniame kare mes šmeižtu taškome vieni kitų smegenis ir šiandien.

Patyriau ir politinę cenzūrą: vieną dieną pamačiau, kad rėmeliai su M. Gorbačiovo karikatūra, kurią nutarėme skelbti, tušti. Kas atsitiko? kažkas vis dėlto karikatūrą parodė V. Čepaičiui ir šis uždraudė redaktoriui L. Medeliui ją skelbti.

Užtat kai aš savo atsakomybe per visą pirmą puslapį didelėm raidėm paleidau pavadinimą „Demokratija? Ne – autokratija!“, V. Čepaitis mane pabučiavo. Nepasakyčiau, kad buvo malonu nei fiziškai, nei dvasiškai.

Intensyviai dirbau kaip redakcijos vadovas iki Nepriklausomybės. Paskui pamažu reikalus perėmė Medelis. Tačiau jis pradėjo leisti dar ir savo laikraščius, ir prasidėjo redaktorių kaita: R. Valatka, Z. Čepaitė, S. Spurga, G. Visockas, V. Staniulis, E. Eigirdas, I. Makaraitytė. Kiekvienas įnešdavo savitumo, laikraštis vingiavo ir bangavo, tarpais vos vos sukrapštydamas lėšų spaustuvei, nors ne vienas redaktorius pasitraukdamas išsinešdavo gabalą bendro gero. Nesinori apie tai kalbėti.

Įdomi ir redakcijos patalpų istorija. Pirmosios patalpos Pylimo gatvėje ir dabar būtų tinkamiausios. Tačiau jų prirėmė „Šiaurės Atėnams“, ir „Atgimimui“ paskirtos Žygimantų gatvėje. Tačiau jų, kaip pasakė vidaus reikalų viceministras Petras Liubertas, prirėmė Lietuvos saugumui, ir mums buvo paskirtas aukštas Vrublevskio gatvėje. Jos tris kartus dalytos mažinant redakcijai skiriamą plotą, todėl ji dirba susispaudusi dviejuose kambarėliuose. Tačiau dirba. Ir dirba gerai. Nors ir didesnių patalpų, ir finansavimo reikia ne kiek ne mažiau.

Tautinės mokyklos projektas

Tikrai negalėčiau atsakyti, kada įsijungiau į tautinės mokyklos konstravimo darbus. Tačiau rengiant Sąjūdžio švietimo programą dalyvavau – drįstu manyti – aktyviausiai, dažnai šalin nustumdamas ir kitus darbus. Autoritetas ir atskaitos taškas buvo Meilė Lukšienė, dar iš savo bočių suvokusi ir visą gyvenimą puoselėjusi,

o nuo to meto, kai buvo priversta palikti Vilniaus universitetą ir įsidarbinti Mokytojų tobulinimosi institute, ir praktiškai kūrusi tautinės mokyklos postulatus, principus ir vertybių sistemą. Aš savo – filosofijos – srityje bandžiau padėti pamatus kiekvienam apsišviesti norinčiajam, kurdamas pasaulio filosofijos istorijos versijas vaikams, paaugliams ir jaunuoliams, kiekvienai amžiaus grupei bandydamas papasakoti apie žmogaus savivokos plėtrą tam amžiui suvokiama kalba. Iki Atgimimo pavyko parengti ir išleisti knygelę paaugliams, kuria, kaip man pasakojo, mielai naudojosi ir studentai – taip trumpai ir aiškiai buvo išdėstyta filosofinių koncepcijų esmė. Tikiuosi, kad dar pavyks tą darbą atlikti iki galo – baigti rengti dvi knygeles, nes ir šiandien esu įsitikinęs, kad tik filosofijos istorija, leidžianti suvokti istoriškai kitus tikėjimo ir žinojimo ribų problemas, padeda iki galo suvokti laisvės ribas ir apsispręsti žmogui dėl savo gyvenimo būdo.

Meilė Lukšienė buvo atradusi metodą, kuriuo leido mokiniui, tam mažam žmogui, nuo savo artimiausios aplinkos žingsnis po žingsnio atrasti išorinį pasaulį ir jame įsikurti neprarandant ryšio su savo žeme. Aš savo filosofijos istorijomis tikėjausi tam mažam žmogui pasaulį padėti aprėpti pažįstant savo vidų, žmogaus dvasinį pasaulį. Mūsų su M. Lukšiene interesai visiškai sutapo. Ne kartą ir ne vieną valandą sėdėjom tardamiesi, kaip geriau visa tai suvesti į sistemą. Mano galva, Sąjūdžio programos švietimo skyrius, kuris buvo tarsi M. Lukšienės rengtos tautinės mokyklos koncepcijos santrauka, buvo rimčiausiai, fundamentaliausiai ir išsamiausiai parengtas skyrius.

Deja, labai greitai reikalai pradėjo keistis. Kas ir kada tautinę mokyklą išdavė ir išmainė į kosmopolitinę, nuo pradžios iki galo komercializuotą, ir vaikus, ir mokytojus, ir žinojimą, ir mokymą prekėmis pavertusia mokykla, reikėtų ištirti specialiai. Tam aš neturiu nei jėgų, nei laiko. Tačiau tai yra vienas iš svarbiausių dvasinio lietuvių tautos genocido vykdymo barų, todėl žinoti jo įkvėpėjus ir vykdytojus, tegul ir tarnaujančius tarptautiniam

nusikaltėlių karteliui, yra būtina. Tai yra labai svarbus ir atsakingas darbas.

Sąjūdžio grupių steigimas

Turėjau daug darbo Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje, į kurios posėdžiusėjau atidėdamas kitus darbus – buvau nuolat veikiančiame branduolyje. Be to, laikiausi nuomonės, kad į Sąjūdį žmonės turi jungtis savarankiškai, nes tik tokie, įveikę baimę, ir bus tikrieji reformuotojai, o jeigu reikės – ir revoliucionieriai. Tačiau atvykti, kai šito būdavo prašoma, niekada neatsisakydavau ir dalyvavau ne viename steigiamajame mitinge. Buvau Kaune, Pasvalyje, Akmenėje, Marijampolėje, Klaipėdoje, Šiauliuose, Palangoje – vienur paremdamas jau susibūrusį branduolį, kitur padėdamas įveikti „partinio ir tarybinio aktyvo“ pasipriešinimą.

Važiudavome dažnai ne po vieną. Tai nebuvo sunku. Žinojau, ko norime, ką reikia daryti, o atlaikyti (pavyzdžiui, Visagine, tuomet – dar Sniečkuje) tekdavo vos ne įtūžusių auditoriją (buvau paskelbęs didelį pluoštą tarybiniais metais „į stalčių“ rašytų minčių, kuriose rusai su mūsų neprietelių komanda įžvelgė nepagarbos jų tautai).

Tačiau Kaune didelės gamyklos salėje tarp žmonių pajutau stebint dideles akis ir, instinktyviai pažvelgęs, atpažinau Aleksandrą Abišalą. „Tikrini?“ – paklausiau. „Įdomu pasiklausti vyresniųjų“, – atsakė. Fragmentas, liudijantis dvigubą Sąjūdžio gyvenimą, įsirižė visam laikui.

Buvo ir labai malonių susitikimų, pavyzdžiui, Pasvalyje. Po mitingo artimiau susipažinau su jaunais gydytojais Rastauskais, vienas kurių – Rasa – vėliau tapo Juknevičiene ir viena ryškiausių konservatorių partijos veikėjų.

1988 metų rudenį didžiulioje rajonų jau buvo įsikūrusios Sąjūdžio grupės ir organizacinė suvažiavimo pusė buvo parengta. Reikėjo baigti programą.

Bendroji Sąjūdžio programa

Suvažiavimas buvo numatytas spalio viduryje. Nuo rugsėjo, pasibaigus didiesiems mitingams ir po jųėjusiems gatvių būdėjimams, Iniciatyvinė sėdo prie Sąjūdžio programos teksto.

Į Programos rengimo ir redagavimo grupę įėjo J. Bulavas, V. Čepaitis, A. Juozaitis, B. Kuzmickas, V. Landsbergis, R. Ozolas, R. Pakalnis, K. Prunskienė ir Z. Vaišvila. Epizodiškai pasirodydavo ir daugiau sąjūdiečių, netgi ne Iniciatyvinės narių, pavyzdžiui, Č. Stankevičius. Visiems buvo aišku, kad programoje turi būti išdėstyti tikrieji mūsų siekiai, svarbiausias iš kurių – valstybės nepriklausomybė.

Buvau įsitikinęs, kad nepriklausomybė turi būti postuliuota be išlygų – kaip nuo TSRS aiškiai atribotos Lietuvos gyvenimas. Vienas iš būdų jam pasiekti buvo TSRS įstatymuose fiksuotų teisių ir laisvių realizavimas. TSRS konstitucija buvo numachiusi laisvą bet kurios respublikos atsiskyrimą – išėjimą iš Tarybų Sąjungos. Būdas, kuriuo tai būtų galima atlikti, gali būti vienoks ar kitoks ir dėl jo galima tartis, bet dėl atsiribojimo nuo imperijos tartis nevalia. Taip mažčiau aš.

Dar rugpjūtį buvo paskelbti Estijos liaudies fronto programiniai dokumentai, kurių vienas skelbė: „Politinis Estijos suverenitetas šiuolaikiniame pasaulyje gali būti įgyvendintas tik socialistinio nacionalinio valstybingumo, paremto apsisprendimo teise, pavidalu. Mažiausiai skausmingas kelias į tai eina per TSRS pavertimą iš sąjunginės valstybės į valstybių sąjungą.“ Tokiu keliu Estija ir nuėjo. Toks kelias, kaip pavyko sužinoti gerokai vėliau, M. Gorbačiovo ir buvo numatytas kaip galutinis pertvarkos rezultatas – politinis sąjunginių respublikų „atpalaidavimas“ išsaugant bendrą ekonominę erdvę.

Rugsėjo pradžioje viename iš Iniciatyvinės posėdžių, ilgai visiems malant niekus, aš atsistoju ir pasiūliau pagaliau imti rimtai dirbti ir parengti – tarp kitų – ir dokumentą dėl atsiskyrimo.

V. Landsbergis oponavo, kad jam priimtinesnis žodis apsisprendimas, nes TSRS ateitį piešianti taip gražiai, kad lietuviai gal norės joje pasilikti. Kad ir galimas interpretuoti kaip humoras, pasisakymas paraidžiui buvo visiškai priimtinas Gorbačioviui. Nekalbant apie A. Brazauską. Sąjūdis buvo apdovanotas Sporto rūmais suvažiavimui rengti. Aš buvau priskirtas Sąjūdžio radikalams ir sugretintas su LLL. V. Landsbergis treniravosi žaisti dvigubus žaidimus, jau tada gana ciniškai, nors kai kuriems atrodė, kad išmintingai, manipuliudavo viskuo, imtinai iki pačios Nepriklausomybės sąvokos. Tokia, beje, pasirodė (jau Europos Sąjungos laikais) esanti jo „generalinė linija“.

Programa ir daugybė dalinių rezoliucijų, kurias teikė visa Lietuva, buvo tikslinamos ir tobulinamos iki pat suvažiavimo. Tačiau į suvažiavimąėjau visiškai ramus, žinodamas, kad jis pavyks puikiai.

Steigiamasis suvažiavimas

Steigiamasis suvažiavimas įvyko 1988 m. spalio 22–23 dienomis. Visi suprato, kad tai didžiulis įvykis Lietuvos gyvenime. Tačiau kuo jis tapo iš tiesų, nė sapne nesapnuota. Lietuva buvo tuščia: išseko eismo srautai, parduotuvės buvo tuščios, gatvėse matėsi vos vienas kitas praeivis. Visi sėdėjo prie televizorių ir žiūrėjo, kas dedasi Vilniaus sporto rūmuose ir aplink juos. Žiūrėjo, klausėsi ir iš džiaugsmo verkė. Tai buvo visuotinis dvasinis sukrėtimas – apvalantis ir įkvepiantis.

Pirmoji diena buvo numatyta programiniams pranešimams ir Sąjūdžio rajonų grupių atstovų kalboms.

Pagrindinis pranešimas buvo pavestas man, valstybės ir teisės aspektus referavo A. Juozaitis, Z. Vaišvila kalbėjo apie ekologiją, K. Prunskienė – apie ekonomiką, V. Landsbergis – apie kultūrą, V. Čepaitis – apie nacionalinius santykius, B. Genzelis – apie LKP problemas ir A. Buračas – apie naują LTSR konstituciją.

Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime kalba Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys Romualdas Ozolas. Vilnius, 1988 m. spalio 22 d. Alfredo Girdziušo nuotrauka. Seimo archyvas

Buvo numatyta keletas posėdžių, kuriems turėjo pirmininkauti vis kiti Iniciatyvinės grupės nariai. Pirmasis posėdis buvo patikėtas Justinui Marcinkevičiui ir Meilei Lukšienei. Just. Marcinkevičius pasakė gražią įvadinę kalbelę, o M. Lukšienė suteikė žodį kalbėti nenumatytam Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui. Jis pakilo į salę, vedamas Vytauto Landsbergio, pasisakė esąs Sąjūdžio įgaliojtas šauktis į visų širdis darbui nepriklausomai Lietuvai atkurti. Jo padriką kalbėjimą ir stovėjimą kartu su sūnum buvo galima aiškinti senatve, tačiau įgaliojimų pasisavinimas kėlė nuostabą.

Po šio incidento darbas vyko numatyta tvarka: pakalbėjo Latvijos tautos fronto, Estijos liaudies fronto atstovai, tiesa, M. Lukšienė vėl leido kalbėti nenumatytam *Caritas* sveikintojui, o po to žodis buvo suteiktas naujam LKP CK pirmajam sekretoriui Algirdui Brazauskui. Jis perdavė sveikinimus nuo Lietuvos valdžios institucijų, pasakė kalbėjęs su TSKP CK generaliniu sekretoriumi Michailu Gorbačiovu, jis siunčias nuoširdžiausius sveikinimus ir linkėjimus darbščiai ir kūrybingai Lietuvos liaudžiai, kurią jis labai vertina ir gerbia. Pats A. Brazauskas išvardijo tiek spęstinių problemų ir nuveiktinų darbų, kad negalėjo nekelti susižavėjimo, ir V. Landsbergio prieš suvažiavimą žurnalistams išsakyta mintis apie visišką Sąjūdžio ir valdžios tarpusavio pasitikėjimą kaip viso persitvarkymo Lietuvoje sėkmės laidą, atrodė, yra ne tik teisinga, bet ir tampanti tikrove. Persitvarkymas vyko čia pat, visų akyse.

Programiniai pranešimai tą vienybės ir tikslų bendrumo vaizdą sujaukė ir apniaukė. Visai išplovė spalvas žmonių iš Lietuvos gilumų kalbos: partijos planai – anaip tol ne liaudies planai, tvirtino jie.

Kad iniciatyvą išlaikytų savo rankose, senas LKP ideologijos vilkas Lionginas Šepetys pasiūlė A. Brazauskui „grąžinti tikintiesiems Katedrą“. Raštelį su pasiūlymu perskaitė A. Buračas. Tauta apsalo. Tik kardinolas Vincentas Sladkevičius neprarado budrumo: kol Katedra negrąžinta oficialiai ir neatšventinta, šventas mišias galima laikyti tik prie įėjimo į Šventovę. Jo balsas buvo išgirstas,

tačiau nesukliudė miniai nuo Sporto rūmų iki Katedros žygiuoti su LKP CK vadovais priešakyje, Iniciatyvinės narius stumdant ir grumdant patiems sąjūdiečiams. Pirmieji laisvės žingsniai tapo pirmaisiais tikrovės painiojimo veiksmais.

Sąjūdyje buvo daug blaivių protų, tačiau blaivumu, kartu ir drąsa, buvo apdovanoti nedaugelis. Ir vis dėlto antrąją jau išsikvepiančių kalbų dieną vienas balsas pareiškė: „Klausimas iš tikrųjų tėra tik vienas ir labai paprastas: ar mes Sąjungoje, ar ne? (*Plojimai*) Sąjūdis, turėdamas didelį autoritetą ir darydamas šiandien lemiamą įtaką tautos sprendimams, iki šiol pasisakė už Lietuvos buvimą Sąjungoje. Čia ir slypi pagrindinė pergalingo žygiavimo priežastis. Matyt, tikimasi su Sąjūdžio pagalba suvaldyti kylantį politinį žmonių aktyvumą.“ Tai buvo kaunietis Rolandas Paulauskas. Kas prasidėjo! Į sceną įpuolė Vytautas Petkevičius ir, griaudėdamas visa savo povyza, išvadino kalbėtoją provokatorium; nepasiduoti provokacijoms pakvietė pridurmais į sceną iššokęs Vaclovas Daunoras. Incidentas pirmininkaujančiųjų R. Pakalnio ir A. Šaltenio buvo užglostytas, tačiau neužmirštas. Kaip pasirodė vėliau, jis pataikė į dešimtuką ir pradūrė didelį balioną.

Svarbiausias antros dienos darbas buvo rezoliucijos, kurių iš dar didesnio pluošto buvo priimta trisdešimt. Sunkiausią darbą – Bendrosios programos svarstymą ir balsavimą – atlikau aš. Valdyti tokią salę, kurioje, be bendro teigiamo nusiteikimo, būta aibės vertingų minčių ir pasiūlymų, buvo tikras arimas. Kai kur paspausdamas, kai kur atleisdamas, kai kur nuolankiai paprašydamas, darbą padariau palyginti greitai ir sėkmingai.

Dalinumai rūpėjo mažiau. Supratau, kad suvažiavimas praėjo sėkmingai.

Sąjūdžio Seimo rinkimai neužtruko. Balsuota Sporto rūmų fojė gana greitai, paskaičiuota irgi nedelsiant, visi Seimo nariai suėjo į sceną ir kartu su suvažiavimo delegatais padžiūgavo.

Tačiau Seimo tarybos rinkimai užtruko. Balsai buvo skaičiuojami ir perskaičiuojami, kol, galų gale, salėje kai kam ir

snūduriuojant, o prie mikrofono vis dar kažkam kalbant ar dainuojant, paprašyta rinktis.

„Žinai, kas gavo daugiausia balsų“, – sušnabždėjo man kažkas. – Tu. Iš tiesų, surinkau 193 balsus, K. Prunskienė – 192, V. Landsbergis – 187.

Po to jau skirstėmės.

Švietė ryškios žvaigždės. Žmona pasakė: „Tavo žvaigždžių valanda“.

Ji buvo teisi: kitos tokios nebuvo.

Nauja LTSR konstitucija

Pataisos TSRS konstitucijai buvo rengiamos dar iki Sąjūdžio susikūrimo. Jomis vienaip ar kitaip buvo siūloma stiprinti Lietuvos valstybingumą. Svarbiausia buvo ekonominio savarankiškumo – ūkiskaitos – koncepcija.

Tas pataisas rengiant, ryškėjo nauji Lietuvos juridiniai apibūdinimai, stiprėjo siekis perdirbti LTSR konstituciją. Estai taisė atskirus savo tarybinės konstitucijos straipsnius. Mes buvome nuoseklesni – manėme turį pateikti visai naują LTSR konstitucijos variantą. Jų buvo sukurti, berods, trys.

Iš pradžių tas užmačias vertinau skeptiškai. Tačiau supratus, kad juridinių pasekmių nauja LTSR konstitucijos redakcija mūsų nepriklausomybės atkūrimo skelbimui neturės, nes bus priimta dar LTSR Aukščiausiosios Tarybos, apsisprendžiau tą projektą remti. Svarbiausia tokio apsisprendimo sąlyga buvo projekto 68 straipsnio titulinė formuluotė: „Lietuvos TSR – suvereni valstybė“. Šio postulato išaiškinimas apie LTSR ir TSRS santykius su teise LTSR perimti TSRS kompetencijas, jeigu TSRS institucijų veikla prieštarauja LTSR interesams, laidavo visišką suvereniteto atkūrimą ir valstybės nepriklausomybę. (Įdomumo dėlei pasakysiu: Europos Sąjungos konstitucija mišriosios kompetencijos funkcijų susigrąžinimo nenumato, numato tik

išstojimą iš ES, kuris yra neįvykdomas, nes reikalauja visų ES narių pritarimo.)

Rygoje įvykusiame Baltijos šalių judėjimų pasitarime buvome sutarę eiti ta kryptimi. Lietuvoje per susitikimą su LKP CK ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nariais pasiūlėme svarstyti LTSR konstitucijos projektą artimiausioje sesijoje. Nuolat susiskambindavau su Estijos liaudies fronto vadu Edgaru Savisarū, todėl žinojau juos rengiantis priimti Estijos TSR suvereniteto deklaraciją. Sąjūdis išpareigojo ją paremti.

Sąjūdžio poziciją dėl naujos LTSR konstitucijos redakcijos apsvaistė pirmojoje po Steigiamojo suvažiavimo išrinkto Sąjūdžio Seimo sesijoje, įvykusioje lapkričio 13 dieną. Diskusijos buvo ištis karštos: kai kurie Seimo nariai siūlė pataisas, kai kurie – atidėti ir svarstyti rajonuose, o Kauno Sąjūdžio grupė siūlė LTSR konstitucijos išvis nepriiminėti, nes tai būtų Lietuvos kaip satelitinės valstybės įteisinimas tegul ir atsinaujinusios TSRS sudėtyje. Vis dėlto balsų dauguma Sąjūdžio Seimas naująją Konstitucijos redakciją aprobavo ir kreipėsi į LTSR AT siūlydamas ją įtraukti į darbotvarkę ir apsvaistčius priimti.

Aš dalyvavau Aukščiausiosios Tarybos sesijoje kaip stebėtojas. Kraupu buvo žiūrėti į tą gelžbetoninę deputatų luitą, iš mažiausių judesėlių suvokiančių savo vadovų jausmus ir mintis. Sukandę dantis deputatai balsavo už himno, herbo ir valstybinės kalbos įstatymus, tačiau iš Maskvos grįžęs A. Brazauskas jau buvo pakeitęs nuomonę dėl konstitucijos priėmimo argumentuodamas tuo, kad Maskva pareikalavo estų atšaukti deklaraciją, ir Lietuvos TSR deputatai mielai pritarė pasiūlymui sudaryti komisiją Konstitucijai parengti. Sąjūdžio stebėtojai iš salės išėjo.

Mitinge Gedimino aikštėje tą lapkričio 18-ąją aš pasakiau, kad Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo tipiška senosios dvasios sesija.

Lapkričio 20 d. skubiai sukvietėme visus Sąjūdžio Seimo narius. V. Landsbergis kažkodėl kalbėjo tik apie moralę, aš pabrėžiau, kad skilimas tarp Sąjūdžio ir LKP – tai naujas mūsų politinės raidos

etapas, o V. Čepaitis akcentavo, kad estai jau nepriklausomi. Kautiečiai atsivežė Nepriklausomybės pareiškimą, kuris V. Landsbergio buvo transformuotas į moralinės nepriklausomybės pareiškimą.

Tai buvo įvadas į konfrontaciją su valdžia ir „savos linijos“ pradžia, fiksuota Sąjūdžio Seimo tarybos moralinės vienybės pareiškimu.

Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininkas

Po garsiosios LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesijos, kurioje buvo atmesta naujoji LTSR konstitucija ir pasitenkinta tik trispalvės, „Tautiškos giesmės“ ir lietuvių kalbos valstybinio statuso įtvirtinimu, įvykiai vystėsi labai sparčiai.

Kaip minėjau, sesija įvyko lapkričio 17–18 dienomis, o jau lapkričio 20 d. Sąjūdis sukvietė išplėstinį Seimo tarybos posėdį, kuriame buvo priimtas Moralinės nepriklausomybės pareiškinys. Jame buvo suformuluotas unikalus principas: „Nuo šiol Lietuvoje bus gerbiami tik tie įstatymai, kurie nevaržo Lietuvos nepriklausomybės. Mūsų nepriklausomybę pažeidžiančių įstatymų nevykdymas gali užtraukti juridinę atsakomybę, bet nepažeidžia doros.“

Aš visada buvau tos nuomonės, kad įstatymas – blogas jis ar geras – yra visuomenės bendravimo, jos jungties būdas: blogi įstatymai – bloga jungtis, o jei ji turi būti pagerinta – keistinas įstatymas. Kad įstatymų nevykdymas gali būti laikomas moraliu veiksmu, labai abejoju: ko tada vertas imperatyvas, kad politika turi būti morali? Tačiau mes nuo pat pradžių veikėme neigdami įstatymus ir laikydami savo veiklą dora, tad formuluotė, nors ir kėlus man teorinių problemų, pasirodė priimtina kaip praktinę mūsų padėtį apibūdinantis principas, kurį reikės atmesti tada, kai paskelbsime nepriklausomybę ir atkursime *savo valstybę*. Nepriklausomoje Lietuvoje viskas bus kitaip!

Lapkričio 24 d. *Izvestija* išspausdino savo korespondento Lietuvoje L. Kapeliušno straipsnį „Sąjūdis ir „stop-akcija“, kuriame,

be kaltinimų dėl radikalėjimo, buvo nurodyta, ir kas yra tie radikalai – „profesoriaus Landsbergio komanda“. Buvo nutarta skubiai rinktis aptarti padėtį. Supratau: susirinkimas bus įtemptas.

Vytautas Petkevičius jau po AT sesijos pasipriešino jos pasmerkimui, ir Taryba V. Landsbergio teikimu sustabdė jo įgaliojimus kalbėti Sąjūdžio vardu. Po L. Kapeliušno publikacijos V. Petkevičiaus demaršo galima buvo tikėtis dar griežtesnio.

Taip ir buvo. Lapkričio 25 d. posėdyje V. Petkevičius apkaltino Tarybos radikalus nesilaikant suvažiavime nustatytos linijos. Diskusijai įsiliepsnojus, rašytojas ir vėl paliko posėdį ir išvyko namo. Taryba tuo metu jau svarstė Moralinės vienybės deklaraciją, kuria, pripažįstant visišką kiekvieno savo nario kaip privataus asmens laisvę, buvo pareikalauta besąlygiško („privalomo be išlygų“) paklusnumo Tarybos nutarimams, t. y. bendriems sprendimams. Tai visiškai atitiko mano ir teorines, ir praktines nuostatas, kurių laikaisi ir dabar.

V. Petkevičių bandėme susigražinti į posėdį. Į Mildos gatvę, kur gyveno rašytojas, buvo nuvykusios bene trys delegacijos, vienoje jų buvau ir aš. Apie grįžimą į posėdį, kur jau buvo aptarinėjamas Tarybos pirmininko klausimas, rašytojas nenorėjo nė girdėti. V. Landsbergis, jo nuomone, į pirmininkus negalėtų net pretenduoti.

Kaip rašo V. Čepaitis savo knygoje „Su Sąjūdžiu už Lietuvą“, „realios kandidatūros į Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininkus buvo dvi: V. Landsbergis ir R. Ozolas. Tačiau V. Landsbergiui pareiškus, kad jis sutiks imtis atsakomybės tik jo kandidatūrą parėmus vienbalsiai, R. Ozolas savo kandidatūrą atsiėmė.“

Reikalas buvo kur kas sudėtingesnis.

Man buvo nepriimtina sąlyga V. Landsbergio kandidatūrą paremti vienbalsiai – tai reiškė ne tik balsavimą už vieną asmenį, o susiklosčiusioje situacijoje – už Maskvos korespondento pasiūlytą, bet ir galimybę ateityje „išmušinėti“ Tarybos sprendimus apeliuojant į besąlygiško lojalumo Tarybos pirmininkui sąlygą. Tačiau aš negalėjau prieštarauti ir išeities nebuvo – beliko savo kandidatūrą atsiimti.

Prieštaravimo V. Landsbergio reikalavimui galimybė buvo išmanęs atimta štai kaip. Lapkričio 24 d. vakarą, kai rytą pasirodė garsusis L. Kapeliušno „teikimas“, man pasiskambino Zigmas Vaišvila ir paprašė susitikti. Jis pareiškė, kad jie buvo susitikę su Vytautu Landsbergiu ir taręsi dėl galimybės tapti Tarybos pirmininku. Suvažiavime aš gavęs daugiausia balsų, neoficialiai esu tarsi ir įpareigotas vadovauti Tarybai, todėl Landsbergis norįs susitikti ir aptarti mudviejų santykius. Mes susėdome į mašiną ir jau gilioj tamsoj nuvažiavom į kažkokią mašinų stovėjimo aikštelę. Persėdęs į kitą automobilį, pasisveikinau su Vytautu, kuris minkštu balsu pasakė turįs štai tokį jaunimo siūlymą. Aš irgi laikiau esant nenormalią padėtį, kai nėra vieno atsakingo žmogaus, nuo pat Sąjūdžio įkūrimo ieškojau tų, kurie būtų nepajudinami idėjos žmonės, juo labiau – būsimieji valstybės vadovaujantieji asmenys, pats svarbiausiu savo darbu laikiau „Atgimimo“ leidimą, todėl „jaunimo iniciatyvai“ beveik džiaugsmingai pritariau. V. Landsbergis pasakė, kad laikai neramūs, visko gali būti, todėl jis norįs žinoti, ar aš sutinkąs būti jo pavaduotoju. Apie tai jis paskelbsiąs pirmajame viešame renginyje. O kad mes galėtume laikytis vienas kito atžvilgiu visiško pasitikėjimo, nuvažiavome į Rasų kapines ir prie J. Basanavičiaus kapo prisiekėme negailėdami jėgų kartu siekti Lietuvos Nepriklausomybės.

Pasipriešinimas vienbalsio parėmimo principui būtų buvusi akivaizdžiausia kovos dėl Nepriklausomybės išdavystė. Taip, Algimantui Čekuoliui pasiūlius, Vytautas Landsbergis buvo vienbalsiai išrinktas Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininku.

Tą patį vakarą buvo priimtas nutarimas įkurti Sąjūdžio sekretoriatą. Atsakinguoju sekretoriumi buvo išrinktas Virgilijus Čepaitis, jau kuris laikas faktiškai ir tvarkęs visus organizacinius ir ne tik organizacinius Sąjūdžio reikalus.

Lapkričio 26 d. Katedros aikštėje į Maskvą palydint TSRS liaudies deputatus, V. Landsbergis prisistatė kaip Tarybos pirmininkas, mane paskelbdamas pirmuoju po savęs.

LTSR Aukščiausiosios Tarybos posėdyje kalba deputatas, Sąjūdžio Seimo tarybos narys Romualdas Ozolas. Vilnius, 1989 m. gruodis. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas

Nors ir paskelbęs LTSR Aukščiausiąją Tarybą stagnacine ir „nemūsų“, Sąjūdis negalėjo atsiriboti nuo Lietuvos politinio gyvenimo radikaliai: būtų reikėję ne pamažu patiems imti, o pradėti reikalauti atiduoti valdžią, t. y. pereiti į Laisvės lygos pozicijas; antra vertus Steigiamasis suvažiavimas buvo įpareigojęs dalyvauti valdžioje jau dabar ir atstovauti viešumo, demokratijos ir suvereniteto idėjoms. Kai buvo pranešta, kad penketas vietų Aukščiausiojoje Taryboje yra laisvos, Sąjūdžio Seimo sesijoje lapkričio 13 d. buvo nutarta dalyvauti ir pakovoti dėl vietų gelžbetoniniame LTSR parlamente. Bal-suodami dėl kandidatų, Seimo nariai į rinkimus delegavo V. Landsbergį, A. Juozaitį, Z. Vaišvilą, R. Ozolą, V. Petkevičių, K. Motieką.

A. Juozaitis kandidatuoti atsisakė, vietoj jo kandidatavo K. Motieka. V. Petkevičius neteko pasitikėjimo ir Sąjūdis prieš jį

iškėlė Kęstutį Kriščiūną. Vilniaus rajone Sąjūdis nutarė nekovoti: rusai ir lenkai Sąjūdžio nerėmė, laimėti buvo maža šansų.

Sausio 15 d. įvyko rinkimai. Šiauliuose prieš partijos miesto pirmąjį sekretorių V. Volkovą laimėjo Z. Vaišvila (62,1:15,7 proc.), Viduklėje (Raseinių raj.) prieš ligoninės vyr. gydytoją K. Gelumbauską ir Viduklės paukštininkystės tarybinio ūkio direktorių S. Lituką – K. Motieka (69,5 proc.). V. Petkevičius prieš K. Kriščiūną pralaimėjo 24,8 proc. prieš 42 proc. V. Landsbergis Vievyje pralaimėjo kombinato direktoriui ir kolūkio pirmininkui (39,4:33,1:8,7 proc.). Apygardose, kur deputatai nebuvo išrinkti, buvo paskelbti papildomi rinkimai. V. Landsbergis vėl pralaimėjo. Aš kovo 5 d. Šiaulių Gubernijos apygardoje laimėjau prieš Č. Juršėną 64:11 proc. Tai kažkodėl niekur nefiksuojama, tarsi aš nebūčiau buvęs išrinktas į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, nors rengiau ir teikiau ne vieną įstatymą, buvau AT Prezidiumo narys, o 1989 metų pabaigoje – ir vienas iš penkių pirmininkų, vadovavusių Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo komisijai, kuri parengė didžiulį būsimosios valstybės projektą. Kad tas dokumentas buvo 1990 metais išrinktos LTSR Aukščiausiosios Tarybos Sąjūdžio klubo ignoruotas – kitas klausimas, bet kad buvo parengtas konsultuojantis su latviais ir estais – nutylėti tikrai negalima. Turiu pabrėžti ir tai, kad darbą LTSR AT aš visada laikiau svarbesniu negu TSRS liaudies deputatų suvažiavime.

1989 metų Vasario 16-oji

Visi Lietuvoje suprato, kad rimčiausias Sąjūdžio išbandymas metų pradžioje bus Vasario 16-osios minėjimas. Dar sausio mėnesį pradėjom aptarinėti renginį ir jo metu priimtinus dokumentus. Svarbiausias klausimas buvo vienas: kaip formuluoti savo valstybės atkūrimo siekį? Iki tol žodis NEPRIKLAUSOMYBĖ Sąjūdžio dokumentuose kaip politinis siekinys pavartotas nebuvo. Kauniečiai iš pat pradžių tvirtino, kad, nepasakant šito žodžio, neverta rengti nė iškilmių.

Sąjūdžio Seimo III sesijoje kalba Romualdas Ozolas. Kauno muzikinis teatras, 1989 m. vasario 15 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Andriaus Petrulevičiaus asmeninis archyvas

Po diskusijų Sąjūdžio Seime ir jo Taryboje buvo apsispręsta sukviesti iškilmingą Sąjūdžio Seimo sesiją, rengti ją Kaune, Muzikiniam teatre, tame pačiame, kuriame 1940 m. liepos 21 d. vadinasis Liaudies seimas „paprastai“ Lietuvą priimti į Tarybų Sąjungą. Tai, kaip visiems paaiškėjo netrukus, reiškė nepriklausomybės pradžią. Turėjome pasakyti, kad pradėdame jos susigrąžinimą. Kitą dieną, po pamaldų Kauno katedroje, turėjome nužygiuoti į Karo muziejaus sodelį ir atidengti rekonstruotą Laisvės angelo statulą.

Į Kauną nuvykau Vytauto Landsbergio gautu automobiliu. Kartu važiavo Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, domėjęsis mano darbu ir politinėmis pozicijomis.

Deklaracija, kurią turėjome priimti baigiantis sesijai, buvo beveik baigta, tačiau apie nepriklausomybės atkūrimą kaip Sąjūdžio siekį joje nebuvo minima. Kauniečiai beveik ultimatyviai pareikalavo, kad vietoj *savarankiškumo* būtų įrašyta *nepriklausomybė*. Man taip pat nepatiko tas visiškai išplautas mūsų tikslų formulavimas ir aš stojau jų pusėn. Debatai vyko ne tik svarstant deklaracijos tekstą iki iškilmingo posėdžio pradžios – jie tęsėsi ir užkulisiuose, aš negalėjau atsisėsti net salėje ir paklausti, ką savo kalboje išvedžioja V. Landsbergis – grupė kauniečių su R. Bartusevičium priešaky prispaudė mane reikalaudami po to, kai šis susitaikėliškas deklaracijos tekstas bus perskaitytas, išeiti ir pasiūlyti alternatyvią formuluotę. Toks elgesys man atrodė nepriimtinas Moralinės vienybės deklaracijos požiūriu, todėl V. Landsbergį taip pat ištraukėme iš salės ir įrodinėjome būtinybę įrašyti nepriklausomybės siekį, net uždelsdami teksto perskaitymą iš tribūnos. Deja, V. Landsbergis spaudimui atsispyrė. Mūsų nusivylimas buvo beribis. Niekaip negalėjau suprasti, kas kliudo pliurią formuluotę „Sąjūdis žengs keliu į teisinį, ekonominį, ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą“ pakeisti visiems trokštamam „keliu į nepriklausomybę“, kai tiek kartų šis žodis tekste minimas kalbant apie praeitį ir ką iš esmės keičia žodis „politinį“ („žengs keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą“), jeigu tas

savarankiškumas nėra suvereni juridinė nepriklausomybė! O – pasirodo – reiškė. Ir reiškia. Ir – atrodo – kai kas suprato tai jau tada!

Posėdis baigėsi apie antrą nakties. Didžiuma deklaracijos laukusių žmonių buvo jau išsiskirstę. Likusieji ir dar laukę Sąjūdžio Seimo narių norėjo išsakyti savo nusivylimą: geriau išvis nebūtume nieko skelbė! Bedantis tekstas... nieko nepasakėt! Negalėjau nesutikti. Nusivylimas, patirtas po LTSR AT sesijos, buvo niekis, palyginti su šiuo. Jaučiausi išdavęs tuos žmones.

Mišios rytą buvo niūnios, šaltos. Žygis iki Karo muziejaus sodelio vyko su stabčiojimais: kažkas kažko nepadarė, kažką aiškinosi. Sykį kolona ilgokai laukė, kol Landsbergis pakalbės telefonu. Kai pagaliau susirinkom prie balta marška apdengto Laisvės angelo, mudu su Vytautu Landsbergiu paėmėm už parankių senąjį Landsbergį ir atsistojom greta paminklo. Kitoje pusėje stovėjo A. Brazauskas, V. Astrauskas, V. Mikučiauskas ir kiti „iš partijos“. Pagrindiniu kalbėtoju vėl tapo kardinolas V. Sladkevičius: „Nepriklausomybė istoriniais žingsniais pamažu keliauja mūsų krašto link. Ateis ir vėl į mūsų tėvų žemę, ir mes pasijusime, kad esame ne tik Lietuva, bet ir laisva, nepriklausoma tauta.“

Deja, *tauta*, o ne *valstybė*.

Negi iš tiesų tik tam ir buvom subrendę?

Baltijos asamblėja

Pirmas oficialus ir reprezentatyvus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, Latvijos tautos fronto ir Estijos liaudies fronto atstovų susirinkimas įvyko 1988 m. lapkričio 8 d. Rygoje, Rašytojų sąjungos rūmuose. Tada prasidėjo ta nuolatinių trijų tautų išsivaduojamųjų judėjimų vadovų susitikimų serija, kuri buvo įteisinta kaip Baltijos asamblėja ir Baltijos Taryba, vėliau išplėtotą jau į parlamentų ir vyriausybių bendradarbiavimo institucijas, dar vėliau – prisijungiant ir Šiaurės šalių Tarybai.

Visose šiose institucijose dalyvavau nuosekliai ir gana aktyviai, nors ir nesiverčiau nei į vadovus, nei į pranešėjus, kaip daug kas darė kaldamas savo politinį reikšmingumą ir kraudamas tarptautinės veiklos kraitį. Maniau, kad trijų šalių bendradarbiavimas galėtų ir turėtų būti įformintas kokia nors tarptautine sutartimi, bent jau gynybine, o perspektyvoje – gal ir konfederacine; to nepavyko padaryti iki okupacijos, kuri mus suartino, tad dabar gal būsią daugiau supratimo. Bent jau pradinės pozicijos tikrai priklauso nuo mūsų.

Pirmajame judėjimų susitikime Rygoje kiekviena šalis apibūdino savo padėtį, diskutavo, o paskui pateikė dokumentų projektus: Lietuva – dėl Molotovo ir Ribentropo pakto juridinių pasekmių, Latvija – kreipimąsi dėl TSRS konstitucijos pataisų atmetimo, o Estija – dėl sąjunginių respublikų ekonominio savarankiškumo pagrindinių teisinių garantijų. Lietuvos dokumentas, fiksavęs trijų Baltijos šalių juridinio statuso netapatumą kitoms TSRS respublikoms, buvo atmestas, kiti du – priimti. Jau tame pirmajame susitikime kelio į nepriklausomybę matymas ėmė skirtis.

Tačiau jau antrajame posėdyje, vykusiame 1989 m. sausio 8 d. taip pat Rygoje, mes turėjome jaustis kaip išdavikai – Estijos parlamente priimtų ETSR konstitucijos pataisų paremti savo parlamentuose nesugebėjo nei Lietuva, nei Latvija. Estai dėl savo sprendimų teisingai jautėsi vieniši. Tačiau priekaištauti ar teisintis nebuvo kada – visi pripažino, kad Estija nuėjusi toliausiai, o dabar svarbiausia buvo rinkimų į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą klausimas.

Lietuvoje ši problema buvo diskutuojama. Lietuvos laisvės lyga su A. Terlecku priešakyje kategoriškai priešinosi dalyvavimui rinkimuose – tai dar vienas kolaboravimo aktas. Sąjūdis buvo už dalyvavimą – tai ir atitiko valdžios perėmimo koncepciją, ir teikė naujų galimybių Maskvoje. Latvių ir estų atstovai jokių problemų neįžvelgė. Nutarta dalyvauti, bendradarbiauti, o pozicijų derinimui ir veiksmų vienijimui neatidėliotinai, dar gegužės mėnesį, įkurti visų trijų judėjimų parlamentą – Baltijos asamblėją, apie kurią šnekėta jau pirmajame susitikime.

TSRS liaudies deputatas

Tai – vienas gėdingiausių mano darbų. Vos tik M. Gorbačioviui iškėlus TSRS liaudies deputatų suvažiavimo idėją (drįstu manyti: ar nebus ji nukopijuota nuo Sąjūdžio suvažiavimo?), suvokiau jos klastą ir galimas neigiamas pasekmes (jos išryškėjo gerokai vėliau – rinkimų į Europos Sąjungos Parlamentą vertinimo nekritiškumu), tačiau Sąjūdžio Seimo tarybos dauguma idėją priėmė netgi entuziastingai ir be didelių svarstymų, tik ramindami abejančius ar besipriešinančius ir užsitikrinę estų ir latvių pritarimą, aprobavo dalyvavimo TSRS parlamento rinkimuose nuostatą. Priėmiau ją kaip sprendimą, privalomą Sąjūdžio žmogui pagal Moralinės vienybės deklaraciją (kuri, beje, juo toliau, tuo labiau man ėmė panėšėti į TSKP narių ištikimybės principu pagrįstus įstatus), tačiau entuziazmo nei jaučiau, nei rodžiau. Ir rinkimuose dalyvaučiau vangiai.

Tiesa, važinėčiau po man skirtą teritoriją Akmenės rajone, tačiau didelių vilčių į nieką nedėjau. Man jau buvo suprantama, kad TSRS konstitucija, kurios aprobavimas laikytas pagrindiniu TSRS liaudies deputatų suvažiavimo tikslu, daugių daugiausia suteiks ekonominę autonomiją, bet ne nacionalinio ūkio kūrimo galimybę, o politiniu požiūriu sutiks su konfederacija, kurios nei viena, nei kita nepriklausomybės klausimo neišspręs iš esmės – liksime reorganizuotoje erdvėje su neabejotina Maskvos įtaka ir kontrole.

Rinkimai buvo paskelbti 1989 m. kovo 26 ir balandžio 9 dienomis. Kadangi nutarimas Maskvoje priimtas 1988 m. lapkričio 29 d., Sąjūdis jau gruodžio mėnesio viduryje patvirtino rinkimų štabą, o iki sausio turėjo savo kandidatus visose apygardose.

Tąsyk nuskambėjo ir garsi A. Brazausko ir V. Beriozovo „pralaidimo“ į TSRS liaudies deputatus istorija: bijant, kad jie gali pralaimėti, Sąjūdžio rinkimų organizatoriai (aš tuose veiksmuose nedalyvavau – dirigavo V. Čepaitis ir V. Landsbergis) pasiūlė saliamonišką sprendimą: kadangi A. Juozaitis ir A. Nasvytis buvo

nutarę rinkimuose nedalyvauti, jiems buvo pasiūlyta išsikelti savo kandidatūras, o prieš rinkimus – atšaukti. Taip ir buvo padaryta.

Sąjūdis laimėjo triuškinamai. Iš keturiasdešimt dviejų apygardų pergalės pasiektos trisdešimt vienoje. Užsienio spauda krikštavo: demokratijos laboratorija, debiurokratizacijos programos bandymų laukas ir pan. Tačiau nepriklausomybę suprato kaip „beprotišką viltį“. Mes ir patys nežinojom, kiek tos viltys tikros. Bet tikėjom. Dėl savęs buvau tikras. Tačiau buvau ne vienas...

Po rinkimų susitikome su LKP vadovybe. Pažadėjo patalpas būstinei, popieriaus „Atgimimui“, atgaivinti „Atgimimo bangą“...

Buvo pranešta, kad Maskvoje mus priims M. Gorbačiovo kaip TSRS AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas Anatolijus Lukjanovas. Balandžio 6 d. V. Landsbergis, B. Genzelis, K. Prunskienė ir aš bei mus lydintis LKP CK sekretorius Valerijonas Baltrūnas jau sėdėjom šviesiame A. Lukjanovo kabinete. Mums buvo pasakyta: LKP yra TSKP dalis, ir mes ją palaikysim. Pertvarkos kontrolės praradimas jai būtų pats skaudžiausias smūgis. Apie kokią nors TSKP kaip nacionalinių kompartijų sąjungą, kaip aš siūliau, nė nekalbėjo. A. Lukjanovo žodžius apie kontrolę patvirtino Tbilisio įvykiai – „konstruktyvias formas“ praradęs gruzinų judėjimas po dviejų dienų į M. Gorbačioviui priimtina pavidalą buvo pabandytas suvartyti kareiviškais kastuvėliais. Nužudyta kelios dešimtys beginklių žmonių.

Lietuvoje rinkimai parodė: LKP kaip TSKP padalinys yra žlugęs galutinai.

Baltijos asamblėja

Pirmasis Baltijos šalių tautinių sąjūdžių atstovų bendras posėdis įvyko 1989 m. gegužės 13–14 d. Talino politinio švietimo namuose (dabar – Nacionalinė biblioteka). Buvo numatyti keturi posėdžiai – du vieną ir du kitą dieną. Pradžioje po trijų himnų iš magnetofono įrašo atstovus pasveikino Juozas Urbšys. Antrą dieną posėdžiai pradėti tylos minute Romui Kalantai pagerbti. Per pertraukas, o ir

posėdžių metu, vadovai ar jų atstovai lankėsi pasitarimus. Mezgėsi pažintys, ryškėjo ir interesai. Taip buvo iki pat pabaigos, judėjimų Baltijos asamblėja buvo reorganizuota į jau nepriklausomų valstybių parlamentų atstovų asamblėją.

Pirmajame Asamblėjos susitikime buvo priimtas Kreipimasis į Jungtinių Tautų generalinį sekretorių ir TSRS AT Prezidiumo pirmininką. Pagrindinė jo mintis buvo derybos dėl nepriklausomybės atgavimo ir gyvenimo neutralioje ir demilitarizuotoje Europos zonoje, o sprendžiant šį klausimą – būtinas Baltijos šalių įgaliotųjų atstovų dalyvavimas. Vertingiausias iš visų Asamblėjos nuveiktų darbų buvo gegužės 14 d. priimta Baltijos tautų teisių deklaracija, ne tik postulavusi trijų šalių teisę į laisvę ir nepriklausomybę, bet ir nubrėžusi jų bendro veikimo nuostatą, dar vakare Talino Rotušės aikštės mitinge Mati Hinto vykusiai pavadinta Baltijos kelio vardu.

Į Asamblėją reagojo ne tik TSRS, bet ir JAV. *Pravda* paskelbė straipsnį, kuriame Baltijos asamblėjos sprendimai pavadinti kaip turintys „ne tik respublikinę, bet ir sąjunginę ir netgi tarptautinę reikšmę“ kartu pareiškiant, kad absoliutaus suvereniteto pasaulyje seniai nėra, tai – grynas anachronizmas. Reikia taip pat kalbėti ne apie tarpinę valstybinę santvarkos formą – konfederaciją, o tikrą federaciją, paremtą nacionaliniu valstybingumu. (Taip panašiai vėliau bus formuluojama ir argumentuojama stojimo į Europos Sąjungą ir jos Konstitucijos plėtotės būtinybė!) *The New York Times* pranešė, kad „Lietuvos TSR įstatymų leidžiamasis organas šiandien paskelbė, jog Respublika nori nepriklausomybės. Lietuvos TSR AT deklaracija, stebėtina, buvo priimta didele balsų dauguma“. Taip buvo apibūdinti LTSR AT priimti dokumentai.

Baltijos asamblėja darbui tarp Asamblėjos sesijų įsteigė Baltijos Tarybą, į kurią aš įėjau kaip nuosekliausias ir ištvermingiausias jos narys. Su malonumu keldavausi anksti rytą ir guldavau paryčiu, jau grįžęs iš Talino ar Rygos, nes buvau įsitikinęs: ką darome čia – yra teisiųjų pamatų ir politinės valios konstravimas mūsų būsimajam laisvam gyvenimui „neutralioje ir demilitarizuotoje Europos zonoje“.

Pirmasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas

Važiavome į Maskvą su mintimi, kad protesto vardan gali tekti atsisakyti mandatų.

Iš 2 250 TSRS liaudies deputatų korpuso tik 58 buvo iš Lietuvos: 42 rinkti apygardose ir 16 – iš visuomeninių organizacijų. Nors iš tų 58 dalis buvo išrinkta pagal LKP liniją, tik vienas V. Čepaičio neįveiktas I. Tichonovičius buvo juodas internacionalistas ir TSKP linijos rėmėjas. Be to, iš 52 Latvijos deputatų Frontui atstovavo 41, o iš 36 Estijos atstovų Fronto narių buvo 27. Judėjimai buvo sukūrę Baltijos šalių TSRS liaudies deputatų klubą, kuriame aptardavo bendras pozicijas, derindavo nutarimus.

Pirmosiomis dienomis viskas atrodė beviltiška: net gelžbetone tą deputatų minią pavadinti būtų buvę per švelnu – ji atrodė tiesiog staliniškai plieninė. Tačiau jau pirmajame posėdyje Latvijos atstovas apie „įvykius Gruzijoje“ prakalbo taip, kad ta inertiška masė prisiplojo. Paskui ėjo mūsų Kazimiero Antanavičiaus, estų delegacijos nario, maskviečių Jurijaus Afanasjevo, Gavriilo Popovo kalbos, ir visiems tapo aišku, kad nebus taikos po alyvomis.

Maskvos Suvažiavimų rūmuose mus susodino taip, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijos būtų „po ranka dešinėje“ M. Gorbačioviui, kuris iš Prezidiumo aukštumų įdėmiai stebėjo visą salę ir nepaprastai meistriškai manipuliavo ja kaip simfoninio orkestro dirigentas. Mokėjo jis ir neduoti žodžio, ir pridengti kokią išsišokėlį kitu, sau lojaliu, bet labiausiai jam pravarti buvo tylinčioji Azijos ir Šiaurės dauguma, kuria, paleidęs balsavimo mašiną, išspręsdavo visas savo problemas. Niekas iš kitų Prezidiumo narių jam negalėjo prilygti. Nebent toks Nišanovas, ištikimas kaip šuo, gudrus kaip lapė, bet bukas kaip mulas – tas net nevaidindamas demokratijos balsavimo mašiną užvesdavo šiurkščiai – kaip tanką.

Kartais ir tai nepadėdavo. Antai iš pat pradžių pradėtas kelti Molotovo ir Ribentropo pakto klausimas didžiosios daugumos suvažiavimo deputatų buvo sutiktas neigiamai: salė ošė ir grumėjo,

svaidėsi piktais žvilgsniais. Tačiau netgi Baltijos kompartijų lyderiai buvo už tai, kad dokumentas būtų „politiškai įvertintas“, nes, kaip sakė A. Brazauskas, „silpnina Lietuvos kompartijos pozicijas“. M. Gorbačiovas turėjo nusileisti ir sudaryti komisiją, vadovaujamą Aleksandro Jakovlevo.

Tikrą skandalą sukėlė Egidijus Klumbys. Tbilisio žudynių vykdytojui generolui I. Rodionovui pasakius, kad kareivių veiksmai balandžio 9-osios naktį būtų teisėti, E. Klumbys pareiškė negalįs sėdėti vienoje salėje kartu su tokiu generolu, padėjo deputato pažymėjimą ir išėjo iš salės. Keletą dienų dar laikęsis, I. Rodionovas neištvėrė ir daugiau nebepasirodė. E. Klumbys grįžo į posėdžių salę, o Gruzijoje buvo sutiktas kaip didvyris.

Per visą pasaulį nuskambėjo lietuvių delegacijos pasišalinimas iš posėdžių salės po to, kai mūsų pasiūlymui dėl klausimo atidėjimo buvo nepritarta. Situacija buvo įtempta jau iš vakaro: jeigu leisim įsteigti TSRS konstitucinės priežiūros komitetą, kuris turėtų teisę teikti naikinti sąjunginėse respublikose priimtus įstatymus, visas mūsų darbas bus beprasmiškas. Tačiau koku būdu to komiteto steigimą sutrukdyti? Net viso Baltijos deputatų korpuso neužteks. Liko viena: nedalyvauti balsavime. Dar geriau – demonstratyviai išeiti. Kai Lietuvos delegatai ėjo per visą salę tarp eilių, kai kurie iš Azijos net grasino. Tačiau ir Maskvos, ir pasaulio žiniasklaidai tai buvo toks extraordinarinis veiksmas, kad nuo tolei Lietuva tapo suvažiavimo „kontrolės komitetu“.

Pirmasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas truko dvi savaites, iki birželio 9 dienos. Jis išsiskirstė, išrinkęs TSRS Aukščiausiąją Tarybą, sukūrė nuolat veikiančias komisijas, priėmė keletą įstatymų.

Visa tai, man rodos, kaip niekinį rezultatą vertino ir M. Gorbačiovas. Kur kas svarbiau jam buvo tai, kad tas dvi savaites, kaip jis ir buvo numatęs, kartodamas Sąjūdžio efektą, televizija transliavo visam pasauliui ir visų pirma pačiai Tarybų Sąjungai, kad galima gyventi kitaip – *perestroikiškai*. Iki suvažiavimo M. Gorbačiovo

pozicijos buvo labai susilpnėjusios – tiek, kad reikėjo sutikti su karingojo sparno reikalavimais sudoroti gruzinus, o dabar jis galėjo tą sparną doroti pats. Suvažiavimas labai sustiprino M. Gorbaciovo pozicijas. Jo sumanyta modernizuotoji kolaboravimo programa visiškai pasiteisino.

[Nebaigta.]

72

Vardinio balsavimo kortelė

Balsuojama dėl Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos
valstybės atstatymo

Balsuota: ☐ UŽ ☒ ~~PROT~~ ☐ ~~PROT~~

Deputato pavardė, vardas, apygardos Nr. 49
Ozolas Romualdas, Pijedis

Parašas [Signature] Data 1990.03.11

Romualdo Ozolo vardinė balsavimo kortelė. 1990 m. kovo 11 d. Seimo archyvas